

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARHUS STIFTS
AARBØGER

III

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

III

1910

AARHUS

I KOMMISSION HOS FORLAGET AF 1907, A/S

MCMX

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Underbibliotekar, Formand.

Chr. Heilskov, Biblioteksassistent.

I. Henningsen, Handelsskoleforstander.

Samsø under Svenskekrigen 1657—1660.

Særlig belyst ved Tingbogen for Samsø 1657—1661.

Ved Kaptajn K. C. Rockstroh.

Den store Svenskekrigs Historie, vort Lands og vort Folks Historie i denne skæbnesvangre Krigsperiode, efter hvilken vort Folk trods alle Ydmygelser og al Undertrykkelse, trods de uhyre Tab i materiel Henseende og trods de store Tab af Menneskeliv saa hurtigt voksede op til forøget Kraft, forøget Nationalbevidsthed — denne Krigs Historie er endnu ikke skreven. Endnu maa vi nøjes med brudstykkeagtige Behandlinger af saa et, saa et andet Forhold under Krigen, som en og anden støder paa i vore Dage — med lokale Sagn eller med ældre Fremstillinger, der ikke kan staa sin Prove overfor grundigere Undersøgelser ved Hjælp af paalideligt Kildemateriale.

Af saadant Materiale er der endnu bevaret blandt andet ikke faa Tingbøger, der ifølge Sagens Natur maa betragtes som første Klasses Kilder. Desværre stopper disse Kilder dog som oftest netop i de mest begivenhedsrige Perioder for først at begynde igen, naar roligere Tilstande indtræder, naar det daglige Liv igen begynder at forløbe normalt og fredeligt.

Tingbogen for Samsø Birk¹⁾

eller Herred i Krigstiden er begyndt i April 1657 og slutter i April 1661, men er ikke ført i Tiden August 1658, da Karl Gustav ganske uformodet og troløst brød den »kære Fred«, den »dyre Fred«, som det almindelig hed, og til Maj 1660. Medens det ellers ufravigelig var Tingdag hver Onsdag, og Retssagerne skulde behandles inden 6 Uger efter, at de var indledet, har der i omtrent to Aar ikke været afholdt Ting! Og det omendskønt Samsø det allermeste af disse to Aar var en af de mere fredelige, af Krigen mindst berørte Pletter i Riget. Men allerede i April og Maj 1658 var Domsvirksomheden begyndt at funktionere uregelmæssigt, idet »Stokkemændene« udeblev fra Tinget, og der derfor ikke kunde »senteres« (afsiges Kendelser osv.).

De ældre Tingbøger for Samsø er ikke bevaret; men det vides, at der i Tiden 1647 til 1657, medens *Peder Simonsen* var Tingskriver, var skrevet syv Tingbøger fulde (3 i Kvart, 4 i Folio), hvoraf ses, at det var en ikke ringe Virksomhed, der udøvedes af den daværende Underinstans. Denne var alene dømmende, ikke udøvende, da »Øvrigheden« var Lensmanden paa Kallundborg Slot. Naar det betænkes, at Øen kun udgjorde 4 Kirkesogne, forbavses man over at se, at der hver Retsdag, altsaa hver Uge, kunde foreligge 4, 6, 8 eller endnu flere Retssager o. l. til Afgørelse, og man faar en Mistanke om, at de daværende Samsinger maa have været et meget proceslystent Folkefærd.

Peder Simonsen var som nævnt Ting- eller Herreds-

---

¹⁾ I Landsarkivet for Sjælland m. m. Ligesom de ældre Tingbøger for Samsø er forsvunden, saaledes findes der heller ikke nogen for en lang Aarrække efter Krigen; men desto større Interesse har den endnu bevarede Bog.

skriver; Herredsfogden var *Rasmus Rasmussen* i Tranebjærg, senere i Maarup. Herredsfogderne var jo dengang Bønder og »nød« en af Kronens Gaarde for deres Embede. Sognefogder i 1657 var *Troels Nielsen* i Haardmark, *Jens Sorensen* i Onsbjærg, *Morten Jensen* i Besser, *Bendt Pedersen* i Tranebjærg og *Morten Jørgensen* i Brundby¹⁾. Præsterne var: i Koldby Hr. *Niels Jensen Bryde*²⁾; i Tranebjærg Hr. *Jens Bertelsen*; i Besser Hr. Magister *Hans Jensen Svane*; i Nordby Hr. *Jorgen Dinesen*. Ridefoged paa Samsø var *Jens Brun*, der boede paa »Søllemarksgaard«, hvor senere det ny Brattingborg blev lagt. Ridefogden var Fuldmægtig, nærmest en Slags Amtsforvalter, og repræsenterede Lensmanden paa Kallundborg Slot, *Hans Lindenov* den yngre, som var gift med Grevinde *Elisabeth Augusta*, Datter af Christian den Fjerde og Kirsten Munk og altsaa Søster til Eleonore Christina. Tinghuset laa dengang lidt syd til vest for Tranebjærg.

Paa Tinget mødte Klageren personlig eller ved Fuldmægtig med sine »Kaldsmænd« og medbringende »Kaldseddel« og beviste lovlig at have »skaldet« (stævnet) de indklagede med fornødent Varsel, d. v. s. 8 Dage, til at møde paa Tinget. Kaldsseddelen blev »læst og paa-skrevet« af Herredsskriveren; Kendelserne fældedes af Herredsfogden med Bistand af »Beseglingsmanden« og »Stokkemændene«, — ogsaa kaldet »Sandemændene«, Bidsidderne, der sædvanlig var til Stede i et Antal af 8. Beseglingsmand og Stokkemænd skiftedes gerne hver eller hver anden Gang og var valgt af Bymændene til

¹⁾ Kallundborg Lens Regnskaber 1657—60.

²⁾ I Wibergs Præstehistorie II S. 231 benævnes han »Niels Hansen eller Jensen Bryde«. I Tingbogen benævnes han Hr. Niels Jensen Bryde eller alene Hr. Niels Bryde eller Hr. Niels.

for en vis Periode at sidde i Retten. De var udtagen blandt Byens bedste Mænd og fik ved Valget Tingsvidne om Bymændenes Tillid til dem.

Forsvarsordningen i Danmark før Krigen 1657—60 var den, at der af hvert Len (Amt) var udskrevet et eller to Kompagnier *regulært Fodfolk*, og at Bønderne i hvert Sogn stillede en af deres Sønner eller Tjenestekarle som Rytter, Sognerytteren. Af alt det øvrige værne-dygtige Mandskab i Alderen 16—50 Aar var atter de yngste og dygtigste indordnet i et *Landeværn*, som havde nogen Øvelse, medens alle andre hørte til *Landstormen*. I 1653 havde Regeringen fornyet Landstormsanordningen, hvorefter Sognefogder og Herredsfogder skulde føre Tilsyn med Bavner og Baal samt Vagterne ved disse i Fejdetid og i Tilfælde af fjendtligt Anfald anføre Folket.

Men Samsø hørte fra gammel Tid til de Distrikter, der kun skulde give Mandskab, »Baadsfolk«, »Baadsmænd«, til Flaaden, og dette havde ført til, at medens iøvrigt Almuens Vaabenfærdighed og Forsvarsdygtighed i det foregaaende halve Aarhundrede havde været i stadig Udvikling, stod Samsø i saa Henseende langt tilbage, idet Øens Forsvar kom til at hvile paa Landstormen. Men denne var saa godt som ganske blottet for udtjente, udlærte Soldater, uden Øvelse i Vaabenbrug og i at optræde samlet til Angreb og Forsvar, skønt der faktisk var ungt og kraftigt Mandskab nok paa Øen. Det kan derfor ikke undre, at Samsø i denne Krig gentagne Gange blev et let Bytte for de Svenske, og at Befolkningen hverken viste Lyst eller Evne til at forsvare sig. At Bønderne dog havde udrustet Sognerytter fremgaar blandt andet af et Paabud i Tingbogen den 8. April 1657:

»Jens Brun paa Øvrighedens Vegne lader Bønderne vide her paa Landet, at de Ryttere, som de haver antagen i ethvert Sogn at forblive indtil videre Øvrighedens Paabydelse, at Bønderne ikke maa faa¹⁾ den- nem nogen Bøsse eller Muskette at gaa i Marken med eller imellem Byerne i Kongens Vildbane. Men vil de løsne nogen Gever, da de at skyde og ekser- cere denuem dermed i Byerne indtil videre«;

men her er kun Tale om 4, højst 6 Ryttere, der var antagne nogle faa Aar i Forvejen.

Krigserklæringen udstedtes den 31. Maj; men Krigs- forberedelserne var naturligvis begyndt tidligere, hvad der for Samsøs Vedkommende fremgaar af Tingbogen, der under 7. Maj beretter:

»Jens Brun tillyser, at menige²⁾ Mand paa Landet: Bønder³⁾, Standsvende og unge Karle advares at have deres Gever færdig til Mønstring naar paabydes. Saafremt de befindes ikke, lovlig varede, dermed [at] fremkomme, da at straffes som vedbør, med dertil hørende Lod⁴⁾ og Krudt efter forrige Befaling«.

Overensstemmende med hvad der var Skik overalt langs Kysterne i Landet oprettedes der Vagter, Vagt- huse, »Vagtboder« som de kaldtes paa Samsø, eller »Cor- digaller« ved de vigtigste Landingssteder. I Vagtboderne

¹⁾ d. v. s. levere.

²⁾ »menige«, det tyske »männiglich«, vil sige samtlige, alle.

³⁾ »Bonde« betød altid Gaardbesidder, Gaardmand, hvilke Udtryk er af langt senere Oprindelse. »Standsvend« var en for Samsø særegen Betegnelse for Husmændene.

⁴⁾ Lod (Land), det tyske »Loth«, vil sige Bly, Blykugler. »Gever« betegnede baade Skyde- og Stødvaabon.

kunde de vagthavende Karle opholde sig i koldt og fugtigt Vejr. Da Karl X Gustav var trængt ind i Holsten, fik man overalt i Danmark yderligere Hastværk med at indrette Landeværn og Landstorm, rejse Baal og Bavner, anordne Vagthold og Rondering langs Stranden, og dette skete naturligvis ogsaa paa Samsø. Men endnu havde de svenske Skibe ikke vist sig i Søen, og paa Samsø synes man at have taget sig Tingene meget let. I tidligere Krige havde Hallandskysten med den fortrinlige Sømands- og Fiskerbefolkning været dansk, men var nu bleven svensk, og dette fik man at mærke i Kattegattet og paa den jyske Kyst. Den 19. August

»kaldede *Jens Brun* G:[amle] *Soren Skrædder* og unge *Soren Skrædder* i Langemark, *Jorgen Andersens Dreng*¹⁾, *Peder Jensen*, og *Rasmus Sorensen* Standsvend for Vagtens Forsømmelse saa og *Morten Madsen*, *Jorgen Andersens Dreng*, *Peder* og *Morten Madsen*: ingen af dennem havde Musket eller Gever eller Ild, som tillyst er . . . .²⁾. . men fandt dennem sovende, saa han maatte vække dennem med Hug, hvorfor han begærer Dom paa (de to først nævnte), om de ikke for slig Uhørsomhed og Forsømmelse bør at straffes og lide efter Lensmandens Anordning, og (de andre) at lide efter samme Anordning for Vagtforsømmelse, de ikke var til . . . .²⁾. . paa Vagten, hvortil *Jorgen Andersen* svarede, at Drengene berettede, at der var ingen Ild for dennem«.

»Nok kaldede [*Jens Brun*] *Hans Hansen* i Besser for Dom for Rond[e]s Forsømmelse og *Villads Jørgensen* ogsaa for Rond[e]s Forsømmelse samt *Jakob*

¹⁾ d. v. s. Tjenestekarl.

²⁾ Tingbogen er stærkt medtagen af Fugt, og den nederste Del af hvert Blad er delvis fortæret.

Mortensen for Rond|e]s Forsømmelse. *Jakob Mortensen* svarede, at han red sin Ronde om Natten den Aften, han blev tilsagt.

Den Ild, der tales om her, havde formentlig været Vagtbaal for enkelte Vagtposter, for at de ronderende Vagtmestre (ældre Bønder) kunde finde og visitere Posterne om Natten. I September, da Karl Gustavs Skarer er trængt op i Jylland indtil Limfjorden, forøges Sikkerhedsanstalterne, og 9. September tillyser Jens Brun:

«at enhver, som har Fiskerbaade eller andre Baade, skal paa enhver sin Sted lægge dennem ved Vagthusene og lægge Aarerne ved Vagthuset eller ogsaa i Byen, og de ingen Steder med dennem at løbe uden Forlov hos Øvrigheden, enten med Skuder eller Baade».

Indtil hen i September havde Samsingerne selv og alene været betroet Forsvaret af deres Ø; men derefter fik de overført fra Frederiksodde (Fredericia) og Fyen nogle svage Rester af tre af Oberst *Kjeld Langes* ¹⁾ Kompagnier, der var bleven sprængt fra hinanden under Kampene i Stift Bremen i Begyndelsen af August, hvorefter Befalingsmænd og Mandskab i større og mindre Hobe søgte tilbage til Danmark²⁾. Med disse Rester fulgte efterhaanden de tre Kaptajner *Christian Dencker*, *Johan Gralch* og *Knud Blyborg* over til Samsø, og herefter træffer vi hyppig Kaptajnernes Navne i Tingbogen, da det viste sig umuligt for dem at komme fredeligt ud

¹⁾ Under den første Del af Københavns Belejring Chef for Studenterkorpset. Han faldt under Belejringen.

²⁾ Fyenske Tegnelse VII Fol. 295. Sjællandske Tegnelser 1657 Fol. 525. Kørbitz' Regnskaber paa Fyen 1657.

af det med Øens Befolkning. Der blev ved samme Tid givet Ordre til, at Major *Anders Sandberg* til Kvelstrup paa Mols efterhaanden skulde føre sine, ogsaa i Stift Bremen adspredte Ryttere, fra Mols og Helgenæs over til Samsø; men det blev ikke til noget, da *Sandberg* førte sine Folk over paa Sjælland. En Tid i Oktober laa der et dansk Orlogsskib ved Samsø for at modtage Proviant til Flaaden i Østersøen.

Christian Dencker var oprindelig Tysker, men han havde været mange Aar her i Landet, dels ved det geworbne, mest tyske, Fødfolk, dels ved det udskrevne, og han kunde tale Dansk om end meget gebrokkent; og naar han skulde skrive, blev det en løjerlig Blanding af Dansk og Tysk. *Johan Gralch* var ogsaa Tysker, men havde kun en kort Tid været her i Landet, medens derimod den tredie af Kaptajnerne, *Knud Blyborg*, var Dansk. De faa Befalingsmænd og menige, som de førte med sig, var næsten alle Danske. Første Gang, vi træffer de fremmede nævnt i Tingbogen, er den 4. November, da

»Kaptajn *Christian Dencker*, overskikket hertil sammen med flere af den gunstige Hr. Slotsherre efter Ko: Ma: Befaling, Landfolket at eksercere: og en Del skal have ladet sig befinde imod ham opsættelig efter hans fremlagte Klage, hvilket den gode Mand Kaptajnen[en], formedelst den gode Mand *Jens Brun*, Ridefogeds, Begærings Skyld, lod paa denne Tid¹⁾ det falde og deres Forseelse eftergav; men saa dennem advarer, de ikke en anden Tid skal lade dennem findes videre mutvillig eller opsætsig. Saafremt det sker, da Klagen at stande aaben«.

---

¹⁾ d. v. s. for denne Gang.

Kaptajnerne har altsaa, støttende sig paa Lensmandens og Ridefogdens Myndighed søgt at indeksercere det unge Mandskab og gøre det brugeligt til Landets Forsvar. De synes herved at have delt Landet saaledes imellem sig, at *Dencker* fik den nordligste, *Gralch* den midterste, *Blyborg* den sydligste Del af Øen, og man ser, at de og Ridefogden har haabet, at de ved Forsonlighed kunde vinde Stemningen for sig og derigennem opnaa at faa Folket til at gøre sin Pligt.

Kort i Forvejen var Frederiksodde falden i Svenskernes Magt, og den svenske Hærs næstkommanderende efter Karl Gustav selv, den krigserfarne, energiske og foretagsomme Rigsadmiral og Feltmarskalk *Karl Gustav Wrangel*, laa nu i Fæstningen og pønsede paa nye Foretagender. Den danske Flaade var vel stærkere end den svenske, som nærmest indskrænkede sig til at optræde med Krydsere, Kapere og Fribyttere; men Svenskerne var til Gengæld paa Færde allevegne i de danske Farvande, da de danske Skibschefer synes at have været for magelige og lod sig spille paa Næsen af de dristige og virksomme Svenskere. Samtidig hermed var en almindelig Slappelse indtraadt ogsaa til Lands, og saavel i Byerne som paa Landet var Befolkningen modløs, misfornøjet og selvopgivende.

Medens den danske Flaade opholdt sig i Farvandet mellem Lolland og den tyske Kyst, smuttede en lille svensk Eskadre, vistnok tre smaa Fregatter, kommanderet af Major *Uggla*, op gennem Lillebelt til Frederiksodde og indjog den danske Besætning paa Fyen stor Skræk. Efter et kort Ophold ved Frederiksodde, hvor *Uggla* indtog Forstærkning af Landtropper, *satte den lille Eskadre efter Wrangels Ordre Kursen mod Samsø for at erobre Øen.*

Samsø

Hvad Dag, Svenskerne er ankommen til Samsø, vides ikke bestemt, trods de mangfoldige afgivne Vidneforklaringer i Tingbogen; thi der er det mærkelige ved Indførelsen i Tingbogen disse Aar, at der sjældent nævnes Datoer. Det kan dog siges, at det har været omtrent *den 8. November*. Hvad der nu er gaaet for sig, kan heller ikke helt oplyses, men synes at have været følgende.

Den svenske Eskadre har styret efter Sydvestpynten af Samsø, mod »Vesborg« (Visborg), og kastede Anker mellem Visborg og Grydenæs Odde, hvor den har kunnet gaa ind paa et Par Hundrede Alens Afstand fra Land. Kaptajn *Gralch* havde den Dag bestemt at ville over til »Røsznesz« (Refsnæs), vel sagtens til Lensmanden Hans Lindenov for at hjælpes med Raad og Daad. Kaptajn *Dencker* laa paa Vagt ved Torup Strand, altsaa henved to Mil fra Angrebsstedet; men Kaptajn *Blyborg* synes at have været syd paa Øen, hvor ogsaa Kaptajn *Denckers* Løjtnant var.

Det har været godt op ad Dagen, da Svenskerne ankrede, og de har været iagttaget en god Stund i Forvejen — blandt andet fra Vagten ved Koldby Sten. hvorfra Folkene i Koldby, Haardmark, Pillemark og Permelille er bleven alarmeret. Men ogsaa i Tranebjærg og Brundby lød Alarmtrommerne snart, og Bevægelsen forplantedes hurtig videre nord op paa Øen. Folket bevæbnede sig og strømmede ned mod Angrebepunktet, idet det ses, at Brundbyerne var beordret til først at samle sig ved »Ilsøemaj«¹⁾.

Ved Angrebsstedet samledes saa efterhaanden Folkene fra Koldby, Haardmark, Permelille, Pillemark, Tranebjærg, Brundby og Ørby i et Antal af adskillige Hun-

¹⁾ Der har vel Majstangen, Majtræet staaet — muligvis ved det nuværende »Dansebjærg« syd for Brundby.

drede — altsaa en ret anseelig Styrke, som meget vel, hvad Tallet angik, kunde have optaget Kampen med den svenske Landgangsstyrke; men der synes kun at være gjort lidt for at holde Fjenden borte fra Landet. Grundene hertil kan, foruden den almindelige Selvpogivelse dette Efteraar, have været, at Bøndernes Bevæbning og Forsyning med Ammunition kun har været ringe¹⁾, og at Antallet af udlærte Soldater paa Øen var saa lille. Hertil kom, at Folket indbyrdes synes at have været uenigt: om de skulde forsvare sig eller ikke, og at ingen af de tre Kaptajner kan siges at have været tilstrækkelig energisk, tilstrækkelig kendt med Forholdene til at kunne lede Folket og anføre det. Det har næppe heller været uden Betydning, at der paa Samsø fandtes nogle Borgere fra Aarhus, der var flygtet bort fra deres By, da Svenskerne i Begyndelsen af September rykkede op i Jylland. Disse Folk har hørt til de mere formuende, har haft deres værdifuldeste Ejendom hos sig og deres Familie; de har ikke hørt til de modigste, og de har vel sagtens ikke sat Stemningen op blandt Samsingerne. Resultatet blev da, at een Del af Folket har gjort et svagt Forsøg paa at modsætte sig Fjenden, medens en anden Del straks har »givet Flugt«, som de selv siger, og søgt ad Hjemmet til.

Kaptajn *Blyborg* samt Denckers Løjtnant synes at have været ved Stranden eller i Nærheden deraf sammen med Bønderne, men har ikke været i Stand til at udrette synderlig. Kaptajn *Gralch* var i Brundby ved Alarmeringens Begyndelse; men Bønderne saa ikke noget til ham ved Landgangsstedet, og først efter at de var

¹⁾ Da Gralch i December kom til Kjøbenhavn, var Musketter og Ammunition til Befolkningen noget af det første, han bad om og fik.

flygtet til Hjemmet, saa de ham igen i Brundby. Kaptajn *Dencker* skyndte sig fra Torup til Tranebjerg og befalede Folket at marchere mod syd, men uden selv at vide bestemt, hvor Fjenden skulde søges. Med en Skare Mænd fra Tranebjerg og Ørby drog *Dencker* først mod vest, til Pillemark Vagthus, og erfarede her, at »Folket« var gaaet længere mod syd, hvorfor han og hans Skare satte Kursen i den Retning. Da de kom til Grydenæs, mødte de en Hob flygtende Bønder, der kom fra Landgangsstedet, og Kaptajn *Blyborg* med dem. De flygtende gav *Dencker* den Meddelelse, at »Landet var vundet« af Svenskerne, altsaa at Fjenden allerede var i Land, og *Blyborg* opfordrede *Dencker* til at hjælpe til at skaffe nogle Baade, saa at de kunde forlade Landet. *Dencker* tilraabte vel Folket: »Bier! Bier!« for at faa dem til at standse og vende sig imod Fjenden; men de raabte: »Det er nu for silde. Folket er bortspreedt!« Og de fortsatte ad Hjemmet til. Saa lod Kaptajn *Dencker*, der var en Mand paa omtrent et halvt Hundrede Aar og havde rekvireret en Vogn for hurtigere at naa omkring, Vognen vende og fulgte med Strømmen nordpaa.

Svenskerne har saa paalagt Indbyggerne en Brandskat i Penge og Proviant m. m. og har faaet Afleveringen heraf sat i god Gænge ved Hjælp af Provsten, Magister *Hans Jensen Svane*, Sognepræst i Besser, og »Fogden« — uden Tvivl Ridefogden *Jens Brun*, der synes at have været langt den rigeste og mest betydende Mand paa Øen.

Karl Gustav Wrangel skriver den 11. November fra Frederiksodde til Karl X Gustav, at Natten mellem den 10. og 11. er Major *Ugla* kommen tilbage til Frederiksodde og har berettet, at han ved sin Ankomst til Samsø fandt Øen »i Gevær« og forsvaret af en Styrke

paa 600 Mand, hvoriblandt ogsaa hvervet Rytteri. *Ugla* forjog dog hurtig de Danske og kom i Forbindelse med Provsten og Fogden paa Øen, hvilke »godvillig overgav sig og tilbød at præstere deres Skyldighed« og sætte Øen i Kontribution. Alt kom saa i bedste Gang for Svenskerne, Brandskatterne strømmede ind, og der var til sidst kun tilbage at indfordre og indsamle Befolkningens Vaaben; men saa uheldigvis! kom nogle danske Orlogsskibe til, saa at *Ugla* maatte forlade Øen noget i Utide¹⁾.

Det ser saaledes ud til, at Provsten og Ridefogden selv har indfundet sig hos Fjenden for at forhandle om Overgivelse og Brandskat, og det ser jo ikke godt ud. De har dog sikkert handlet under et Pres fra Folkets Side, da Folket jo hverken var forsvarsivrigt eller forsvarsdygtigt, og man fulgte paa Samsø kun det af de større, jyske Købstæder — Aarhus, Aalborg osv. — givne Eksempel, og som nævnt fandtes der jo bortflygtede Aarhus-Borgere paa Samsø²⁾.

De danske Skibe, der saaledes var naaet at komme op, inden Svenskerne blev helt færdige, var en lille Eskadre under den bekendte *Peder Bredal* og var afsendt af Admiral *Henrik Bjelke*, da det rygtedes, at den svenske Eskadre var gaaet op gennem Lillebelt. Regeringen i Kjøbenhavn vidste den 12. November, at Samsø var bleven erobret af Fjenden, men ikke at Svenskerne alt var jaget bort igen, og Regeringen udtrykte overfor *Bjelke* sin Misfornøjelse med, at han ikke havde gjort den af ham udsendte Eskadre »bastant« nok til at afværge Angrebet paa Samsø, hvorfor den beordrede

¹⁾ Fra Rigsarkivet i Stockholm. Wrangels Breve til Karl X Gustav.

²⁾ Personalhistorisk Tidsskrift V, S. 278. Brev fra Hans Lindenov til Christen Skeel ^{13/12} 1657.

ham til yderligere at sende 3—4 Skibe derhen. *Bjelke*, der laa med Flaaden udfør Lollands Albue og muligvis, dengang Regeringens Ordre ankom til ham, allerede har erfaret, at Svenskerne var fordreven fra Samsø, blev meget fortørnet over denne Ordre og svarede den 18. tilbage til Kongens Sekretær, *Erik Krag*, at han (*Bjelke*) »vilde formode det anderledes« (end at den afsendte Eskadre var utilstrækkelig). »Och [at] samme trende svenske Skibe ej skal bringe Capt. *Peder Bredahl* i slig Forfærdelse, som de haver gjort i ganske Fyen, hvorover Gud maa sig forbarme«¹⁾.

Kort efter dette er gunstige Efterretninger fra Samsø naaet til Kjøbenhavn, thi de nederlandske Gesandter skriver den 15., at de 3 svenske Skibe, der havde udplyndret Samsø og med deres store Bytte var paa Vej til Frederiksodde, under Fyen var stødt sammen med 4 danske Orlogsskibe, der efter en haard Fægtning har erobret to af de svenske Skibe og skudt det tredie i Sænk. — Men den 22. tilbagekalder de denne Meddelelse: der havde vel været nogen Fægtning, men de svenske Skibe var lykkelig naaet tilbage til Frederiksodde²⁾.

Efter Tingbogen at dømme har Forholdet mellem Samsingerne og Svenskerne denne Gang været meget fredeligt, efter at man var enedes om Brandskatten, og dette stemmer med, hvad man veed om Svenskernes Adfærd andre Steder under lignende Omstændigheder. Med Undtagelse af Kaptajn *Blyborg*, der synes at være sejlet over til Refsnæs, har de danske Officerer forholdt sig ganske rolig og er forbleven paa Øen; men

¹⁾ Memorialier indleverede i Kancelliet ^{13/10}, ^{19/11} og ^{21/12} 1657. Koncepter og Indlæg til Sjællandske Missiver ^{12/11} 1657.

²⁾ Beckers Samlinger I, S. 388 ff.

de har sandsynligvis trukken sig op i den nordligste Del af Øen sammen med den Smule Mandskab, de havde. Dog er Kaptajn Denckers Løjtnant enten bleven dræbt af de Svenske ved Landgangen, eller han er bleven tagen til Fange, og samtidig deserterede Denckers eneste Sergent og hans Gefrejterkorporal over til Fjenden, og det er muligt at flere er gaaet samme Vej.

Dette første svenske Besøg paa Samsø fik et tragisk Efterspil for to af de danske Befalingsmænd nemlig Kaptajn Gralchs Løjtnant, *Christian Braal*, og en Korporal under Kaptajn Blyborg, *Christian Madsen*.

Korporalen havde nemlig i et og alt gaaet Svenskerne til Haande og hjulpet dem med at inddrive Brandskatten, samlet Baade sammen til dem ved Koldby Strand for at hjælpe til at bringe det Gods m. m. bort, som Svenskerne skulde have med sig, og yderligere havde han under hele Affæren og af egen Tilskyndelse plejet Raad med en svensk Løjtnant, der midlertidig havde taget Kvarter hos Fogden (Jens Brun). Da Kaptajn *Gralch* erfarede dette — »hørte Tumulten«, som han udtrykker sig — var han ilet til med 8 af sine Folk og havde taget Korporalen og »en anden Svensker« til Fange og havde saa bagefter erfaret, at Korporalen var en dansk Forræder. Dette er sandsynligvis sket, efter at de danske Skibe er bleven observeret under Opsejling, og Svenskerne har skyndt sig afsted over Hals og Hoved med deres Bytte. Ved Udtrykket »Tumult« tænker *Gralch* formentlig ogsaa paa, at Korporalen, der var drukken, holdt Hus med en Gaardmand i Koldby, hvem han vilde tvinge til at hjælpe sig med at bringe Godset ombord paa de svenske Skibe, hvorved han larmede op og,

for at give sit Forlangende mere Eftertryk, slog Gaardmandens Vinduer ind.

Løjtnanten derimod synes at være deserteret til Fjenden, altsaa fulgt med denne, da han forlod Samsø. Han har derefter været fræk nok til atter at indfinde sig paa Samsø, forsynet med svensk Pas og i Egenskab af svensk Officer, idet han vel har stolet paa, at Frygten for Wrangel og Karl Gustav var saa stor blandt de Dauske, at ingen turde vove at tage ham til Fange. Han skal derhos have lovet Svenskerne at faa tredive danske Soldater til ogsaa at desertere.

Lensmanden paa Kallundborg, *Hans Lindenov*, tog imidlertid ikke i Betænkning at lade Løjtnanten arrestere og samtidig hermed et Par af Borgerne fra Aarhus, der ganske ugenert rejste frem og tilbage mellem Samsø og det af Fjenden besatte Aarhus. Ledsagede af Kaptajnerne *Gralch* og *Blyborg* bragtes Fangerne over til Kallundborg Slot, hvor *Lindenov* holdt Forhør over dem, affattede Klage over de to Bøfalingsmænd og sendte hele Skaren til Kjøbenhavn, hvor Løjtnanten og Korporalen blev indsat i »Det blaa Taarn« paa Kjøbenhavns Slot.

Den 29. November fik Kommandanten i Kjøbenhavn, den gamle General *Joachim von Bredow*, Dokumenterne — Klagen og Passet — tilstillet samt Ordre til at afholde Krigsret og derefter lade »ske tilbørlig Eksekution«. Den 3. December blev da Korporalen forestillet for en »hochloblich-ansehnliches Kriegs-Gericht«, og Kaptajn *Gralch* udsagde »auf sein frei Gewissen«, hvad han vidste om Synderen. Denne indrømmede »alles in allem«, hvad Kaptajnen havde forklaret — dog kunde han ikke erindre, at han skulde have slaaet Bondens Vinduer ud: havde han desuagtet gjort det, var det sket »trunkenen Muths«.

Det var ikke ham, der havde lovet at bringe tredive Mand over i svensk Tjeneste, men Løjtnant *Braal*. Denne benægtede det dog ogsaa »ja, bei sein Leib und Seel!«

»Hvorpaa efter Betragtning af alle Judicia og Meininger fra den nederste (i Krigsretten) til den øverste af den hele forsamlede, højpriselige Krigsret« afsagdes den Dom, at Korporalen skulde hænges. Sergenterne i Krigsretten mente dog, at Korporalen vel havde været sin Konge og Herre utro og brudt sin Ed og derfor burde miste de to Fingre, men Livet burde han beholde — dog at han skulde forvises fra Landet. Fænrikkerne fremhævede Korporalens store »Enfold¹⁾ men stemte dog for, at han »soll gewippet werden« (hænges). Derefter kom Turen til Løjtnanten, der tiltaltes — for den samme Krigsret — for »einiger untrew, feindtlicher Schwedischer genommenen Dienste und falschen gegebenen Passes«. Vidnerne var her begge Kaptajnerne, og Beviserne saa fældende, at Løjtnanten ikke kunde komme udenom sin Skyld, hvorfor Krigsretten kendte ham at være en æreløs og æreforglemmende, hvem hans egen Ære og hans Fædrelands Velfærd er Nul, og ved fuldkommen og enstemmig Dom etc. dømte ham til at hænges, »for at Retfærdigheden kan holdes ved Magt og andre saaledes i Fremtiden faa Skræk for Meened og Desertion (Ausreiszens) — von Rechteswegen gesprochen und publiciret in Kopenhagen den dritten Dec: dieses 1657.«

Allerede Dagen efter beordredes Kommandanten til »med det forderligste at lade ske Eksekution paa Torvet

¹⁾ Fænrikken bar Kompagniets Fane. Han var ordenligvis Defensor for de menige og Underofficererne, og han havde ifølge ældgammel Soldatervedtægt den Ret at kunne gaa i Forbøn for dødsdømte.

her i Byen« over de to Delinkventer, og da Galgen jo altid var parat, er de altsaa bleven »vippede« en af de følgende Dage¹⁾.

Medens Kaptajn *Gralch* var i Kjøbenhavn, benyttede han Lejligheden til at ansøge Rigsraadet om Vaaben og Ammunition til at bevæbne Samsingerne med, da det, der fandtes paa Øen af disse Ting, langt fra var tilstrækkeligt. Han bad om 200 Musketter med tilhørende Bandolerer (til at bære Patronerne i), 2 Tønder Krudt, 3 Bundt Lunte samt 3000 Musketkugler. Samtidig klagede han over, at Officererne ikke blev forplejet paa Samsø efter den kongelige Forplejningsordinans, der under visse Forhold ogsaa tillagde de militære en Pengeydelse af Kvarterværterne. De maatte, siger han, nøjes med den blotte Spise og »en schlechten Gedrenck« (hjemmebrygget Øl vel sagtens).

Da han ikke stode tilstrækkelig paa Samsingerne i Tilfælde af nye fjendtlige Anfald, bad han om at maatte rejse omkring i Sjælland og Fyen og oplede sine fra Stift Bremen flygtede Folk: Fanen havde han endnu og i god Forvaring. Endvidere beklagede han sig over, at saavel Befalingsmænd som menige manglede ordenlige Uniformer i det kolde Vintervejr²⁾. — Vaaben og Ammunition fik han ogsaa udleveret som ønsket; men det andet svarede der ikke paa. Saa maatte han til det igen med sine Bønner: Han behøvede seks Vogne til Transport af Vaaben og Ammunition — mindre kunde

¹⁾ Koncepter og Indlæg til Sjællandske Missiver ²⁰/₁₁ og ⁴/₁₂ 1657. Sammenlign endvidere Lindenovs foran omtalte Brev til Christen Skeel.

²⁾ Koncepter og Indlæg til Sjæll. Missiver ⁷/₁₂ og ¹⁵/₁₂ 1657.

ikke gøre det. Men nu bad han yderligere om, at der til disse Vaaben maatte *udskrives* friske unge Karle, »weil dar gut Ratt ist auf Samsø«. Endvidere ønskede han en »stræng Ordre« om, at det udskrevne Mandskab skulde være Officererne »*lydige ligesom andre Soldater*« under Straf efter Krigsretten; thi »sonst dohn sie kein gutt«. Der laa i Kallundborg en Del Uniformer, der skulde have været brugt i Frederiksodde, men nu var bleven disponibel — om ikke *Gralch* og de andre Kaptajner maatte faa dem til deres arme Soldater. Og endelig trængte de haardt til lidt Penge, da »Niemandt von uns Man for en Mark Dans ist«. Deres Oberst (*Kjeld Lange*) og Oberstløjtnant (*Mogens Krag*) sad begge i Fangenskab og Kaptajnerne maatte derfor selv klage deres Nød¹).

Rigsraadet havde imidlertid paa anden Maade draget Omsorg for at sikre Samsø en Besætning af virkelige Krigsfolk, idet man den 6. December underrettede *Hans Lindenov* om, at to Kompagnier af den bekendte Generalmajor *Friedr. v. Buchwaldts* Rytterregiment skulde overføres fra Kjerteminde til Samsø, hvorfor *Lindenov* skulde sørge for, at Færgesmakkerne i Kallundborg besørgede Overførelsen. Nogle Dage efter beordredes Majoren ved Regimentet, *Herman Kaas*, til at begive sig til Samsø og tage Kommandoen der; men saavidt vides kom *Kaas* ikke derover alligevel²).

Men det gik grumme langsomt med at faa disse Ryttere transporteret over til Samsø, da Færgelavet i Kallundborg var meget uvilligt til at tage fat paa Trans-

¹) Indkomne Breve til Danske Kancelli 1656—57, som ikke hører til nogen Eksped. i Registre og Tegnelser: udateret Brev fra Kaptajn *Gralch*.

²) Koncepter og Indlæg til Sjæll. Missiver ⁰/₁₂ og ¹³/₁₂ 1657.

porten, og *Lindenov* havde før maattet trække dem for Raadstueretten i Kallundborg for at faa dem til at udføre deres Bestilling¹⁾. Den 15. December skriver *Hans Lindenov* til Rigsraad *Christen Skeel*, at han sender et Brev, som han ret nu fik fra Samsø fra en Major, som der er indkvarteret — »skal være af Din Søn *Key Langes*²⁾ Folk«. — »Det er elendigt med de fattige Folk der paa Landet. Faar de ikke snart Hjælp, da frygter jeg, at de Svenske vil myndelig traktere dem, fordi Undersaatterne der paa Landet ikke maa udgive den Kontribution, som Svensken af dem har begæret. De Svenske er meget vrede for de Soldater, jeg lod tage paa Samsø, som blev skikket til *Kjøbenhavn*³⁾. *Jens Brun* var her og viste mig et aabent Brev med General *Wrangels* Segl under, som han har overskikket til Samsø, lydende, at dersom de ikke straks udgav den paabudte Kontribution, da skulde de med det første blive straffet med Mord og Brand. Og samme *Jens Brun* beretter, at der skulde ligge nogle af vore Orlogsskibe ved Nyborg; skikkede jeg ham [derfor] straks lige derover til *Otto Krag* med Begæring, at nogle af samme Skibe kunde faa Landet nogen Undsætning«.

»Jeg har faaet *Hans Majestæts* Missiv, at der der paa Landet skulde indkvarteres tvende Kompagnier Ryttere, som skulde komme fra Fyen, og at jeg skulde skikke Smakker her fra Byen og til *Kjerteminde*, dem at overføre. Saa har jeg straks befalet de Smakker, jeg

¹⁾ Kallundborg Raadstueprotokol 1657. *

²⁾ *Christian Doncker* havde forrettet Majorstjeneste ved *Kjeld Langes* Regiment. *Kjeld Lange* kaldtes ofte for *Key* (*Kay*) *Lange*. Han var forlovet med en af *Christen Skeels* Døtre, *Birgitte*.

³⁾ Det var *Løjtnant Braal* og *Korporal Madsen*.

kunde forekomme¹⁾, at de skyndsomst skal overføre disse Folk, og Smakkerne har nu været ude to Gange, men er kommen tilbage igen og beretter, at halvanden Sømil ude i Beltet gaar der svenske Kapere, og nu tør de ikke gaa, før der kommer nogen af Hans Majestæts Krydsere.

Det havde været meget bedre, om der paa Samsø var bleven indkvarteret 2—300 Mand til Fods, som jeg for har foreslaaet; thi om fornødent kunde de sættes paa Bøndernes Heste og bruges som Dragoner. Rytterne kan Samsingerne umulig underholde, da der der paa Landet ingen Højbjergning er, saa at de selv maa skikke deres Kreaturer fra Landet for for Betaling at faa dem opfodret²⁾. For øvrigt udgør de to Rytterkompagnier næppe mere end 80 Heste foruden Officerernes Heste. saa at de snarest vil falde i Svenskernes Hænder.

De har hverken Gever eller Ammunition der paa Landet, hvorfor jeg beder om, at de maa faa noget, som de to Kaptajner kunde tage med sig, som jeg sidst sendte Dig til Kjøbenhavn, og som »var sendt til de Aarhus [hu]s Borgere her i Byen, [for] at afhente hos dem deres Part af den Kontribution, som de til de Svenske skulle udgive, og han dengang efter Din Skrivelse til

¹⁾ En følgende Del af Brevet gengives her noget forkortet. At Samsingerne havde en god Fortaler i *Hans Lindenov* er der ingen Tvivl om; men det er naturligvis Ridefogden *Jens Brun*, der er den drivende Kraft i det hele.

²⁾ Dette er stærkt overdrevet. Der var Højbjergning til hver Gaard, men ganske vist ikke særdeles megen. Dette med at sende Kreaturet bort fra Landet vil nærmest sige, at *Jens Brun* modtog Heste og Kvæg til Græsning paa de smaa Ær Hjortholm, Vejro osv. *Jens Brun* avlede paa Sollemarksgaard 100 Læs Hø — men det vilde han naturligvis ikke af med til Rytterhestene.

mig blev forløvet at rejse tilbage til Aarhus igen. Han var nu med en anden Mand ankommen til Samsø, og turde de ikke selv rejse her til Byen, for de frygtede for mig, men skikkede en anden Mand herover til de Aar[hu]s Borgere, paany at fordre den resterende Kontribution, hvilke, da jeg fik det at vide, lod jeg straks skikke til Samsø, at føre her over til mig samme Mand med den anden Mand, han havde med sig, hvilke nu er her i Byen, og har jeg ladet gøre Arrest paa dem her i deres Logement« etc. Lindenov beder om at faa at vide, hvad han yderligere skal gøre med disse Aarhusborgere. Han selv er syg og har i tre Uger maattet holde Sengen. Han døde forøvrigt allerede Aaret efter.

Af *Lindenovs* Brev ses det, at Svenskerne vedligeholdt Forbindelsen med Samsø, og den senere henrettede Løjtnant *Braal* havde aabenbart indfunden sig der som *Wrangels* Afsending for yderligere at presse Befolkningen.

De ledende Rigsraader i Kjøbenhavn var vel i Principet enig med *Lindenov* om, at det bedste var, om der kunde skikkes noget Fodfolk over til Samsø til Anvendelse som Dragoner i paakommende Tilfælde; »men det mangler paa Fodfolk, hvoraf ingen haves, som kan mistes. De faar derfor forsvare sig, det bedste de kan, med de Ryttere de bekommer«¹⁾. Angaaende de Aarhus Borgere bemærker *Erik Krag*, Kongens Sekretær, at Hovedmanden første Gang blev forløvet at rejse hjem til Aarhus igen. »Aarsagen til hans Rejse herover var, at Aarhus By har udlovet en stor Brandskat, hvoraf de Borgere, som har udlovet den, vil have, at de, som er bortflyttet fra deres Kvarter, skulde udlægge deres Part«. *Krag* skulde nu tale med Kongen om, hvad der skulde

¹⁾ Raadstueprotokol («Raadstuen» paa Kjøbenhavns Slot) fra Mikkelstdag 1657 til Paaske 1658.

gøres med dem¹). Foreløbig blev de siddende i Arrest, men en Tid efter fik Lindenov Ordre til at slippe dem ud. Om de samme Mænd skriver *Christen Skeel*: . . . »de to Mænd fra Aarhus, hvoraf den ene tilforne fra de Svenske haver været hidoverskikket til de Aarhusborgere om Kontribution at indfordre, og nu igen er overkommen at forrette det samme . . . «²). Iøvrigt var der allerede den 13. Oktober udstedt en kgl. Ordre til »Hans Lindenov og de andre Lensmænd ved Søkanten»: At da man erfarer, at mange af de jyske Undersaatte, som er kommen herover til Landet (Sjælland), begiver sig herfra med deres Hustruer, saa befales, at ingen maa rejse fra Sjælland til Jylland eller Holsten, for at ikke Fjenden skal faa Kundskab.

I Slutningen af December beordredes Rigsraaderne i Fyen til at lade »et af de Skibe« (der laa ved Nyborg) løbe til Samsø, at føre de mange Skuder fra Landet og løbe (dem) til Kjøbenhavn; thi det er at befrygte, at de bliver borttagen af Fjenden. Saa kunde Undersaatterne og de fordrevne salvere deres Gods med det samme.

Kaptajn *Gralchs* sidste Jammerraab, men vel endnu mere *Hans Lindenovs* Brev til *Christen Skeel* bevirkede nu ogsaa, at *Lindenov* fik Ordre til at »tilholde det ganske, unge Mandkøn paa vort Land Samsø at lade sig eksercere af Kaptajn *Gralch* og de andre Kaptajner, som der paa Landet er beliggende; til hvilken Ende de ogsaa haver at lade sig udi Kompagnier forordne og som andre Soldater til Landets Defension sig godvillig anstiller under Straf som vedbør efter Krigsrettens Ind-

¹) Memorialier indleverede i Kancelliet ²⁰/₅—³¹/₁₂ 1657.

²) Raadstueprotokol (*Raadstuen* paa Kjøbenhavs Slot) fra Mikkelsdag 1657. til Paaske 1658.

hold. Og eftersom nogle Klæder hos Eder skal findes, som skal være ankommen fra Frederiksodde, skal noget deraf leveres til Kaptajnerne, til de geworbne Soldater de har¹⁾.

Det er meget mærkeligt, at man herved opfyldte *Gralchs* Ønske om i paakommende Tilfælde at dømme det unge Mandskab paa Samsø efter Krigsretten, d. v. s. Krigsartiklerne, da disse var ulige strængere end de almindelige Recesser og Anordninger, og Rettergangen efter dem var til det yderste hurtig og summarisk, medens Processen for de almindelige Herreds- og Landsting tillod de anklagede at trække Tiden ud, inden endelig Dom fældedes. Dette at underlægge Landeværnet — thi egentlige *Soldater* var de unge Samsinger jo ikke — Krigsartiklerne stred derhos mod almindelig militær Brug, saa længe de paagældende ikke havde aflagt Faneeden, og dette sidste var jo udelukket, da Landeværnet ikke udgjorde nogen fast sluttet, militær Afdeling.

Om de herpaa fulgte militære Anordninger paa Samsø haves der ingen direkte Efterretninger. Men da der i den senere omtalte Retssag i Anledning af, at en paa Post ved Koldby Vagthus staaende Skildvagt af en Fejltagelse saarede en af sine Kammerater, stadig bruges Udtrykket »Musketerer« om de samsingske Bønderkarle, maa Kaptajnerne *Dencker* og *Gralch* — *Blyborg* nævnes ikke mere — have gennemført en Slags Udskrivning og Indekscerering. At denne sidste er foregaaet paa Tysk fremgaar af den samme Retssag, og andet var vel ej heller muligt, da der, som alt nævnt, ikke fandtes gamle Soldater paa Øen, altsaa ikke nogen som de faa Officerer kunde have anvendt som Underofficerer til Hjælp

¹⁾ Koncepter og Indkæg til Sjæll. Missiver ²⁴/₁₂ 1657.

ved Mandskabets Indøvelse. De to Rytterkompagniers Tilstedeværelse paa Øen har naturligvis været Kaptajnerne en mægtig Støtte ved deres Arbejde paa Rejsningen af en brugbar Militz til Øens Forsvar, idet de ved Hjælp af Rytterne kunde faa den kongelige Anordning respekteret. At Vagttjenesten samtidig blev drevet med større Eftertryk og Forsømmelser paatalt ses af Tingbogen, idet en Mand i Onsbjærg stævner sin forhenværende Tjenestekarl (sin »Dreng«) og dennes Fader som Værge for Sønnen til at erstatte den Skade, som Onsbjærgmanden led, ved at Karlen forsømte Vagten. Det var Gaardmanden selv, der skulde stille til Vagt; men han havde givet Karlen Ordre om at tage Turen, og da Karlen udeblev, tog de Mandens Bryggerkedel fra ham i Bøde.

Som allerede tidligere bemærket nævner Tingbogen næsten aldrig bestemte Datoer, og dette er ogsaa Tilfældet med Anledningen til den berørte Retssag, Vaadeskuddet ved Koldby Vagthus; men det er sandsynligt, at Tilfældet er foregaaet i Februar 1658. Tingbogen har herom følgende (idet her som i det foregaaende Retsskrivningen er delvis moderniseret):

Onsdagen den 3. Marts Anno 1658.

Beseglingsmand Hans Nielsen i Pillemark.

De otte Mænd er

Peder Christensen i Koldby.	Søren Jensen i Koldby
Peter Jensen, Mursvend ibm.	Jens Pedersen ibm.
Peder Andersen ibm.	Troels Jørgensen ibm.
Søren Sørensen ibm.	Alfast Jørgensen ibm.

— — — — — (andre Retssager).

Soren Jorgensen i Toftebjerg paa sin Stedson *Jens Jorgensens* Vegne med Kaldsmænd *Jens Jorgensen* og *Anders Sorensen*, ibm., kaldede *Poul Jensen* i Koldby, som skal have skudt *Jens Jorgensen* i Toftebjerg, til i Dag . . . . Vidne at paahøre og imod Dom, Sigtelse, Klagemaal, og hvad derpaa med Rette kan følge. Og derefter gav Klagemaal paa bemeldte *Poul Jensen*, som har skudt fornævnte *Jens Jorgensen*, dersom han dør inden Aar og Dag, da at svare til hans Liv, og dersom Vorherre vil, han bliver ved Livet, da at svare til hvad Vee, Svie, Værk, Badskærløn og hvad anden Skade og Bekostning, som derpaa kan følge. Og kaldede efterskrevne *Ole Nielsen* i Toftebjerg, *Espen Rasmussen*. ibm., for deres Sandhed at vidne og kaldede Kaptajn *Christian Dencker* til i Dag mod samme Vidne at paahøre. Hvor- efter fremstod *Ole Nielsen* i Toftebjerg og vandt, at den Nat, som de 50 Musketerer blev tilsagt at vagte ved Koldby Sten, gik han og fornævnte *Espen Rasmussen* hos Kaptajn *Christian Dencker*, og bad Kaptajnen de andre Folk, at de vilde gaa noget tilbage efter dennem. Og der de kom imod Cordi Gallen¹⁾, raabte den, som stod paa Skildvagten: »Huer dar!« »Tagde Kaptajnen stille. Indtil 3[die] Raab. Svarte han: »Gott Frynt!« Raabte han: »Huad for Frynt?« Sagde Kaptajnen: »Kønnings!« »Huad for Kønnings?« raabte han igen. Svarte Kaptajnen: »Dansk! Er ej Suensche!« Og i det samme skød *Poul Jensen*, som stod Skildvagt, hen bag i Troppen og skød og ramte *Jens Jorgensen*, saa han raabte og sagde, at han var »schaat«. Og dette hans Vidne vandt han ved sin Ed.

Espen Rasmussen mødte ikke. Og blev fremlagt Kap-

---

¹⁾ altsaa Vagthuset, Vagtboden

tajn *Christian Denckers* skriftlige Svar, som blev læst og paaskrevet.

Mødte *Poul Jensen* og begærte en Genpart af, hvad vundet og passeret er, og *Soren Jørgensen* lod med Dom og videre Saggivelse, indtil videre Vidne bliver ført, forblive.

---

¹⁰/₃ 1658.

(Peder Mortensen i Brundby i Herredsfogdens Sted. I det mindste de 5, maaske ogsaa 6, af Stokkemændene er de samme som den ³/₃).

Soren Jørgensen i Toftebjærg paa sin Stedsøn *Jens Jørgensens* Vegne med Kaldsmænd *Rasmus Jørgensen* og *Jens Jørgensen* kaldede *Poul Jensen* af Koldby her paa Tinget i Dag 8 Dage til 1., 2., 3. og 4. Ting imod Vidne og Dom, og er i Dag første Ting. Nok med Kaldsmænd fornævnte *Jens Jørgensen* og *Niels Mikkelsen*, ibm. kaldede *Jens Nielsen* i Toftebjærg, *Espen Rasmussen*, *Soren* . . . . .(ulæseligt) . . . . .*Peder Olesen*, ibm., til 1., 2., 3. og 4. Ting for deres Sandhed at vidne, anlangende hvad dennem er bevidst om den Skade, fornævnte *Jens Jørgensen* for nogen Tid bekom paa Vagten, da han blev skudt, og er i Dag første Ting.

Hvorefter fremstod *Jens Jørgensen Skræder* i Toftebjærg og vandt. Da Kaptajnen, forleden den første Vagt med de 50 Mand ved Koldby Sten, havde sat dennem ndi Geled, da, der de kom til Havet gik de i [Ge]led sammen, indtil de kom hen til Baadene, da bad han saa mange, der var bag ved hannem, fatte Geled, at de skulde blive noget tilbage; og saa gik Kaptajn *Dencker*, *Ole Nielsen* og *Espen Rasmussen* for[an] dennem hen i Vejen. Da, der de kom noget nær imod Vagtboden,

hørte han, en raabte, som stod Skildvagt. Men om de, som gik for[an], svarede hannem eller ej, hørte de ikke. I det samme saa de Ild af en Bøsse, og dermed kom der en Kugle »fløyende« i Gelederne til dennem, og raabte *Jens Jørgensen* af deres By saa, [at] han blev skudt igennem det højre Ben. Men straks da *Poul Jensen* fik at vide, at han var skudt, kom *Poul Jensen* neder, som det skulde have gjort, og nægtede Gærningen ikke. Men hvor ellers videre tilgik, veed han ikke. Og dette hans Vidne vandt han ved sin Ed.

Dernæst fremstod *Peder Olesen* i Toftebjerg og vandt ligesaa at være tilgaaen; thi han samme Tid var sat i Geled med; og det vandt ved sin Ed.

Poul Jensen i Koldby mødte og begærede Genpart heraf.

17/3. (Ny Beseglingsmand, nye Stokkemænd).
(Sagen ikke foretaget).

24/3. (Ny Beseglingsmand, nye Stokkemænd).

Søren Jørgensen i Toftebjerg paa sin Stedsøn *Jens Jørgensens* Vegne i Dag til tredie Ting fremæskede Vidnesbyrd for deres Sandhed at vidne, hvorefter fremstod *Espen Rasmussen* i Toftebjerg og vandt, at forleden, der de 50 Mand skulde vagte ved Koldby Sten, da, der Kaptajn *Christian Dencker* havde sat Folkene udi Geled ved Stranden, sagde han til dennem, at de skulde gaa sagtelig bagefter. Saa gik han og *Ole Nielsen* for hen ved Kaptajnen og vilde se, om de holdte ret Skildvagt eller ikke. Da, der de kom hen imod Vagthuset, da hørte de, en raabte ved Vagthuset: »Huer dar !« Og

det raabte han tre Gange. Første og anden Gang svarede Kaptajnen hannem intet; men det tredje Raab svarte Kaptajnen »Densche !« I det samme skød der en; men hvem det var, veed han ikke, mere end de andre siger. Og i det samme hørte han, at der gav en et Skrig af sig bagved. Saa løb Kaptajnen op til Vagtboden, og han og *Ole Nielsen* løb med. Den Tid de kom op til dennem, da slog Kaptajnen *Poul Jensen* af Koldby med et Spanskrør. Svarte *Poul*: »Slaar mig ikke Kaptajn, for jeg staar paa min Skildvagt«.

(Ordene: »Saa løb Kaptajnen . . . paa min Skildvagt« er i Tingbogen sat mellem to Tegne, og der er bemærket af Herredsskriveren: »Fra ded daabelt teigen och til dette daabelt teigen føres icke Tingsvinde efftersom Capteinen icke haffr faatt Kald och Warsell derfor. Mens de Andre hans ord vant hand veed Sin æd«).

Dernæst fremstod *Soren Rasmussen* i Toftbjerg og vandt, at samme Tid, der de kom til Koldby Sten, satte Kaptajnen dennem i Geled, og stod han paa den venstre Side, og da han havde sat dennem i Geled, bad han, de skulde gaa sagtelig bagefter, og Kaptajnen, *Ole Nielsen* og *Espen* gik for hen i Vejen imod Vagtboden. Da, der de gik efter dennem, hørte han, en raabte ved Vagtboden tre Gange: »Wer dar !« men han hørte ingen Gen-svar. I det samme hørte han et »Schaad« fra Vagten, og i det samme saa han, at *Jens Jørgensen*, som gik næst hannem, faldt til Jorden og sagde han var »schaatt«. Da sagde *Jens*, som han laa paa Jorden: »Gud forlade dennem, som gik for[rest]; de maatte have svaret hannem !« Og dette hans Vidne vandt han ved sin Ed. Og *Poul* begærte Genpart.

³¹/₃.

Soren Jorgensen i Toftbjerg i Dag hans 4. Ting, han paa hans Stedson *Jens Jorgensens* Vegne begærer Dom over *Poul Jensen* i Koldby, som skal have skudt fornævnte *Jens Jorgensen*; hvorpaa han i Dag 8 Dage vil fremlægge hans Saggivelse, og hvad Vidner i Sagen passeret er. [Han] begærede, Herredsfogden vil tage sig Dom til. Opsat i 3 Uger. *Poul Jensen* anlovede at ville føre Vidner i Sagen.

²¹/₄.

Poul Jensen i Koldby ved *Rasmus Olsen* ibm. i Dag til tredie Ting fremæskede han Vidnesbyrd for deres Sandhed at vidne. Hvorefter fremstod *Peder Jorgensen* i Onsbjærg og vandt, at den Tid, *Jens Jorgensen* i Toftbjerg blev skudt, var han med flere ved Koldby og skulde gaa i den store Vagt. Da, ved Koldby blev de sat i Geled sammen, 3 i Geled, og skulde »masere neder« til Vagtboden. Der de kom til Baadene ved Stranden, bad Kaptajn *Dencker*, vi skulde blive noget bagefter. Han, *Ole Nielsen* i Toftbjerg og *Espen Rasmussen* ibm. vilde gaa noget for hen til Vagtboden. Som de saa gik efter, horte han, at den, som stod Skildvagt, raabte højt 3 Gange: »Wer dar!« Men ikke hørte nogen svarte hannem igen. I det samme saa og hørte han, at der gik en Bøsse af, og i det samme blev *Jens Jorgensen* skudt. Da, der de kom neder at hjælpe hannem i Vognen, sagde *Jens Jorgensen*: »Gud forlade dennem som gik for i Vejen; havde de svart hannem, da havde jeg været dette foruden!« Og det vandt han ved sin Ed.

¹⁹/₅. (Herredsfogden havde Forfald; en anden Bonde traadte i hans Sted).

Eftersom vel bevises med Vidnesbyrd, *Poul Jensen* i Koldby paa Skildvagten at have skudt *Jens Jørgensen* i Toftebjærg, i Troppen, som han gik i Geled hos de andre, og hans Sagsøgere formener, at *Poul Jensen* jo bør Badskærløn, Vee, Pine, Sprække, Forsømmelse og Omkostning, Førligheds, Lemmers Fordærvelse og Førlighed, og om han dør inden Aar og Dag, da ej andre hans Bane at være end *Poul Jensen*: *Saa eftersom samme Gærning paa Ronde og Skildvagt skal være sket, vides ikke at være min Dom derudi at kende men at »ordelis«¹⁾ under Krigsretten, hvad der i saa Maader bør at lides.*

Man faar af Kendelsens Ord ligesom en Fornemmelse af, at Dommeren med uhyre Tilfredsstillelse har skønnet at kunne afvise Sagen som sig uvedkommende. Men om en Landstingsdom vilde have givet ham Medhold i hans Opfattelse er meget tvivlsomt; thi efter Datidens Opfattelse var disse Landeværns mænd *ikke Soldater* og hørte *ikke* under Krigsretten. Og selv en Henvisning til den kongelige Ordre af 24. December om Udtagelsen af dette Landeværn vilde næppe have nyttet noget, da Ordren begrænsede Krigsrettens Anvendelse til Forseelser mod den militære Lydighedspligt, og det var der jo ikke Tale om her. — Iøvrigt var saadanne Forsøg fra Herreds- og Bytingenes Side paa at slippe udenom vanskelige Retsspørgsmaal ikke sjældne, hvad man, naar man betænker den begrænsede Indsigt disse Underrettsdommere kunde have, let forstaar, hvortil kommer, at Følgerne af at fælde en fejlagtig Dom, at blive kendt »nederfældige«, var meget alvorlige for de paagældende.

¹⁾ det tyske »urteilen«, domme.

Da Tingbogen ikke fortæller os mere om denne Sag, har den saarede og hans Slægt vel ladet Sagen falde eller har affunden sig i Mindelighed med den uheldige Skildvagt, *Poul Jensen*. Iøvrigt er det for en Nutidsbetragtning vanskeligt at indse, at *Poul Jensen* kunde dømmes under de foreliggende Omstændigheder, da Kaptajn *Dencker* nærmest maa siges at bære den egentlige Skyld for Ulykken.

Interessant er det at se, at for 250 Aar siden var Forholdet som Post overfor Fjenden i den Henseende ligesom den Dag i Dag: er Svaret paa Anraabningen efter 2. eller 3. Gang ikke tilfredsstillende, brændes der los.

Der er enkelte Udtryk i de her anførte Tingbogsudskrifter, der kunde tydes, som om Svenskerne har erobret Samsø mere end een Gang; men dette har i ethvert Fald ikke været Tilfældet under den første Krig, og det vilde ogsaa have været vanskeligt, da Øen efterhaanden fik en anseelig Forsvarsstyrke, nemlig foruden de to nævnte Rytterkompagnier under Ritmester *Hans Adolf von Buchwaldt* og Kaptajnløjtnant *Windthausen*, en Tid yderligere et Rytterkompagni. Dette sidste hørte til Oberst *Sten Bille* til Kjærsgaard hans Rytterregiment, og dette Kompagni havde særlig været Livkompagni, Livvagt, hos den i Frederiksdødelig saarede Rigmarsk *Anders Bille*¹⁾. De tre Rytterkompagnier var betydelig stærkere end af *Hans Lindenov* antaget, idet de talte omtrent 180 menige samt et meget stort Antal Befalingsmænd. Mange af Rytterne havde mistet deres Heste i det foregaaende Felttog, saa de maatte have

---

¹⁾ Indkomne Sager til Krigskollegiet Januar 1658.

Erstatning af »Landhestene« paa Samsø, hvad der ogsaa kan skønnes af Tingbogen. Hertil kom altsaa de to Landeværnskompagnier, som nu var taaleligt bevæbnede og jo efterhaanden fik nogen Øvelse i Krigsbrug.

Derimod fik Samsø henad Foraaret, da Vandene igen blev farbare, Indkvartering af to svenske Rytterregimenter, der kom fra Sjælland og efter en Tids Ophold paa Samsø førtes over til Jylland. De kommanderedes af Obersterne *Knust* eller *Knaust* og »*Peiter*«, som han almindelig kaldtes, skønt hans Navn var *Peter Kisel*¹⁾, hvilke begge opnaaede at gøre deres Navn berygtet overalt i Danmark i Løbet af den langvarige Krig. Det er først den 28. April 1658, at Tingbogen bringer Vidnesbyrd om de fremmedes Ophold, thi den Dag udeblev Støkkemændene, saa at der ingen Kendelser kunde afsiges, skønt det for adskillige Sager var »6-Ugers-Dag«; men da havde Svenskerne allerede været paa Samsø et Par Uger²⁾. Atter den 5. Maj og den 12. Maj udeblev Støkkemændene, og Sagerne hobedes op, da der ikke kunde blive »senteret for denne ufredelig Tid, som nu paa nogle Ugers Tid med stor Indkvartering af de Svenske, og man ikke sikkerlig kunde gaa fra sit Hus, da der ikke kunde møde Støkkemænd, saa der kan holdes Ret, som det bør«.

Om Befolkningens Forhold til de Svenske skal efter Tingbogen anføres følgende:

»*Hans Jakobsen* af Onsbjærg efter foregaaende Kald og Varsel fremførte sine Vidner. Fremstod *Jens Peder-*

¹⁾ Om ham se Forfatterens Afhandling i »*Jyske Samlinger*«, Bd. VIII, S. 460.

²⁾ Indkomne Breve til Danske Kancelli, som ikke henhører til etc. ^{29/4} 1658.

sen af Onsbjærg og vandt ved sin Ed, at *Hans Jakobsen* kom til Svenskens Mønsterskriver og beklagede sig for 10 Skæpper Byg, hannem var fratagen. Da svarede Mønsterskriveren, at det var for meget at tage fra en Standsvend og tilspurgte mig, om der var nogen Standsvend, som havde intet Korn givet til Ritmester[en]. Da svarede *Jens Sørensen*, at *Søren Rasmussen* havde intet Korn givet til Ritmesters Heste. Saa befalede Mønsterskriveren, at han skulde give *Hans Jakobsen* 2 Skæpper Byg for det, de havde taget fra hannem. *Jens Sørensen* vandt ved sin Ed, at Mønsterskriveren bad mig, jeg skulde følge hannem til *Søren Rasmussen*; da sagde Mønsterskriveren, at *Søren Rasmussen* skulde straks skaffe hannem 2 Rigsdaler, eller han skulde slaa hans Vinduer ud, hvilket han ogsaa straks gjorde¹⁾. Men den Tid han gik ud, sagde han til *Søren Rasmussens* Hustru, at de skulde skaffe *Hans Jakobsen* 2 Skæpper Byg; men ikke han hørte *Søren Rasmussen* lovede hannem nogen«.

Dette var jo endda ret skikkeligt af den svenske Mønsterskriver²⁾: han vilde fordele Byrderne ligelig mellem Folkene — og sørgede samtidig godt for sig selv. Men det bør herved erindres, at det var *Fredstid*, og at Svenskerne ifølge Fredstraktaten kun lige tilkom Forplejningen.

Den 23. Juni 1658 vidner en Skomager i Tranebjærg, »at den Dag den svenske Hovmester skulde rejse til

---

¹⁾ Meningen maa være, at de 2 Rigsdaler blev betalt og Vinduerne reddet. Det var Oberst »Peiters« Kvartermester ved Navn Prauszen.

²⁾ Mønsterskriveren var Underofficer og besørgede Kompagniets Skriveri, navnlig Affattelsen af Mønstringsrullen over Personellet.

Langøre¹⁾ og her fra Landet, var han hos *Tønne Klemmensens* i Tranebjærg. Da var han inde hos ham og krævede Penge for noget Arbejde. *Ole Pedersen*²⁾ var i Stuen hos Hovmesteren, og Hovmesteren befalede *Tønnes'* Kvinde at betale *Ole Pedersen*«. . . nogle Tønder Byg. Det er rimeligvis den samme Hovmester, om hvem nogle Mænd i Besser vidner den 9. Januar 1661: at den svenske Hovmester, som laa i Besser og skulde modtage sin Ritmesters Kontribution, borttog først alt, hvad de havde paa Lofterne af Korn. Siden lod han Standsvendene aftærse Kornet Nat og Dag og lod det bortføre, og Kirkeværgen maatte endda give en stor Summa Penge til. Alle Folk i Besser kan bevidne, at dette skete 1658³⁾. — Det er Kirkens Korn, der her er Tale om, og man kan skønne, at de svenske Tropper i ethvert Fald i Hovedsagen har forladt Øen dengang, men har efterladt enkelte til i Hast at skrabe sammen.

---

¹⁾ En Havn ved Stavns Fjord, paa Nordøstkysten af Samsø.

²⁾ Skomageren hed ikke Ole Pedersen.

³⁾ Det er rimeligvis de samme Svenskere, der omtales vidtløftigt i et Tingsvidne den 13. Februar 1661, hvorved en Kvartermester og en anden Person, som Bønderne kalder for »Diderich«, i stor Udstrækning berovede Folk deres Køer og Faar etc., medens en (svensk) Ritmester tvang Bønderne til at levere sig Kontributioner over til Aarhus. De samme aftvinger en Mand Penge for et (Skibs) sejl, som var bleven tagen ved Frederiksdal — hvis Manden ikke vil betale, vil Svenskerne »buchbinde« ham. I andre Egne har Svenskerne anvendt »Buchbinden« eller »Buchspænden« som Tortur overfor Befolkningen. Det kan ikke oplyses bestemt, hvori denne Tortur har bestaaet; men det har vel været Krumslutning eller lign. En svensk Torturmetode — som er anvendt af dem i Jylland og paa Sjælland — var det, at en Strikke lagdes om Hovedet paa Ofret; en Bøsse eller Pistollaas eller to blev stukken ind under Rebets, og derefter drejedes der rundt med en Ladestok.

Kirkeværgerne maatte efter Krigen skaffe Tingsvidner om, hvorledes det var gaaet med Kirkekornet, som de havde til Opbevaring. Den 5. December 1660 søges der saaledes Oplysning om, hvorledes Onsbjærg Kirkes Korn var bleven borttaget, og fremstod da *Niels Mikkelsen* og *Troels Nielsen* af Pillemark og vidnede, »at Svensken havde ladet Vogne tilsige at skulle tage hvad Korn bort, som fandtes hos *Ole Poulsen*, Kirkeværge. Da indgik *Niels Mikkelsen* til bemeldte *Ole Poulsens* og akkorderede med Fjenden paa hans Vegne, eftersom han ikke selv turde være til Stede, at de ikke skulde bortføre hvad Korn, han havde liggende af Kirkens. Og da blev de saaledes forligt derom, at han skulde give dem 3 Rigsdaler og 3 Tønder Byg, hvilket han og maatte efterkomme«. Dernæst vidner en Karl, der i 1657 og 1658 tjente hos sal. *Hans Hansens*, at i de to Aar borttog Fjenden fra *Hans Hansen* — der ogsaa maa have været Kirkeværge — baade hans eget og Kirkens Korn.

Den 21. November 1660 oplyses om Nordby Kirkes Korn:

»at *Jens Degn*, Kirkeværge, blev af hans Hus udjaget af de Svenske og fratagen hvad Korn, der fandtes udi hans Hus, saavel som al Mad og Spise, med Klæder, Kobber og andet, saa at den Tid *Jens Degn* igen kunde i hans Hus indkomme, havde han ikke saa meget Korn, som er hans Skyld¹⁾, eller saa meget Mad, som en Karl kunde æde sig mæt paa — engang udi disse tvende Aar 57 og 58«. Et andet Vidne beretter, at *Jens Degn* »at de Svenske blev nødt til at tage Kornet og bære for deres Heste, som var 15 . . . , og var han i de to Aar ikke Kirkens Korn mægtig.«

¹⁾ Landgilde, Afgift.

Man kan til det foran staaende sige, at det her oplyste ikke nævner større Misgærninger mod Befolkningen; men det bør stadig erindres, at det hed sig, at der var *Fred* med Svenskerne, og at Befolkningen desuagtet var retsløs, idet Fjenden skaltede og valtede med Folks Ejendom, som han vilde, og tiltvang sig Penge paa alle Maader. Egentlige Mishandlinger synes dog ikke at have fundet Sted paa Samsø i Modsætning til saa mange andre Steder. Dette ligger formentlig i, at der var rigeligt at tage af, og at Befolkningen ret villig fandt sig i at blive udplyndret.

Den 19. Maj 1658 holdtes der igen ordentlig Ting, og da Sveuskerne ved den Tid trak sig sammen i det sydlige Jylland og i Hertugdømmerne, har de sandsynligvis samtidig rømmet Samsø. Som Følge af den svenske Indkvartering slap Bønderne paa Samsø for at betale Landgilde¹⁾. For at støtte Samsingerne overfor de begærlige Svenskere, beordredes *Henning Lützow* i Slutningen af April til at begive sig til Øen; men da han egentlig skulde til Jylland, har hans Ophold paa Samsø næppe været langvarigt, hvad der maa beklages, da vore Adelsmænd, hvor de som Kommissarier skulde hindre de Svenskes Overgreb, gennemgaaende var til stor Nytte for Befolkningen. Det er vistnok *Lützow* der omtales i et Tingsvidne af 26. Maj 1658:

»svarede Kaptajn *Gralch* angaaende den Hest, han omrørte i hans Indlæg, da teg han samme Hest fra de Svenske første Dag ved Langør, Ejermanen til bedste, og lod den skikke til Toftebjærg. Anden Dagen kom Rytterne med samme Hest til Langør igen, og

---

¹⁾ Kallundborg Lens Regnskab 1658.

da gav Kaptajnen Kommissarien¹⁾ det tilkende, om han skulde tage samme Hest igen. Svarte han ja, og saa tog han Hesten til sig igen, indtil Ejermænden vilde komme at kende sig ved den, og derefter lod hannem skikke Bud, om han vilde have den, og fik han] ja til Svar«.

Det har været ejendommelige Forhold, den Tid der laa baade dansk og svensk Besætning paa den lille Ø, og Befolkningen gjorde ikke noget for at lette Forholdene for det danske Militær, men chikanerede det tværtimod efter bedste Evne. Allerede i Marts havde Ridefogden maattet befale »menig Mand«, at de skulde rette sig efter den kongelige, trykte Forordning om Forplejningen og skaffe Kaptajnerne »Foderas« til deres Heste: Onsbjærg og Besser Sogn til Kaptajn *Dencker*, Tranebjærg og Koldby til Kaptajn *Gralch* og dennes »Karl«. Samme Dag stævnedes to Mænd i Ørby Kaptajn *Dencker* og dennes »Karl« for 14 Dages Kost, i hvilken Tid *Dencker* havde ligget hos dem, da de i Forvejen underholdt Ryttere. Om det samme hedder det i Tingbogen: Eftersom *Christoffer Sørensen* og *Jens Jensen* i Ørby søger Kaptajn *Christian Dencker* for sin Tjeners og Hestes Underhold, medens han laa i Ørby at holde Vagt — formener de, at han bør ligesaavel betale sin Kost og Underhold som de andre Officerer i deres Losement, eftersom samme Mænd selv holdt deres indkvarterede Ryttere der, som de laa imidlertid. Kaptajnen beretter, at dersom han havde faaet Penge af sit Kvarter, burde han igen at betale; [men] han ej er denne Lands Lov undergivet. Vides [dog] Kaptajnen ej efter saadan hans Undskyld-

---

¹⁾ Det var Henning Lützw.

ning at blive fri. (Han dømmes da til at betale de to Mænd; men han kan til Gengæld søge Erstatning hos dem, hos hvem han er *anvist* Kvarter)¹⁾.

De to Kaptajner klagede deres Nød til deres Oberst, *Kjeld Lange*, der nu var kommen løs af Fangenskabet. Obersten klagede videre til Kancelliet: Paa Samsø findes to af mit Regiments Kaptajner, og de er indkvarteret der af Kongelig Majestæts Kommissarier. De besværer sig over, at Undersaatterne der ikke vil give dem og deres Folk fornøden Underholdning, idet de formener, at siden de Svenske er ankommen der til Landet, er de ikke vor Konges Folk noget skyldig, hvori Oberst *Knust*, som kommanderer der paa Landet, bestyrker dem og vil ikke taale vore Folk i Kvartererne . . . .²⁾ Samtidig har alskens Skumlerier, Stiklerier og Bagvaskelser mod det danske Militær floreret blandt Befolkningen.

Nu er der vel, som allerede foran bemærket, ingen Tvivl om, at Officererne paa Samsø ikke ganske havde vist sig Situationen voksen i November foregaaende Aar; men det synes samtidig, som om baade den borgerlige og den gejstlige Øvrighed og store Dele af Befolkningen med havde indlagt sig liden Hæder ved samme Lejlighed — ja enkelte har endog været betænkelig nær ved Grænsen for Landsforræderi. At der fra Regeringens Side ikke blev skreden aktivt og direkte ind imod nogen paa Samsø og adskillige andre Steder i Landet ligger vel i, at der ved Siden af mangfoldige Eksempler paa højsindet, dødsforagtende Færd overfor Fjenden overalt i Landet af Befolkningen selv forekom ikke ganske faa Tilfælde

¹⁾ Samtidig maatte Befalingsmændene føre Proces mod deres anviste Kvarterværter for at faa af disse, hvad de tilkom.

²⁾ Indkomne Breve til Danske Kancelli, som ikke henhører etc. ^{20/4} 1658.

af Fejghed, Mangel paa Selvfølelse og paa Patriotisme — navnlig blandt Bybefolkningen og Fogedklassen. Da Regeringen var for svag, for lidet handledygtig, de straf- og dadelværdige Tilfælde for mange, undertiden ogsaa Forholdene for indviklede, de skyldige raadende over gode Forbindelser ad Bagtrapperne til Kongen og Dronningen osv., saa blev der kun af en enkelt Mand, Guvernøren i Jylland, den dygtige *Otto Powisch*, gjort noget for at klemme en Del af de velstaaende Fogder paa Pengepungen, som *Powisch* udtrykker sig. Det er muligt, at de Erklæringer, som »Hr. Niels i Koldby« ved Degnen og flere af Bymændene sammesteds afæskede Folket paa Tinget den 19. December 1660 om sit Forhold i Fejdetiden har skullet bruges til en Renselsesproces; men mange af Mændene fremlagde deres skriftlige Vidnesbyrd til Fordel for Hr. Niels.

»Saa fremstod Stiftsskriveren, forrige Borgmester i Kallundborg og Slotsskriver, velfornemme *Peder Hansen*, og vidnede, at det var vitterligt nok, at Hr. Niels Jensen havde lidt megen Tribuladtz, Plyndring og anden sliq Hen-Røvelse af hans Gods samt af Kirkens Tiende . . . og det er billigt, at dette gives ham beskrevet af hans Sognemænd, at der kan gøres Erklæring derom paa tilbørlige Steder«.

Præstestanden i Danmark udviste for langt den største Dels Vedkommende stor Værdighed og Fasthed under de vanskeligste Forhold og var næsten overalt rette Hyrder og Vejledere for deres Sognebørn; men det er muligt, at Præsterne paa Samsø ikke har staaet paa Højde med deres Embedsbrødre andre Steder i Landet.

Det ligger ret nær at antage, at Befolkningen paa Samsø direkte og indirekte har gjort, hvad den kunde, for at fordele Ansvarret for det udviste daarlige Forhold

overfor Fjenden, og at man navnlig har søgt at vælte det over paa den Smule Militær, der var paa Øen. Hvorledes man har betragtet de Militære som uvelkomne Gæster ses blandt andet af Tingbogen 21. April 1658, altsaa medens Obersterne *Knaust* og *Peiter* var der:

»Kaptajn *Johan Grallich* med Kaldsmænd *Mikkel Nielsen* og *Henrik Jensen* i *Koldby* hjemlet efter en skriftlig Varselsseddel at have lovligt Kald og Varsel givet *Søren Villadsen* i *Pilmark* i *Onsbjærg Sogn* imod Vidne til i Dag med otte Dages Varsel. Kaldede ogsaa *Johannes Niekirch*, »forer« (Furer), *Jens Jespersen*, *Furerskytte*, og *Tyge Madsen* til i Dag for deres Sandhed at vinde. Hvorefter fremstod nævnte *Johannes Niekirch*, Furer, og vandt, at for nogen Tid siden, han med flere var hos fornævnte *Søren Villadsen* og efter *Jens Bruns* Seddel krævede Foder til Kaptajn *Grallichs* Heste, svarede *Søren Villadsen* dem, at vi haver tryglet os her paa Landet til dennem. Og det vandt han ved sin Ed«. — Dernæst fremstod *Jens Jespersen*, *Furerskytte*, og *Tyge Madsen*, og vandt enhver lige de samme Ord som *Johannes Niekirch*, hvad de vilde beedige. — »Hvorimod mødte *Søren Villadsen* og svarede og benægter ganske at sagt saadan«.

Noget lignende kommer frem den 28. Juli samme Aar i en Sag, som havde været behandlet paa Tinge flere Gange tidligere, og hvorunder en Del af Mændene i *Koldby* tiltaltes for at have overfaldet og skamslaaet en af Kaptajn *Gralchs* Soldater. Den ydre Foranledning til Slagsmaalet var, at nogle Befalingsmænd og menige af *Gralchs* Kompagni havde faaet Ordre til af Kaptajnen

samt af Ridefogden *Jens Brun* til at føre Tilsyn med et Skib, der laa til Ankers ved Koldby Strand, og dette havde opirret de Koldby Mænd. Disse og nogle Soldater traf sammen paa Koldby Gade, og de civile raabte da til Soldaterne: »Nu ehr I smuche Karle! Huor vahr I, dend tid Suenschen komb i Land? Da krøb I i Suinestierne!« Dette meldte Underofficererne til Kaptajn *Gralch*. Der har maaske ogsaa været nogen Skinsyge mellem Partierne, thi den mishandlede Soldat havde været inde paa Visit i et Hus i Koldby, og der havde han glemt sin Hat og sine Strømper. Foruden at han blev gennempryget, knækkede hans Avindsmænd hans »Kore« (Kaarde) og rev »Balgen« dertil i flere Stykker.

Men interessantest er det at følge den Kamp, som Kaptajn *Gralch* førte i Juni Maaned paa Tinge i Anledning af de udsprede Rygter om, at Kaptajnerne skulde være krøben ind i Svinestier og skjult sig der, da Fjenden bemægtigede sig Landet i November 1657. Da det kom til Stykket, vilde ingen kendes ved denne Beskyldning, og paa det tredie Retsmøde, hvor Sagen blev behandlet, indrømmede Bønderne selv, at de »gav Flugt« og ikke efterkom Kaptajn *Denckers* Opfordringer om at standse og modsætte sig Fjenden. Herom beretter Tingbogen følgende:

Onsdagen den 9. Juni Anno 1658.

Johan Merop (Meerhof), Mønsterskriver, paa Kaptajn *Johan Gralchs* Vegne med Kaldsmænd *Mikkel Nielsen* og *Henrik Jensen* i Kolby hjemlede at have kaldet alle Bønder, Standsvende og unge Karle i Kolby Sogn til i Dag at vinde deres Sandhed efter de derom videre Kaldsseddels Indhold, som blev læst og paaskrevet.

Nok med Kaldsmænd *Jorgen Iversen* og *Soren Mad-*

sen i Ørby hjemlet med Ed at have til i Dag kaldet alle Bønder, Standsvende og unge Karle i Tranberg Sogn, for Dom at vinde deres Sandhed og det efter Kaldseddelen, som i Dag blev læst og paaskrevet.

Forskrevne *Johan Mærhoff* fremlagde Kaptajn *Johan Gralchis* Indlæg og Forsæt, som blev læst og paaskrevet.

Herimod fremstod *Jørgen Mouritsen* i Kolby og vant ved sin Ed med oprakte Fingre, at det første, Svensken blev dette Land benægtiget, da var Kolby Sognemænd og Folk ikke under Kaptajn *Johan Gralch* hans Kommando. Og ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* eller nogen af hans Offr ved Stranden, den Tid Svensken kom i Land. *Ole Pedersen* ibm. vant ligesom *Jørgen Mouritsen*. *Soren Klemmensen* ibm. vant ved sin Ed, at samme Tid Svensken fik Landet, da var han ved Stranden; men ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* dennem imod Fjenden at anføre eller nogen af hans Officerer. *Jens Olesen*, *Alfast Jørgensen*, *Soren Jensen*, *Jens Pedersen* vinder ligesom *Soren Klemmensen*. *Soren Hansen* vinder, at samme Tid Svensken fik Landet, da saa han ikke Kaptajn *Johan Gralch* ved Stranden eller nogen af hans Offr; men hvor han¹⁾ var, enten i Svinestier eller [andensteds] veed han ikke. *Hans Jensen*, *Ole Sørensen* . . . . *Jens Pedersen Snedker* og *Soren Olesen* vundet ligesom forskrevne *Soren Hansen* vundet haver og det ved deres Ed. *Poul Andersen* i Haarmark vandt ved sin Ed, at han ikke saa Kaptajn *Johan Gralch* ved Stranden den Tid, Svensken fik Landet; men om han var i Svinestien eller ikke, ved han ikke, og ikke han ved videre, hvor han var. *Ole Jensen*, *Hans Sørensen*, *Peder Andersen*, *Niels Jørgensen* (m. fl.) vinder alle ligesom *Poul*

¹⁾ Muligvis staar der »de«.

Andersen vundet haver, og det ved deres Ed med oprakte Fingre. *Ole Pedersen* i Kolby begærede Genpart, *Hans Sorensen* i Haarmark begærede ogsaa Genpart.

Villads Sorensen i Permelille vandt ved sin Ed, at den Tid, Svensken fik dette Land, var han ved Stranden, som de kom i Land; men ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* eller nogen af Officererne, som anførte Folket; men hvor han og hans Officerer var, veed han ikke.

Morten Hansen ibm. vandt ogsaa ved sin Ed, at samme Tid Svensken kom i Land, da var han noget nær baade først og sidst ved Stranden, men ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* eller hans Officerer eller nogen af de andre Kaptajner ved Stranden; men hvor de var, maa de selv bedst vide. (3 Mænd til vidner ligesom *Morten Hansen*).

Niels Mortensen vandt ved sin Ed, at den Stund, han var ved Stranden, saa han ikke Kaptajn *Johan Gralch* ved Stranden, men den Tid han drog hjem, saa han Kaptajn *Dincken* (Dencker) staa ved Kolby Stens Vagthus, og da hørte han, at Svensken og Bønderne skød mod [hver] Andre, og da bad han, Kaptajn *Dincken* skulde straks forføje sig hen til Folket og sætte dem i Orden; saa drog han sønder paa, men hvor langt han drog, veed han ikke. *Niels Mortensen* i Permelille begærede Genpart.

Hans Pedersen i Pillemark vandt ved sin Ed, at han var ved Stranden, førend Svensken kom i Land, og var ogsaa hos den Tid, de kom i Land; men ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* der eller nogen af Kaptajnerne; men hvor de var, veed han ikke. *Ole Andersen* ibm. vidner, at samme Tid var han ved Stranden; og ikke han saa nogen af Kaptajnerne ved Stranden; men den Tid han drog hjem, kom han til en [Mand] op[pe] i Marken;

hvem det var, veed han ikke, formedelst det var mørkt. Og det vandt han ved sin Ed. *Niels Mikkelsen* ibm. vandt, at den Tid, det sidste Skib ankrede, var han ved Stranden, og var Kaptajn *Denckers* Løjtnant ved Stranden samme Tid; men ikke han saa Kaptajn *Johan Gralch* eller nogen af de andre Kaptajner der; hvor de var, veed han ikke, enten i Svinestier eller andetsteds. *Jens Jensen* ibm. vidner, at han var samme Tid ved Stranden. (Iøvrigt som foran). (Dernæst vidner 2 Mænd af Tranebjerg det samme).

Thomas Sørensen i Brundbye vandt ved sin Ed, at samme Dag, som Skibene sejlede vest for Vesborg, vilde Kaptajn *Gralch* over til Røsznesz; naar han kom tilbage igen, veed han ikke. Siden spurgte han derefter, at han var kommen tilbage til *Jørgen Clemmensens* i Brundbye. (Tre skiiftlige Vidnesbyrd bliver læst og paaskrevet). *Villom Olesen* vidner, at den Tid, Trommen gik, tog han sin Bøsse og gik til *Jørgen Clemmensens*; da fik han saadan Befaling, at han skulde forføje sig til Ilsoemaj; saa gik han straks derhen med Trommeslageren; men den Tid han gik fra *Jørgen Clemmensens*, da var Kaptajn *Gralch* der; men hvor længe han blev der, veed han ikke. (2 Mand til vidner det samme). *Jørgen Sørensen* ibm. svarer, at det er nu det første, han veed nu først, hvad Kaptajnens Angivende er, hvorfor han lover at give hans Svar og Vidne i Dag 8 Dage. (Alle Ørbye Mænd, som tilstede var, samt de unge Karle lovede det samme.)

(Forskell. andre Sager samme Dag).

Samme Dag: Kaptajn *Dencker* med Kaldsmænd *Jørgen Iversen* og *Søren Nielsen* i Ørbye hjemlede at have til i Dag kaldet *Klemend Rasmussen* i Tranbjerg for at vidne sin Sandhed. Fremstod *Klemend Rasmussen*

og vandt, at den Tid han spurgte, at Svensken var her ved Landet, sendte han straks Bud til Kaptajn *Dencker*, som laa i Thorup, at Fjenden var her for Landet. Saa kom straks Kaptajn *Dencker* til ham og spurgte, hvor de Skibe var. Da bad jeg hannem, at han skulde køre til Pillemark Strand og saa lige sønder paa, saa fandt han dem vel. *Claus Jensen*, som var paa Vogn med Kaptajnen, vidner, at straks Kaptajnen fik Bud fra Tranebjerg, gjorde han sig straks færdig og drog først til Tranebjerg og befalede Folket, at de straks skulde følge efter. Saa drog vi til Pillemark Vagthus og spurgte der, at Folket var draget sonderpaa. Saa drog vi efter. Den Tid vi kom til Grydenæs, kom Kaptajn *Blyborg* til os og sagde, at Landet var vundet; det var bedst at være om Baade, som man kunde komme af Landet paa. Saa vendte vi om med Vognen og kørte noget op ad Marken; saa gik jeg fra dem og gik hjem, den Tid jeg hørte, de vilde af Landet. Siden ud paa Natten kom Kaptajnen igen i sit Kvarter. Dette vidner *Hans Jensen* ved sin Ed. *Peder Lauritsen* vandt ligesom *Claus Jensen*, at den Tid Kaptajnen sprang af Vognen, saa kørte han hjem.

Onsdagen den 16. Juni Anno 1658.

Johan Merhoff, Mønsterskriver, paa Kaptajn *Johan Gralchs* Vegne i Dag fremæskede de Vidnesbyrd, som var kaldet til i Dag otte Dage forleden at vidne deres Sandhed, at vidne, om de har set, at bemeldte Kaptajn *Johan Gralch* eller nogen af Kaptajnerne var krøben i Svinestierne, da Svensken gjorde Landgang her paa Samsø, eftersom de anlovede deres Svar og Vidne i Dag otte Dage til i Dag. Da fremkom *Jørgen Sørensen* i Brundbye og for Retten fremlagde hans og en Del

Brundby Mænds og unge Karles skriftlige Vidne, som blev læst og paaskrevet. Fornævnte *Johan Merhoff* paa Kaptajns Vegne begærede et uvildigt Tingsvidne, efter hvilket Vidne han ogsaa han og efterskrevne aflagde ved deres Ed. (Saa aflægges en Del unge Karle og Mænd deres Vidne, men en Del af dem, hvis skriftlige Vidnesbyrd er fremlagt, er ikke personlig mødt paa Tinge).

Jens Pedersen af Ørbye fremstod for Retten og vandt ved Ed med oprakte Fingre: at han ved intet af det at sige i nogen Maader og ikke ved, at Kaptajn *Johan Gralch* var i nogen Svinesti eller ikke. (Flere vidner ganske det samme).

Onsdagen den 23. Juni Anno 1658.

Jens Degn paa Kaptajn *Christian Denckers* Vegne med Kaldsmænd . . . . kalder nogle Mænd i Pillemark og en i Kolby til i Dag for deres Sandhed at vidne. Først fremlagdes skriftligt Vidnesbyrd fra en Mand i Haarmark »eftersom han er af Landet«, indeholdende . . . »at den Tid Svensken kom her til Landet og blev det mægtigt, da gav vi Flugt, og som vi kom til Grydenæs, mødte Kaptajn *Dencker* os og spurgte os, hvor det var fat. Da svarte vi: »Svensken er paa Landet«. Da spurgte Kaptajn *Dencker* os: »Bier, bier!« Da svarte vi: »Det er nu for silde; Folkene er bortsprede«. Flere vidner det samme. *Rasmus Jørgensen* smst. vidner, at han saa ikke Kaptajn *Dencker* paa det Sted, som Fjenden kom i Land. En anden Mand vidner det samme og føjer til: »men der han kom tilbage igen, da saa de Kaptajn *Dencker* sad i en Vogn østen for Grydenæs, og kørte en Dreng for hannem. Hvor han vilde, eller hvor han kørte siden, veed han ikke. (Flere Mand til vidner det samme).

At Drillerierne med Svinestierne alligevel ikke hørte helt op ses af Retssagen den 28. Juli (se foran); men nu synes det, som om Stiklerierne er bleven henvendt til Underofficererne og de menige Soldater.

I Begyndelsen af August overfaldt jo Karl Gustav det intet anende Danmark, og inden man var naaet til Midten af Maanedens, havde Svenskerne atter oversvømmet hele Midt- og Sydjylland, hvorefter de hurtigt besøgte Samsø. Her var de to Kaptajner stadig forbleven i Kvarter, og de havde faaet samlet sammen en yderligere Del af deres hvervede Mandskab fra de forskellige Landsdele. Onsdag den 11. August holdtes der Ting som sædvanlig; men derefter er der intet indført i Tingbogen før omtrent to Aar efter, nemlig den 23. Maj 1660, da Tingskriveren indleder med:

»Er udi Jesu Navn anfanget Ting; udi Herredsfogdens Sted Jørgen Clemmensen i Brundby, [i] hans Svaghed [og] Fraværelse. Peder Simonsen, Tingskriver«.

Den samme Løkke i de offentlige Forretninger og Bogføringer kender man ogsaa fra det øvrige Land, dog synes den ikke at være ganske retfærdiggjort af Forholdene paa Samsø, der ikke har været besat af Fjenderne længere Perioder igennem.

Paa Samsø som næsten overalt er man bleven fuldstændig overrasket af den lumske, lynsnare Fjende, som ventede at kunne ophæve al Modstand netop ved Overraskelsen, og med Hensyn til Samsø lykkedes dette fuldstændig. Overfaldet foretoges af Oberst *Curt Christoffer Greve Königsmarck* og udførtes ved Hjælp af Skuder fra Aarhus straks efter de svenske Regiments Indrykning

i Midtjylland. Allerede den 19. August melder *Königsmarck* fra Aarhus til Karl Gustav, at han paa Samsø har bemægtiget sig en Del Musketerer, der alle er fødte Danske. Han beder Kongen om at maatte oprette et Kompagni Dragoner af dem og »forbedre« dem til Kongens Tjeneste, ved at der stikkes nogle tyske Folk ind imellem dem. Det kan da antages, at *Dencker* og *Gralch* har haft et halvt Hundrede Mand eller saa hos sig.

Herefter holdt *Königsmarcks* Folk Samsø besat i al Rolighed, i ethvert Fald et Par Maaneder, indtil vore allierede rykkede op i Holsten, og den hollandske Hjelpeflaade løb ind i Kattegattet. Karl Gustav beordrede i den Anledning den svenske Hær paa Halvøen til at trække sig sammen i Lillebeltseggen, men samtidig at føre de størst mulige Mængder af Proviant og Furage med sig fra de besatte Landsdele. Sandsynligvis engang i Oktober trak *Königsmarck* sine Folk bort fra Samsø, idet de overskibedes til Aarhus for herfra ad Landvejen at slutte sig til den svenske Hær i Eggen ved Frederiksdodde. Det synes, som om Svenskerne noget hovedkulds har forladt deres hyggelige Ø; thi i et Tingsvidne af 20. Februar 1661 hedder det om noget Korn,

som af *Søren Pedersen* i Nordby hans Søn blev modtaget i *Søren Pedersens* Skude, »siden den hollandske Flode ankom, og blev Svensken bortjaget, som samme Korn blev leveret til«, hvorfor der gik Bud til vedkommende Bonde, at han skulde hente sit Korn.

Der maa have gaaet stærke Rygter i Aarhuseggen om de store Forsyninger og andet Bytte, som *Königsmarcks* Ryttere førte med sig fra Samsø, thi de blev overfalden undervejs — formentlig i Eggen omkring

Odder — af de jyske Bønder, »Snaphaner«. *Königsmarck* beretter selv den 19. November til Karl Gustav i meget bedrøvelige Vendinger, hvorledes en Løjtnant af Regimentet er kommen flygtende til ham og har meldt, at der er hændet »en stor Ulykke«. Grevens Skibe med Kommandoet og dets Bytte var vel lykkelig naaet fra Samsø over til Aarhus; men derefter var »Snaphanerne« falden over dem, omringede dem og tog dem til Fange alle med Undtagelse af Løjtnanten og en Dreng (Op-passer), og derefter havde Snaphanerne nedhugget alle de fangne — og naturligvis slæbt Byttet bort med sig. »Jeg beklager«, skriver *Königsmarck*, »mine arme Officerer, og at vi derved har mistet vort meste og bedste Folk, samt at vi tillige hverken har faaet Furage eller Levnedsmidler. Ved denne ulykkelige Renkontre . . . har vi af Folk og Heste mistet omtrent 100¹⁾).

Ikke længe efter har Svenskerne atter forsøgt at faa Haand i Hanke med Samsingerne, og de har jo paa en Maade haft noget tilgode derovre. Paa Samsø var der vedblivende ingen dansk Besætning og kom heller ingen det næste Par Aar, da den danske Hær var saa ringe, at der ikke kunde undværes noget fra de Landsdele, som forblev i dansk Besiddelse eller efterhaanden kom løs fra det svenske Aag. Denne Gang synes Ekspeditionen at være udgaaet fra Kallundborg—Refsnæs, thi en svensk Officer, *Gideon de Rotte*, der iøvrigt var stærkt optaget af at føre en forbitret og ikke altid lige heldig Krig med *Hans Lindenovs* Enke paa Kallundborg Slot, beretter til Karl Gustav, at han staar i Forbindelse med en Foged paa Samsø, som dog nok nu ikke vil gaa

---

¹⁾ Svenske Rigsarkiv; Krigshandlinger; Karl X Gustavs Tid; Den danske Krig; Jylland og Øerne ²⁴/₁₁ 1658.

Svenskerne til Haande mere: »Han driver forræderisk Spil med os Svenske«, skriver *de Rotte*¹⁾. Han nævner ikke Fogdens Navn; men der kan næppe være Tvivl om, at det er *Jens Brun*, der er Tale om. Det er sikkert, at *Grevinde Elisabeth Augusta, Hans Lindenovs* Enke, øvede stor Indflydelse i vid Omkreds, og overalt æggede hun Befolkningen til aktiv og passiv Modstand mod de forhadte Fjender, idet hun selv gav Eksempel til Efterfølgelse. Skønt hun skulde have fraflyttet Slottet, da Lenet var opsagt hendes syge Mand til Fraflytning den 1. Maj 1658, forblev hun der som Enke, og ledsaget af Ritmester *Styge Hog*, der egentlig var svensk Krigsfange, færdedes hun omkring i Lenet med en lille Livvagt, der var bevæbnet lige til Tænderne. »Hun er en obstinat og trodsig Kvinde, der paa alle Maader beeder os Svenske Vanskeligheder, saa at der ikke noksom kan passes paa hende«. Det er sandsynligt, at hun har vidst at sætte sig i Forbindelse med *Jens Brun*, hvem hun jo har kendt godt, og at hun har paavirket ham. *Jens Brun* selv har jo ogsaa efter de allieredes Indrykning, den svenske Hærs Romning af Jylland, den hollandske Undsætning, den blodigt afslaaede Storm paa Kjøbenhavn osv. forlængst indset, at Bladet igen havde vendt sig, og at det ikke længere var sandsynligt, at Svenskerne vilde forblive Herrer i Danmark. Saavidt det kan ses, har mulige svenske Besøg fra Sjælland ikke efterladt sig Spor paa Samsø, og det er sandsynligst, at det er bleven ved Forsøg.

Til Gengæld synes Oberst *Königsmarck* at have været heldigere; thi det omtales gentagne Gange i Tingbogen,

---

¹⁾ Svenske Rigsarkiv; Krigshandlinger; Karl X Gustavs Tid: Den danske Krig: Jylland og Øerne 2°/₂ 1659.

hvorledes Samsingerne havde lastet flere Skibe med Korn og maattet sende dette til Fyen for dermed at løskøbe en Del af deres Landsmænd, som Svenskerne havde bortført, og den allestedsnærværende *Jens Brun* havde været Mellemand herved. Som det ses, synes han dog ikke at have skilt sig ved dette Hverv til Samsingernes Tilfredshed. Tingbogens Angivelser herom er følgende:

»Eftersom disse forskrevne Dannemænd samtlig haver været af Fjenden bortført af Landet til Fyen af *Grev Königsmarcks* Fuldmægtiger og siden herefter der¹⁾ forelagt en Obligation paa en »pention og Skat« af Landet, nemlig 2000 Rigsdaler, med det forderligste at forskaffe, hvilket de samtlig een for alle og alle for een havde underskrevet og bekræftet, hvorfor disse hæderlige og fornemme Mænd, som bedre vare paa de Steder bekendt, havde paa deres egen og de andres Vegue maattet være om Penge og Kavtion til Fjenden, hvor de dennem hos gode Venner kunde fortroes og bekomme, efter Foregivelse udi Opsættelsen formeldes: Hvoraf en Del nu efter Skrivelse og Paafordring æskes . . . . — Da, som den ene undskylder sig imod den anden . . . . fremlagte Indlæg, saa vides ikke der . . . .; men eftersom Sammetykke . . . . avtion er af dennem samtlig. . . til, findes samtlig samme udlovede Penge med sin Rente og Omkostning at tilfredsstille og med hverandre at betale og deres Hænder at indfri og siden det igen at søge af Landet, eftersom det paa Landens Gavn og Bedste skal være udlovet, at Landet ikke skulde ske nogen Ruin«.

---

¹⁾ altsaa paa Fyen.

Endvidere samme Dag:

»... Det Korn, der var indladet i den Kolding Kreyert¹⁾, som skulde være til at rançonnere *Thomas Sørensen* med, der han sad fangen i Fyen: at *Peder Simonsen*²⁾ vil kundgøre, hvor samme Korn er kommen hen, og hvem det er udlagt for i sin Kontribution, eftersom han har været paa Kreyerten den Tid, det blev udskibet«. — *Peder Simonsen* spørges saa videre, om han vil staa ved, hvad han havde sagt en Dag paa Tranebjærg Kirkegaard: at *Jens Brun* havde udlagt det for Nordby Folk og en Del for ...folk og en Del for Ørby Folk.....

Yderligere den 6. Marts har Tingbogen herom:

»Eftersom *Peder Simonsen*, Herredsskriver, er tilspurgt i Dag otte Dage forleden af Tranebjærg Mænd« (angaaende det i Kreyerten indskibede Korn) .... »at der var 234 Tønder Malt i den Assens Skude og i *Rasmus Jørgensens* Skude 190 Tønder Byg og 18½ Tønde Mel ... hvilket Regimentskvartermesteren, *Hoygendorp*, befalede *Peder Simonsen* at opskrive, med videre som blev leveret af Bønderne, og da samtidig skulde leveres af »Fr³⁾» Jord 2 Tønder Byg og en halv Tønde Malt .... og Tranebjærg Sogn skulde da intet levere, fordi .... som var indskibet i Kreyer-

1) En Kreyert var et stort, rummeligt Fartøj.

2) Det var Herredsskriveren — se ogsaa senere.

3) Eller »Rr«. Der menes vistnok »Fjerdings«. Jorden paa Samsø var inddelt i Fjerdings, og de fleste Gaarde paa Øen havde omkring en Fjerdings. Herom se Slutningsbemærkningerne til Afhandlingen.

ten undtagen . . . som *Jens Brun* skulde udlægge for . . .¹⁾«.

Peder Simonsen tilspurgtes atter, om han vidste, hvor Tranebjerg Sogns Korn blev af, som blev indskibet i Kreyerten; men han erklærer, at det veed han ikke. Saa erklærer Mændene fra Tranebjerg, at der er Folk, som vil gøre Ed paa, at *Peder Simonsen* har sagt til dem paa Tranebjerg Kirkegaard, at Tranebjergs Korn for en Del var bleven brugt til Nordby-mænd. Saa tør *Peder Simonsen* vel ikke benægte at have sagt noget lignende; men han henskyder sig under, at det veed *Jens Brun* selv bedst Besked med.

Heraf fremgaar det, at *Königsmarck* en eller anden Gang — vistnok i Tiden mellem Februar og Juni 1659 — har udsendt en Ekspedition til Samsø. Der har ikke været Tid og Lejlighed til grundig at udpresse Befolkningen, og derfor har han nøjedes med for denne Gang at udskrive en Kornskat og »med videre, som blev leveret af Bønderne«, af hver Gaard og derhos medtaget nogle ansete Gaardmænd af hver By paa Øen. Disse har saa paa Fyen maattet løskøbe sig for en Sum af 2000 Rigsdaler, der maatte skaffes tilveje paa Fyen ved Hjælp af derværende »hæderlige og fornemme« Mænd — formentlig Købmænd og Fogder — og yderligere har de maattet skaffe en betydelig Mængde Korn.

I Juni 1659 kom der andre Gæster til Øen, nemlig »Dragoner, Brandenborger og Polakker«, som dog var under

---

¹⁾ Som allerede tidligere bemærket er Tingbogen stærkt medtaget af Tidens Tand, og vel har en senere Tid gjort, hvad gøres kunde for at bevare Bogen, som den nu er; men der mangler 2—4 Linier nederst paa hver Side.

Opsigt af »Velb. Mougens Friis«¹⁾) og derfor ikke fik Lov at slaa sig løs, som det ellers var deres Skik. Tingbogens Optegnelser om disse Gæster lyder:

3. Oktober 1660:

Hr. *Jens Bertelsen*, Sognepræst til Tranebjerg, æsker Erklæring af Mænd i Brundby, Ørby og Pillemark. Fremstod da *Søren Hansen* af Brundby og vandt: »At forleden Aar, der Velb. Mougens Friis var her paa Landet at fordre nogen Penge her af Landet, da var Brundby Mænd begærendes af hannem, at han vilde gaa til deres Sognepræst, hæderlig og vel-lært Mand Hr. *Jens Bertelsen*, at han vilde gøre ligesom de andre Præstemænd gjorde her paa Landet: at love og sige god for Sognet til Velbaarne *Mougens Friis* for de Penge, som han begærte af Sognet for de Draguener og Brandenborgere og Polakker, som var med hannem her paa Landet efter de Baade og Folk, som da blev udtaget, at de ikke skulde gøre nogen Plynderi. Da var han derefter hos bemeldte Hr. *Jens* og bad hannem paa Sognemændenes Vegne etc.«

Om Summens Størrelse oplyser Tingbogen under 23. Januar 1661, at Sognepræsten i Koldby, Hr. *Niels*, bad Sognemændene betale de 40 Rigsdaler, som Hr. *Niels* udlagde paa deres Vegne til *Mogens Friis*, hvad Mændene straks og villig indgik paa. Noget mere Besvær havde Magister *Hans*, Provsten i Besser med at faa sine Penge — men Hr. *Hans* var en meget velhavende Mand, der

---

¹⁾ Rentemesteren; i 1659—60 Krigskommissarius i Jylland; han blev den første Lensgreve af dette Navn.

om fornødent kunde bære dette Tab. — *Niels Jakobsen* af Bispgaard¹⁾ mødte paa Hr. *Hans'* Vegne angaaende de Penge, som var udlovet til *Mogens Friis*. »Fremstod *Ole Jørgensen* af Selsinggaarde og svarede, at baade han og hans Faders »Dreng« blev samme Tid udtagen og kom bort — den og Gaarden til Skade og Afbræk«. Men naar andre, som var udtagen, giver noget, vil han ogsaa give. Den 3. April 1661 erklærer en Mand, at han og flere andre af »Landfolket« blev udtagen til at gaa med de af *Mogens Friis* samlede Baade og Skuder i Juni 1659, hvilke skulde sendes til Frederiksodde; men paa Vejen blev de optagen af de Svenske, hvorefter de maatte tjene paa den svenske Flaade.

De Fartøjer m. m., som de danske Kommissarier samlede overalt paa Kattegatskysten og i Limfjorden, skulde bruges af Kurfyrsten af Brandenburg ved en Overgang til Fyen; men de blev ødelagt af Svenskerne ved Ebeltoft og Aarhus. Som det fremgaar af de sidste Tingsvidner, maa de allierede Troppers Ophold paa Samsø have været højst fredeligt, og der findes intet som helst Spor til, at der er noget til Grund for Sagnet om, at disse Tropper hjalp Beboerne med at overfalde og dræbe den svenske Besætning paa Øen.

Derimod fik Samsø i September 1659 atter Besøg af Svenskerne; men herom oplyser Tingbogen intet²⁾. Den store hollandske Flaade under Admiral *Wassenaer* (*Obdam*) krydsede ved den Tid i Kattegattet, og den før omtalte danske Admiral *Henrik Bjelke* havde travlt

¹⁾ Saaledes skreves Gaardens Navn endnu dengang og mindede om Stedets oprindelige Ejere.

²⁾ Medmindre det Side 49 anførte Tingvidne, hvori den »hollands Flode« omtales, bør sættes i Forbindelse med det i September 1659 foregaaede, hvilket jo er muligt.

med at samle Købmandsskuder o. l. til det Tog mod Fyen, som endte med hele den svenske Hærs Nederlæg ved Nyborg og dens Tilfangetagelse samt Fyens Befrielse.

Den hollandske Admiral skriver i sin Dagbog¹⁾ den 26. September, at han og *Bjelke* havde haft nogle Folk i Land paa Samsø den foregaaende Dag for at undersøge Forholdene. Samme Dag, den 26., kom *Bjelke* ombord til *Wassenaer* og bad om at maatte laane nogle Smaafartøjer til igen at sætte noget Mandskab i Land paa Øen, hvad *Bjelke* ogsaa fik. Hans Folk bragte derpaa med sig fra Øen en der hjemmehørende Mand, der sagde, at der paa Samsø netop nu opholdt sig 50—60 svenske Kvartermestre og Korporaler m. fl. Den 27. kom en af *Bjelkes* Officerer ombord til *Wassenaer* og berettede fra *Bjelke*, at der laa en Kreyert ved Vestsiden af Samsø, med 20 »Officerer«, samt at en Skøjte, ladet med Korn, laa ved den søndre Side af Øen. *Wassenaer* beordrede da, at en Galliot med 20 Soldater og 20 Matroser skulde afgaa for at bemægtige sig baade Kreyerten og Skøjten; men nogle Timer efter kom den samme Officer ombord igen til den hollandske Admiral og berettede, at Kreyerten med de mange Officerer var løbet om til Nordsiden af Samsø den foregaaende Nat. Den følgende Nat kom Gallioten tilbage til Flaaden, der laa udfor Samsøs Sydøstpynt, uden at have set noget til Fjenden. Den blev saa atter afsendt den næste Dags Morgen med Ordre til at krydse omkring hele Øen og tage Kreyerten, og nogle flere Fartøjer afsendtes senere paa Dagen med samme Hverv. Den 29. September overhalede den svenske

---

¹⁾ Udgivet (paa Hollandsk) af Arkivsekretær *Gerh. Grove* i København.

Skøjte i Nærheden af Tunø, og dens Besætning, der bestod af 30 Svenskere, mest unge Knægte, toges tilfange; men Kreyerten synes at være undsluppen.

Trods de gentagne Indkvarteringer af eget og fremmed Militær og de gentagne Tvangsudskrivninger fra Svenskernes Side, slap Samsø dog forholdsvis let over denne ødelæggende Krig, og dennes Spor er hurtig bleven udsløttet. Det sikreste Vidnesbyrd herom er den Udtalelse, som Kommissarien *Axel Juell* til Volstrup afgav i 1661 om Samsøs Tilstand. Thi medens der i hans Distrikt, Nordvestsjælland, ligesom i det hele taget paa Øerne, saa at sige ikke var en Landsby, hvor ikke Størstedelen af Bønderne maatte have Sædekorn, Afslag i Landgilden, Hjælp til Bygningers Opførelse eller Istandsættelse eller endog flere Aars Fritagelse for Afgifter, erklærer *Juell* om Samsø: »Belangende Samsø, da berettede ikke alene Ridefogden *Christen Hansen* og Skriveren *Jens Poulsen*¹⁾ men og mange andre, jeg derom forhørte, at Byerne og Gaardene der paa Landet ere ved Magt meste Delen, og at Indbyggerne der ere nok Mand for at udgive deres Landgilde end i Aar«.

I en anden Henseende havde Samsø været lykkeligere end vistnok nogen anden Del af Landet i denne Krig, nemlig i Henseende til Folketab. Ikke alene havde jo Samsø næsten ganske undgaaet at give Mandskab til de danske Afdelinger, men der træffes heller ikke Spor til, at Svenskerne her har foretaget de uhyre Tvangsudskrivninger af Mandskab til den svenske Hær og Flaade, som de ellers havde gennemført i alle danske Landsdele. Og vel havde Øen givet Matroser, »Baadsmænd«,

---

¹⁾ Det var Ridefogden og Lensskriveren ved Kallundborg Len (Amt).

til den danske Flaade, men hverken i denne Krig eller i de senere led vor Flaade noget større Mandetab ved krigerske Foretagender, Kampe, medens Afgangen ved Sygdomme ombord og »Straadød« kunde være meget betydelig.

Om saagodtsom alle i det foran staaende nævnte Personer kan man faa nogle Oplysninger i en Jordebog af 1662 over Samsø, hvilken giver fuldstændig Fortegnelse over saantlige Gaardbrugere og jordejende Husmænd paa Øen. Denne Jordebog synes at være udarbejdet af den sjællandske Matrikelkommission i Anledning af Øens Overgang til Rigshofmester *Gersdorfs* Arvinger, og den er meget instruktiv med Hensyn til Ejendomsfordelingen paa dette Tidspunkt og giver ogsaa nogen Vejledning i Henseende til Befolkningens Formuestilstand. Hvad der forhen er sagt om Befolkningens økonomiske Tilstand efter Krigen bekræftes af Jordebogen, idet Gaardbrugerne gennemgaaende betegnes som værende »ved Magt« eller »nogenledes ved Magt«, forholdsvis faa som »forarmet«, hvorved bør erindres, at Forarmelsen jo ikke behøver at skyldes særlig Modgang i Krigsaarene, men ligesaavel som i vore Dage kan hidrøre fra Udygtighed m. m. Nogle spredte Træk skal meddeles her.

Der siges saaledes i Indledningen: »Offuer dette ganscke Land er ickun til Huer Bye Toe Mareker, Huoraff dend Eene saaisz Aarligenn«. Dette er ret ualmindeligt selv i hin Tid, da Jordens Dyrkning dog, maalt med Nutidens Maalestok, ikke var synderlig intensiv. For en stor Del skyldes dette Forhold vel Manglen paa Enge og Moser til Høbjergning og til Græsning for Krea-

turer m. m. Som alt tidligere antydet inddeltes paa Samsø Jorden i »Fjerdinger« og ikke som ellers fra gammel Tid efter Hartkorn. Det ogsaa for Samsø ejendommelige Forhold, som har holdt sig indtil tæt op imød vore Dage, at Fæsterne selv ejede Gaardens Bygninger, ses overalt i Jordebogen og stammer vel fra ældgammel Tid. Gennemsnitlig er Bygningerne for en Gaard af den almindelige Storrelse ansat til en Værdi af 40—60 Daler.

Som Type for en større Bondegaard skal nævnes den, hvori Kaptajn *Gratch* laa i Kvarter en længere Tid, nemlig *Jorgen Mathiesens Enkes* »paa Krogsgaarde og Pilmelille (Permelille) Marker«. Gaarden var paa $2\frac{3}{4}$ Fjerdinger Jord, som var »nogenledes ved Magt«. Landgilden var 7 Mark 15 Skilling 2 Alb. $\frac{1}{2}$ Hvid samt 1 Tønde Havre. Der »saas og avles« i to Vange: Rug og Byg 15 Tønder, Ærter 11 Skæpper, Havre $9\frac{1}{2}$ Tønde samt $5\frac{1}{2}$ Læs Hø. »Gaardens Bygning og Ejendom, som Bonden tilhører«, vurderes til 130 Daler. Til Gaarden hører »een Liedenn S[k]uat Mølle«, som kan bruges i to Maaneder aarlig — for Tiden »doeg U-bruegelig« — og ansættes til en Værdi af 10 Daler.

Vor gode bekendt, Ridefogden *Jens Brun*, boede paa og drev den store Ejendom Sollemarksgaard, men desuden havde han overtaget Driften af en Del Bondejord. Sollemarksgaard ansloges til at »saa og avle aarlig«: 60 Tønder Byg, 20 Tønder Rug, 30 Tønder Havre, 16 Tønder Ærter og 100 Læs Hø; men desuden »Schoffuen, Naar olden er, till 80 Støcher Suin«. Under Gaarden horte endvidere Hjortholmen, Vejro, Lindholm og »Kieholm«, hvilke alle brugtes til at græsse Kvæg og Hopper til Stod. Nu i Anledning af Øens Overdragelse, Salg kan man sige, ansattes Sollemarksgaard m. m. til kun $42\frac{1}{2}$

Tønde Hartkorn, men selve Gaarden havde ellers været regnet til omtrent 50 Tønder Hartkorn. Bygningerne vurderedes til 800 *Rigsdaler*.

»Standsvende eller Husmænd« paa Øen betalte i »Husbondhold«, d. v. s. ved Ejerskifte, 12 Skilling, og gennemgaaende sættes Værdien af deres Huse til 8 Daler — varierende fra 4—18 Daler.

Gamle Indskrifter i Horsens.

Samlede af Chr. Heilskov.

I de fleste af vore gamle Købstæder finder man Indskrifter fra det 16., 17. og 18. Aarhundrede over Porte og Døre, satte af de respektive Bygherrer. Disse Indskrifter, hvoraf en Mængde efterhaanden er forsvundne, giver ikke alene Bidrag til Datidens Personalhistorie, men tillige et lille Indblik i Tidens Kultur og Tankegang. De er som oftest paa Vers, i Almindelighed barokke og løjerlige i vore Øren, dog mangen Gang ikke uden en vis poetisk Kraft — i al Fald ikke uden en egen Stemning. De fleste er gudelige eller dog med opbyggelig Tendens. Alligevel tør man ikke heraf slutte for meget med Hensyn til vore Forfædres Gudfrygtighed. Det, som de versificerede Indskrifter sædvanligvis nedbeder sig, er denne Verdens Goder og dernæst, naar man — for visse Aarsagers Skyld — ikke mere kan nyde dem, at maatte findes i Himmerig blandt de udvalgte Tal. Ofte mærkes der dog midt i Glæden over at være godt bænket ved Livets Bord en uskromtet Mistillid til det jordiske Livs Herligheder, hvilket kan give sig Udslag i et Hjertesuk som dette fra en Indskrift i Randers: »Ack min Herre ack min Gud, hielp mig vel af Werden ud osv.« Men som sagt, i Almindelighed forvises de materielle Goder ingenlunde, selvom man søger

at demonstrere, at man er paa den rigtige Side af Sagen, saasom i en af Horsens-Indskrifterne: »Gid Handelen saa Fremmes, Guds ære ey Forglemmes«.

Horsens er maaske den af alle vore Byer, der har bevaret de fleste Indskrifter. De findes rundt om i de gamle Gader, særlig Søndergade; men det er kun de halve af dem, der er synlige fra alfar Gade. Man kan gøre de eventyrligste Opdagelsesrejser gennem Baggaarde og Pakhuse og blive rigeligt belønnet for Umagen. Vistnok er mange Indskrifter over Porte og Døre sporløst forsvundne og adskillige af de nu eksisterende saa gnavede af Tidens Tand, at de frister til en snarlig Redning fra Udsltelse; men dog er det en Fornøjelse at se, at flere Horsensborgere har søgt at bevare gamle Indskrifter ved at indsætte Bjælker eller Stenplader med saadanne i nye Huse, der opfortes paa de gamles Grund. Indskrifternes gyldne Tid er i Almindelighed det 17de Aarhundrede; men i Horsens har de deres Glansperiode i Begyndelsen af det 18de, hvorimod de mod Slutningen af samme Aarhundrede bliver magrere og magrere og ofte kun bestaar af et Aarstal og et Par Initialer. De har forøvrigt ikke ringe Interesse for Horsens' ældre Personalhistorie, da de omtaler mange af Datidens fremragende Borgerslægter, hvoraf flere har skænket Danmarks Historie berømte Navne. Disse Familier var imidlertid i den Grad beslægtede og indgiftede indbyrdes, at det er et ret hjærneanstrengende Arbejde at holde de indfiltrede Traade ude fra hverandre. En enkelt Slægt, Monberg, har holdt sig i Byen til nærværende Tid.

Af Indskrifterne er alle medtagne til ca. 1800 (en enkelt dog lidt senere). Hvor det har været mig muligt, har jeg givet sammentrængte Kommentarer til Oplysning om de deri nævnte Personer. En udførligere Rede-

gørelse for de indviklede Slægtskabsforhold vilde derimod kræve betydeligt større Plads, end nærværende Skrift kan yde. — For flere nyttige Vink takker jeg Hr. Museumsassistent Mag. Chr. Axel Jensen i København.

I.

Søndergade 10. (Gl. Nr. 33).

(»Claus Cortsens Gaard«)

1) Paa Gavlflojen:

C C   G S D H   1718

2) Paa Karnapflojen:

CLAUS

CORTSEN

3) Paa Sidebygningen inde i Gaarden. (Træplade med udskaaret Krans over en Dør):

C. C.

G. H.

Kast din omhu paa Herren. og hand skal forsørge dig : hand skal ikke lade dend Retferdige snuble ævindeligen. Ps : 55. v. 23. Ikke os Herre. ikke os. men Gif dit navn ære. for din miskundhed. for din sandhed. Ps:

115. v. 1.

17

18.

Som Aarstallet angiver, er denne smukke gamle Bindingsværksgaard (den eneste i Landet med Karnaptaarn) opført 1718. C. C. er Bygherrens Navn Claus Cortsen og G. H. er hans Hustru Gjertrud Hofgaard. *Claus Didriksen Cortsen* (f. 1673) var Søn af Handelsmand Didrik C. († 1724) og Mette Clausdatter (†1708). Ligesom sin Fader var han en af Byens mest ansete Købmænd (han kaldtes »Negotiant og Kirkeværge«). Det er ham, der har

ladet bygge det nuværende Taarn paa Frelsers Kirke; han legerede desuden i 1740 (samme Aar han døde) en Kapital paa 200 Rdl. til dets Vedligeholdelse. Paa sin Søsters, Dorthé Didrikسدatters (gift med Broder Lichtenberg) Vegne skænkede han 1000 Sletdaler til Byen. *Gjertrud Stephansdatter Hofgaard* (f. 1696) var Datter af Borgmester Stephan Rasmussen H. († 1716) og Karen Jensdatter († 1700). — Gaarden gik senere over i Familien Monbergs Eje. (Om den og dens Historie se iøvrigt Mag. Chr. Axel Jensen: »Claus Cortsens Gaard i Horsens« i Aarh. St. Aarbøger 1909).

Søndergade 12:
(Apoteket)

Med forgyldte Bogstaver staar:

1) Paa Façaden:
Priviligirte Apotecke.

2) Over Døren:

AN	IACOB SCHMIDT	17
NO	ANNA MARGARETHA HELMS	36

Det gamle grundmurede, stilfulde Apotek er opført i ovennævnte Aar 1736 af *Jacob Schmidt*, der var født 1682 i Gardelegen i Prøjsen. Han fik Privilegium 1707 og købte samme Aar det forrige Apotek af sin Forængers, Erik Elbogens, Enke. Hans Hustru (f. 1688 † 1758) var Datter af Apoteker Heinrich Helms i Haderslev. Efter Jacob Schmidts Død i 1750 arvede Sønnen Gottfried Apoteket. Han var Kammerassessor og Ejer af Alstedgaard og Stougaard. Fra hans to Sonner, der blev adlede, stammer Slægten von Schmidten. Efter

Gottfr. Schmidts Død 1773 gik Apoteket over til Jacob Helms, en Slægtning af Anna Margaretha (om Slægtskabet se O. Fabricius: Horsens Kjøbstad S. 301); og en Sønnensøns Søn af ham er den nuværende Apoteker.

Sondergade 18—20.

1) Over Porten til Gaden:

O. H. | *Opbygt i Aaret 1787* | R. M.

O. H. betyder formentlig O. Hildach, da denne Slægt har ejet Stedet for et Hundredeaar tilbage.

2) Udskaaret Trætavle, indsat over Døren til den nyere Sidebygning:

Sr BL: B | *GUDES HÆLD VAR I MIN FØRSTE BOE* | DDD
ANNO | *DEN HER OG BLIVER ER MIN TRO* | 1727

Bogstaverne kan tydes som Scigneur *Broder Lichtenberg* og Hustru *Dorthe Didriksdatter*. Handelsmand B. L., f. 1668, † 1710, var Søn af Gert L. i Flensborg og Morbroder til den under Sondergade 17 omtalte Gerhard de L. Dorthe Didriksdatter Cortsen, f. 1675, † 1730, Datter af Claus Cortsen. — Hvis denne Fortolkning af Bogstaverne skal passe, maa Indskriften være anbragt der af Enken.

3) Trætavle, indsat i Porten paa et nyere Pakhus:

I | *I JESU NAFVEN SKAL AD [o: al] VOR* | A
N T | *GIERNING SKEE.* | T W
1680

Forbogstaverne og Aarstallene i denne og forrige Indskrift er indfattede i Skjolde. Ovenstaaende er den eneste nu eksisterende Hus-Inskription i Horsens fra det 17. Aarhundrede.

Søndergade 24.
(opført 1887)

Paa en Sandstensplade over Døren smykket med svævende Engle med Handelssymboler samt et Lindetræ, hvis Stamme skiller Indskriften i to Dele. Pladen er indsat her fra en ældre Bygning:

DEN LIND SOM HER UDGRAVET ER
ER TIL H^R LINDVIGS MINDE
EN MAND SOM FORDUM BOEDE HER
MEN NU IAR HIMLEN INDE
EN GUDS OG SANDHEDS ELSKERE
FORLADTES TRØST OG STYTTE
OG ARMES TROE FORSTANDERE
TIL DØDEN BØD HAM FLYTTE
SAA LÆNGE DYD PAA VERDENS ØE
MED ROES OG ÆRE LØNNES
VOR LINDVIGS ROES SKAL ALDRIG DØE
HANS NAVN SKAL STEDSE GRØNES.

PETER NICOLAI WELLEJUS

Hvo ere vi Herre og hvad er vort Huus

ANNO

×

SOLI DEO

VED DENNE FADERS KIERLIGHED
OS HIMLENS GUD LOD NYDE
EI BLOT ALLENE DETTE STED
MEN LYKE DET AT PRYDE
VÆR DU VOR GUD OG MED OS HEI
OG ALDRIG FRA OS TAGE
DEN NAADE DE VELSIGNALSER
HAM FULGTE ALLE DAGE
DIN ÆRE OG DE ARMES TARV
VI TROELIG VIL FORFREMME.
SKRIV OS BLANT DEN DIN ELSKTE A.
DU ALDRIG VIL FORGLEMME.

MAREN PEDERS D: STAUNING

at du haver ført os hidindtil.

2 Sam. 7 Cap. 18

GLORIA

×

1772.

Jens Jørgen Lindvig blev født c. 1688 og var en Søn af Niels Lauridsen L., Forpagter paa Alstedgaard og Brandbjerg († 1689) og *Maren Pedersdatter Stauning*, f. c. 1666, † ¹⁹/₁₂ 1739. Moderen giftede sig 2den Gang med Handelsmand og Kirkeværge Mads Jørgensen Kølholt († 1706) og tredje Gang med Købmand *Peter Nicolai Th. Wellejus*. J. J. L. (ikke at forveksle med Jens Jørgensen L., der døde 1689) var en meget anset og velhavende Købmand, der blandt andet 1752 bekostede den første »frie Danske Skole« i Horsens, gav store

Summer til Byens to Kirker og til den latinske Skole og stiftede flere Legater for de fattige. Han døde i Oktober 1766 (Epitafium i Klosterkirken).

Som man vil se af Aarstallene, er Indskriftspladen opsat længe efter Wellejus' og Maren Staunings Død.

Fot. P. Seate.

Søndergade 28.

1) Træplade i Porten, rimeligvis flyttet hertil andetsteds fra:

**HERREN VELSIGNE DIN
INDGANG OG UDGANG.**

2) Udskåret over Porten til en Bindingsværks-Bagbygning:

K.M.B.

*Et Stræbsomt Ægte Par KNUD MONBERG med sin Mage
Har samlet første Grund til dette Samle-Sted
Den Guds Velsignelse som fulgte Deres Dage
Selv Krone Stedet med ald Hæld og Varighed.*

K.M.D

Under Verset er udskaaret et Anker med en Tre-
fork (korslagte).

3) Trætavle over en Luge paa samme Bygning:

*1700de 70 og 3 i Vinthers Maaneder
Er Huuset Bygt: og Reyst d. 27 Marty Her.*

4) Trætavle paa samme Hus, halvt udslettet:

M K M B
ANNO

*Ved hver en Gang Du af . . . . . og Vand os Skienker
Din Naade . . . . . Betænker
Fremdeles slaa udi . . . . . Naades Vare-Tægl
Den Gandske MONDBERGS og den FRYDENSBERGSKE Slægt.*

A C F E
1773

Den i Indskrift Nr. 2 nævnte Monberg er Handels-
mand *Knud Sorensen M.*, f. 1714 † 1765, gift med *Karen
Mouritzdatter*, f. 1710 † 1772. De i Indskrift 4 nævnte
er dette Ægtepars Søn *Mouritz Knudsen M.*, ligeledes
Købmand, f. 1743 † 1808 og dennes første Hustru *Ane
Catharine Frydensberg* (Datter af Borgmester Christian F),
f. 1744 † 1783. Anden Gang giftede han sig med Inge-
borg Hjernøe.

Søndergade 32.

Rigt udskaaret Portoverligger:

K M B
Anno

*Paa denne Grund fik først en ærlig MONBERGS Dyder
Belønninger af Gud med riig Velsignelse
En skionsom Efterladt nu denne Grund bepryder
Og beder Naade for de Efter-Levende.*

K M D
MDCCLXXI

K. M. B. og K. M. D. er den samme *Knud Sørensen Monberg* og *Karen Mouritzdatter*, som er nævnt under Nr. 28. Den »ærlige« Monberg, der omtales i Verset, maa være Knud Sørensens Fader *Søren Jensen Monberg*, om hvem se Afdeling II, Indskrift Nr. 5.

Fot. P. Svalø.

Søndergade 34 (grundmuret).

Paa en Stenplade over Døren:

O. L. | *Vi dette Huus lod her fra Grunden af opbygge* | B. S.
 | *Guds Fred og Varetøgt det stedse Overskygge.* |

Efter Sproget og Stilen at dømme maa Indskriften være fra Slutningen af det 18de Aarhundrede. Forbogstaverne O. L. og B. S. synes dog efter deres Form at være fra en yngre Tid. — Over Dørgesimsen findes Handelssymboler i Relief og i Midten et Skjold med et forgyldt Anker paa blaa Grund.

Søndergade 44.

Over Porten til Bagbygningen (Bindingsværk):

C O S

1781

D L D

Søndergade 13.

Portoverligger paa Bagbygningen:

N N G	<i>Gid Handelen saa Fremmes Guds ære ey Forglemmes Anno 1782</i>	A. C. H.
-------	--	----------

Ophavsmanden til denne prisværdige Indskrift er Købmand og eligeret Borger *Niels* (Nielsen ?) *Gylding*, f. 1747 † 1817, gift med *Ane Cathrine Hjernoë*, f. 1753 † ^{18/6} 1812.

Søndergade 17. (gl. Nr. 104).

(Den »Lichtenbergske Gaard«, nu Jørgensens Hotel).

1) Over Kapitælerne:

G. DE LICHTENBERG.   BODILD HOFGAARD.

2) Over Døren Lichtenbergs Vaaben og derunder hans Valgsprog:

ANNO: WAS GOTT BESCHERT UNS NIEMANDT WERDT.   1744.

3) Paa to Reliefskjolde i Porten, omgivne af Ujælm, Overflødighedshorn m. m.

G. L.

Gerhard Hansen de Lichtenberg, som i 1744 ombyggede den ældre Bindingsværksbygning i dens nuværende statelige Palaisstil, var en meget anset Købmand og Godsejer, født 1697 som Søn af Handelsmand Hans Christensen (f. 1670 † 1740) og Gedske Lichtenberg, f. 1673 † 1697 (hvis Navn han antog), en Søster til Broder L., der var gift med Claus Cortsens Datter Dorthe. G. L. blev efterhaanden Ejer af Engelsholm, Kjeldkær, Haraldskær, Merringgaard, Ussinggaard, Serridslevgaard,

Lindbjerggaard og Bistrup. (Paa sidstnævnte Gaard hænger et Maleri af en Ulv med den noget udviskede Indskrift: »Hr. Justitzraad de Lichtenberg haver skudt denne ulf A^o 1769 d: 12 Januar«.). Han blev optaget i Adelstanden 1739¹⁾, Etatsraad 1749 og døde 19de Juli 1764. Hans Hustru *Bodil Hofgaard*, f. 1711 † 1795, var Datter af Borgmester Stephan Rasmussen H.²⁾ (f. 1652 † 1716) og Bodil Høxbroe (f. 1685 † 1721). Hun var Søster til Claus Cortsens Hustru Gjertrud H. (Over G. de Lichtenberg og Bodil Hofgaard findes Epitafium i Klosterkirken; Afbildning i Fabricius: Horsens Kjøbstad, S. 214 og i Hofmans Foundationer). Se iøvrigt Stamtavlen i Hofmans Foundationer II, S. 164.

Søndergade 43 (grundmuret).

(Hotel Skandinavien).

1) Paa en Stenplade over Døren (med forgyldte Bogstaver paa sort Grund):

F	<i>Non tam Domus quam Hospitium Nam nos non nobis nidificamus aves.</i>	H
<i>MDCCLXXX</i>		

(Ikke saa meget et Hus som et Herberg, thi vi Fugle bygger ikke Rede for os selv.)

---

¹⁾ Hans Vaaben har et firdelt Skjold med et brændende Bjærg i 1ste og 4de Felt, en Maane og 2 Stjærner i 2det og 3die Felt. Paa Hjælmen, der er kronet, findes et brændende Lys mellem to Vinger, hver med en Stjerne paa Midten. — Denne Slægt maa ikke forveksles med en anden fra Hannover stammende, borgerlig Slægt L. (uden »de«) med en Sol og et Bjærg i Vaabenet.

²⁾ Om ham se en Anekdote i Mallings »Store og gode Handgliner«, S. 383.

Da Ejendommens Facade er ombygget i 1780 af Sognepræsten *Niels Mikkelsen Frimodt*, maa Indskriften (der forøvrigt skal være den samme som findes over Hospitiet paa Store St. Bernhard) være anbragt der af ham. N. M. F. var født 1718 i Kerteminde, hvor Faderen var Værtshusholder. Han er Forfatter til et Par Disputatser og en Ligprædiken over Gerhard de Lichtenberg. Hans Hustru *Karen Hofgaard*, † 1792, var Datter af Erich H. og Anna Bræstrup (se Nr. 2). Pastor F. dode $27/10$ 1785. — Bogstaverne F og H kan næppe tydes anderledes end Frimodt og Hofgaard

2) Rigt udskaaret Portoverligger over Staldporten:

ERICH HOFGAARD
ANNA BRÆSTRUP
ANNO *1733*

Handelsmand *Erich Hofgaard*, f. 1697 † 1737 var Søn af Borgmester Stephan II. og dennes anden Hustru Karen Jensdatter († 1700) og var saaledes en Halvbroder til Gerhard Lichtenbergs Hustru. *Anna Bræstrup* (eller Bredstrup), † 1754, var rimeligvis en Datter af Anders B., vistnok Købmand.

3) Paa Bjælken over en Dør i samme Bindingsværksbygning (halvt udslettet):

ANNO 1724

Søndergade 49 (grundmuret).

Paa Facaden:

Z. M.

F. B.

Smedegade 49.

Portoverligger over Porten til Baghuset (Bindingsværk):

S H L	<i>Gud allene Æren. der Lykke gav</i>		<i>at bygge. Gud lad det vere</i>		A K L
	<i>bygt til Guds Ære og</i>		<i>Menneskens Gavn</i>		
	18		17		

Bogstaverne betyder Smedemester *Søren Henriksen Lam* og *Anna Kathrine Lam*.

Smedegade 71.

1) Paa Vindfløjen:

K S M B
K M D
1756

Atter her træffer vi det tidligere nævnte Ægtepar *Knud Sorensen Monberg* og *Karen Mouritzdatter*.

2) Døroverligger paa en Pakhusgavl inde i Gaarden:

Gud være ævig Tak, Som ævne gav at Byge
Det Stæd, giv Lyke hæld vær selv dets Skiul og Skyge.

Den ene Ende af Overliggeren er bortskaaret ved Tilbygningen af et Træskur.

Norregade 4.

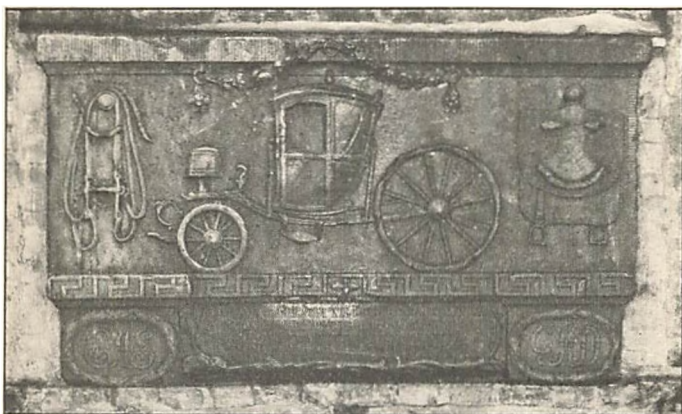
Trætavle over en Dør paa Sidebygningen (Bindingsværk):

I S H A	WAS GOT UNS HAT ZUGEDACHT		C C K
	WIRD UNS NICHT VON HAUS GEBRACHT		1779

Ifølge P. Martinussen, som i »Horsens Avis« for 23. Febr. 1898 har gengivet denne tilligemed andre Horsens-Indskrifter, skal Trætavlen med ovenstaaende Indskrift »indtil for nogle Aar siden« have været anbragt over en Gade-

dør ud mod Nørregade. (Han nævner som en Mærkelighed, at der i samme Gaard ved Ombygning gentagne Gange er gjort ret betydelige Møntfund. Efter Mønternes Alder antager han, at disse har været nedgravede i Tredivaarskrigens Tid; og at Ejeren er død uden at have faaet Hemmeligheden aabenbaret. Dette tyder ogsaa paa, at Stedet har været Købmandsgaard langt tilbage i Tiden). Indskriften er afbildet i »Tidsskr. f. Kunstindustri«, 1897, S.21.

Nørregade 11.

Fot. P. Svale.

Paa en Sandstensplade i Havemuren med Billede af en Karet samt Sattel og Seletøj:

C A S | O GUD SKEE ÆRE SOM TIL DETTE VÆRK GAV LYKKE
 ENDSKIØNDT MED MØYE OG MED MANGES ONDE TYKKE
 GIV OS NAAR VI TILSIDST FRA VERDEN FLYTTE SKAL
 I HIMLEN FINDES MAAE BLANDT DE UDVALTES TAL.
 ANNO 1774. | G H D

Stenpladen har oprindeligt siddet over Indgangen til den nedrevne Ejendom Nr. 11, der blev opført i ovennævnte Aar af Saddelmager *Claus Andersen* og Hustru

Giertrud Hansdatter Grøn. De døde barnløse i deres høje Alderdom, efter d. 26. Jan. 1776 at have stiftet et Legat paa 200 Rdl. til den fri danske Skole og ligesaa meget til fattige Husarme i Horsens.

Jeg beklager ikke at kunne give Oplysning om, hvad det har været for en »Møye og manges onde Tykke«, som ovennævnte har haft at kæmpe med; der synes ellers at kunne skjule sig Stof til en lille Roman bag disse faa Ord.

Nørregade 21 (grundmuret).

Over Porten:

A K		OPBYGT I AARET		A K
		MDCCLXXXVI		

Nørregade 31 (grundmuret).

(»Flensborgs Enkeboliger«)

Over Porten paa en Sandstensplade, prydet med Overflødighedshorn:

Frie Bolig.

*For 8t Horsens Borgeres Enker
oprettet*

*Det velgiorende Forsyn til Ære
af*

*Cancellie-Raad Andreas Flensburg
Borgemester og Byefoged i Horsens
og hans Frue*

*Anna Catharina Stephans Datter
hvis Varighed ved Gavebrev er bekræftet
Aar 1790 25 October.*

Kancelliraad *Andreas Hansen Flensburg* (f. 1715 † ²⁶/₁₀ 1790) var Borgmester fra 1769. *Anna Catharina Stephansdatter* (f. 1721 † ²¹/₁₂ 1801).

Deres Søn, Stephan F., Sognepræst til Aarby paa Sjælland, blev gift med en Datter af Pastor N. M. Fri-modt.

Nørregade 41.

Over Porten til en Bindingsværks-Bagbygning:

H A H   M D C C X C I   M S Z

Hospitalsgade 6.

1) Overligger over Porten til Gaardsiden, rigt ud-skaaret:

<i>I N H G</i>	<p><i>Paa din Velsignelse O fromme Gud vi bygge!</i> <i>Ved dine Englers Vagt gør os og Huuset trygge!</i> <i>Lad lykkes vor Bedrift for os og vores Stægt,</i> <i>Og Sæt os endelig i Himlens Varetægt.</i> <i>Anno × 1768.</i></p>	<i>L K D H</i>
----------------	--	----------------

Under Verset staar et Relief, forestillende en Vægt med en Palmegren, muligvis anvendt som Bomærke. Ved hver Side findes en Krans med ovenomtalt sammenslyngede Initialer, der sikkert maa læses som anført.

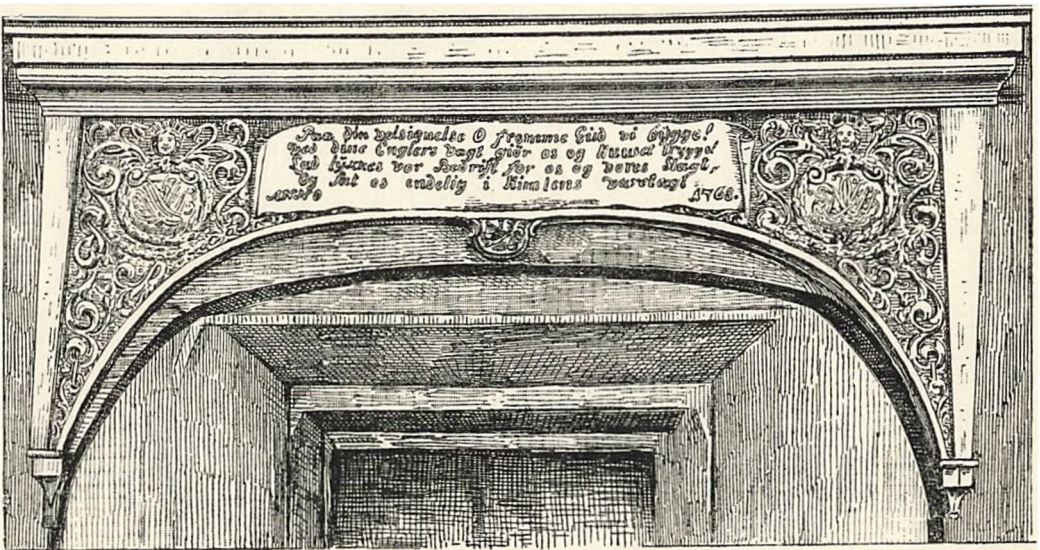
2) Over Porten til Bagbygningen (Bindingsværk):

<i>I N H G</i>	<p><i>Gud Dette Huus lad staae til del af ælde falder</i> <i>Med Held vor Handel Gaae til vores sidste alder</i></p>	<i>L K D H</i>
----------------	---	----------------

Ovenstaaende Initialer (ikke sammenslyngede) menes at maatte henføres til en Købmand Gylding, gift med en Knuds (?) -Datter Hjernøe.

Aboulevarden (Søndenaastrøm) 14 (grundmuret)
 Paa Facaden med Guldbogstaver paa blaa Grund:
IENS MONDBERG × METTE FRYDENBERG. ANNO 1802

Købmand *Jens Knudsen Monberg* (f. $22/6$ 1752 † $29/11$ 1814) var Søn af den tidligere nævnte Knud Sørensen M. og Karen Mouritzdatter. *Mette Frydensberg* (f. $11/3$ 1749

† $24/9$ 1813) var Datter af Borgmester Christian F. (f. 1703 † 1768). Ægteparret havde 2 Sønner, Knud og Christian M., der begge blev ansete Købmænd. J. M. og Hustru stiftede et Legat paa 2500 Rdl., hvoraf de $3/4$ Dele af Renten anvendes til værdige trængende Enker, og $1/4$ oplægges til Hovedkapitalen. — Mellem deres Navne staar som en Slags Bomærke¹⁾ en sammenstillet Figur, bestaaende af to Bjerge, prydede med henholdsvis en Halvmaane («Maane-Bjærg») og en Blomst.

Sønnen Knud Jensen M. har efterladt sig et Manuskript, indeholdende Bidrag til Horsens Bys ældre Personalhistorie, særlig Slægten Monberg. Manuskriptet ejes nu af Hr. Jacob Monberg i København. (En Afskrift findes paa Statsbiblioteket i Aarhus).

Aaboulevarden (Søndenaastrom) 26.

Paa en Bindingsværks-Pakhusgavl ud mod Gaden:

M K M B	GUD ALLENE ÆRREN	A C F B
	ANNO 1778	

Bogstaverne betegner Møbmand *Mouritz Knudsen Monberg* (f. 1743 † 1808) og hans første Hustru *Ane Cathrine Frydensberg* (f. $10/1$ 1744 † $18/8$ 1783), Datter af Borgmester Christian F.; han var Søn af Knud Sørensen M. og saaledes Broder til ovennævnte Jens M. (Som et Kuriosum kan anføres, at ligesom Brødrene Mouritz Knudsen og Jens Knudsen Monberg var Svogre, idet de var gifte med Døtre af Borgmester Frydensberg;

¹⁾ Grunden til, at der ikke i Horsens som de fleste af vore andre gamle Købstæder forekommer ægte Bomærker af den runelignende Art, maa søges i den Omstændighed, at disses Blomstringstid var i Aftagende paa det Tidspunkt, da Horsens havde sin bedste Byggeperiode. — (Om vore Bomærker se iøvrigt »Arkiv for Genealogi og Heraldik«, 1. Bd., S. 124—44.)

saaledes var ogsaa Mouritz Knudsen Monbergs Fader og Svigerfader Svogre, eftersom de var gift med Søstrene Karen og Ane Cathrine Mouritzdatter).

Aaboulevarden (Aagade) 11.

Paa en Sandstensplade i et Pakhus:

FORBEDRET MDCCCII

IENS MONDBERG × METTE FRYDENBERG

Aaboulevarden 65 (grundmuret, forhen Aagade 33).

Paa Facaden:

1) C O		2) P K		3) H B M B
Opbyggt fra Grunden CICJCCXCIV	Fred over dette Huus og Dem i Huuset boc Og Guds Velsignelse i uforstyrret Roc.			Opbyggt fra Grunden MDCCLXVII

Aaboulevarden 121 (Aagade 89).

Over en gammel Bindingsværkspørt:

PFS PB	Her var en øde Plads saa længe Mand kan Minde En deylig Biugning nu paa Pladsen er at Finde Velsigne Self o Gud dend til Bestandighed og Lade samme staae i ald Lyksalighed. ANNO 1739.	EGS HB
-----------	---	-----------

Fugholm 16 (grundmuret).

(»Himmeriges Boder« eller »Svaneboligerne«).

Paa en Sandstensplade med en malet Svane i Relief:

*Anno 1631 Lod ædle Mad: ANNA SVANE
Sal: RIIBERS, frelst fra Fienden bygge for
3 Enker Himmeriges Boder og give 100 spec:
Daler hvis redelige. Anvendelse ved Præsten
og Øvrigheden har frembragt denne bedre
Bygning i Aaret 1785.*

*Her Bygtes Himmerig af Svane for Tre Enker
 En bedre Boelig nu til flere Renter skienker
 Gud give Giversken og Dem som Redelig
 Behandler Gaverne et Evigt Himmerig.*

*r N: Frimodt Canc. A. Flensborg D: Gründahl C: Fussi
 Sog: Præst Borgermester Raadmænd.*

Anna Hansdatter Svane (Svaning), Datter af kgl. Historiograf, Mag. Hans S. den ældre i Ribe og Marine Stage, ægtede d. $\frac{1}{8}$ 1590 Borgmester i Horsens *Hans Olufsen Riber* († 1615). Anna Svane døde $\frac{1}{10}$ 1637, 6 Aar efter at have stiftet Himmeriges Boder af Taknemmelighed over at være vendt uskadt hjem til Horsens med sine Børn, medens »Gud den Allermægtigste efter sin Faderlige Villie haver hiemsøgt vores kiære Fædreland med sit vredes Riis, saa jeg med flere fattige Folk, for Fiendernes Indfald og Overvold, haver givet os paa Flugten hen paa fremmede Steder, hvor jeg og mine, af Guds gode Forsyn ere rigelig og vel forsørgt og bevaret, indtil Gud af sin store Naade haver uddrevet Fienderne af Landet, og givet os den kiære og ynskelige Fred, og ladet os komme med Fred og Sundhed hjem til Land og Huus« osv.¹⁾

Anna Svanes 7 Børn med Borgmester Riber antog hendes Efternavn. Et af dem var den berømte Ærkebiskop Hans Hansen Svane. Af Sønerne blev en (Oluf) Borgmester i Horsens, en anden (Anders) Borgmester i Ribe (?); Datteren Anne blev gift med Borgmester i Horsens Ernst v. Baden; en anden Datter (Else) blev Stammoder til den under Søndergade 24 omtalte P. N. Th. Wellejus. En Søster til Anna Svane (Marie) var gift

¹⁾ Hofmans Fundationer. II. S. 245.

med Anders Sørensen Wedel. (Se iøvrigt Stamtavlen i Hofmans Fundationer).

I Klosterkirken findes Epitafium over Hans Olufsen Riber, Anna Svane og Svingersonnen Ernst Ernstsen v. Baden (Afbildning i Fabricius: Horsens Kjøbstad S. 195).

Pastor *Frimodt* er omtalt under Søndergade 43, Kancelliraad *Flensborg* under Nørregade 31. Om Raadmændene *D. Gründal* (eller Grøndal) og *C. Fussing* vides ikke mere end hvad her staar, undtagen at førstnævnte ogsaa var Raadmand i 1777.

II.

I Horsens Museum opbevares følgende 4 Trætavler fra nedbrudte Gaarde:

1) $I G \left| \begin{array}{l} DEN PLADS VOR FÆDRÉS VAR \\ SOM VI BEBYGGET HAR. \end{array} \right| M P B$

2) $I G \left| \begin{array}{l} EN UBEBOET PLADS VAR HER \\ HVOR NU STAAER VAANINGER \\ A^o \qquad \qquad \qquad 1779. \end{array} \right| M P B$

Ophavsmanden til denne højstemte Lyrik er Købmand *Jens Gylding* (gift med en Boldt?). Begge Egetrætavlerne har oprindeligt siddet i hans Gaard, Søndergade 32. Der savnes desværre en Stamtavle over den vidtforgrene østjyske Købmandsslægt Gylding.

3) $M B D \left| \begin{array}{l} Dette Sted Opbygget i Aaret \\ MDCCVC \end{array} \right| I M N$

Portoverliggeren med denne Indskrift stammer fra den for nogle Aar siden nedbrudte Ejendom Borbergade 1 (nu Svaneapoteket).

4)

O. M. S. ANNO	<i>ALLEENE GUD TIL LAND OG UAND I ALD UOR NØD OS TRØSTE KAND HANDBAADE HIELPE KAND OG UIL UORT HAAB ALLEENE STAAR DER TIL</i>	M. S. D. 1727.
------------------	---	-------------------

Træpladen blev købt ved en Auktion. Den har oprindelig siddet over en Dør i Badstugyde 6. Forbogstaverne, hvis Betydning desværre ikke nærmere kan oplyses, er indfattede i Egekranse.

5) I »Horsens Avis« for 23. Febr. 1898 gengives en Indskrift fra Badstugyde 8, saalydende:

S. I. N B.

ANNO	<i>HUO SOM SIN NÆRING HAFUE UIL MED GUD OG ÆREN SE SIG TIL NAAR HAND TIL ARBEID GAAR AF STED HAN BEDER HERREN FØLGE MED.</i>	M. P. D. L 1727.
------	--	---------------------

I det forhen omtalte Manuskript af Knud Monberg meddeler denne, at »No 182 i Badstuegyden her i Byen forefindes over Dør Karmen til en Række Vaaninger der udfylde denne Plads Navnene:

S : I : S : M : B : Ano 1727 og M : P : D : L :
der formenes at være bygget af Kiøbmanden *Soren Jensen Monberg & Hustrue M : P : D : L* : — hvis Familie Navn er ubekjendt ? da der ikke forefindes Oplysning i Kierke Protokollen, maa den sl. Afdødes Fader Jens Monberg formodentlig være Stamme-Fader til Monbergs Familie Navn i Horsens og Far Fader til sl. Kiøbmand Knud Sørensen Monberg«. Der kan nu næppe være Tvivl om, at dette er samme Indskrift som den i »Horsens Avis« gengivne, kun at Afskriveren dér har læst S. I. NB i Stedet for S. I. S. M. B. Til Orientering hidsættes her en Oversigt over de i denne Afhandling omtalte Monberg'er:

Søren Jensen Monberg

* M. P. D. L.

|

Knud Sørensen M.

* Karen Mouritzdatter

|

Mouritz Knudsen M.

Jens Knudsen M.

* Ane Cathrine Frydensberg

* Mette Frydensberg

|

Knud Jensen M. Christian Jensen M.

6) Til de længst forsvundne Horsens-Inskriptioner maa regnes en, der stod paa den gamle, i 1746 nedrevne Latinskole, saalydende:

Erik Lange 1589.

Erik Eriksen Lange til Engelsholm, Tycho Brahes Svoger, Lensmand paa Bygholm Slot, var Søn af Erik Lange og Anna Gjordsen. Han har bl. a. gjort sig bekendt som Alkymist. Da han pantsatte Lenet og forlod Landet, blev han fradømt Lenet; han menes at være død i Prag (levede endnu 1613). — Se iøvrigt Brickas »Dansk biogr. Lexikon«.

En Tiendestrid i Vor og Nim Herreder 1785.

Ved Jakob Lykke.

Blandt de mange Byrder, som Tidernes Ugunst havde lagt paa Bondens Skuldre, var ogsaa Tiendepligten. I nyere Beskrivelser af Bondestandens trykkede Kaar i gamle Dage træder denne Forpligtelse gennemgaaende ikke stærkt frem. Stavnsbaandet og Hoveriet spiller ganske naturligt Hovedrollen. Og dog er der ingen Tvivl om, at Tiendeydelsen ofte var den Faktor, der fremkaldte Underskuddet i Bondens Aarsregnskab.

Oprindelig var Tienden jo en rent kirkelig Afgift. Gejstligheden og dens Talsmænd paaberaabte sig som Hjemmel Moselovens udtrykkelige Bud. »Al Tienden af Landet hører Herren til«, hedder det (3. Moseb. 27, 30 ; 32), og han har (4. Moseb. 18, 21) »givet Levi Børn al Tienden i Israel til en Arv, for deres Tjeneste, som de besørge, nemlig Tjenesten ved Forsamlingens Paulun«. Bibelens Ord var ikke til at tage fejl af. Alligevel havde Nordboen ondt ved at fatte sin Pligt i saa Henseende. Det kostede Kirken en mer end hundreedaarig Kamp at sætte sit Krav igennem.

Tienden deltes, da den endelig var bleven gennemført, i tre lige store Dele: Biske-, Præste- og Kirketiende. Men ved Reformationen inddroges Bispetienden under Kronen, blev til Kongetiende. I Tidens Løb henlagdes den til Skoler, Hospitaler o. lign., eller den afhændedes — af Gunst eller for Betaling — til Enkeltmænd. Ogsaa Kirketienden gik mange Steder over i private Hænder. Vedkommende Ejer skulde saa til Gengæld vedligeholde Kirkebygningen m. m., men kunde selv-

følgelig i Almindelighed regne med et større eller mindre Overskud. Heri laa der allerede en Braad for den, som skulde yde Tienden: Den ydedes ikke mere blot i kirkeligt Øjemed.

Men praktisk set laa Tiendeydelsens ømme Punkt paa et andet Sted: i den Omstændighed, at den foregik *in natura*, hvorved — foruden adskillige andre Misligheder — det uretfærdige Princip blev bragt i Anvendelse: at beskatte ikke Netto- men Bruttoindtægten. »Hvis man ved et aarligt Udbytte af 100 kan vinde 110, er det«, siger en ældre Forf.¹⁾, »en god Anvendelse af dette Capitalbeløb, naar der ingen Tiende svares; tages derimod Tiende, bliver kun 99 til Rest, og der er altsaa Tab forbundet dermed«.

For Kvægtiendens Vedkommende var der særlige praktiske Vanskeligheder, især i Jylland, hvor ogsaa denne Del af Tienden skulde deles i 3 Parter. $\frac{1}{30}$ f. Eks. af de Kalve, der i Aarets Lob var fødte paa en Gaard, var vel aldrig en hel Kalv. Ved Forordn. af 7. Apr. 1740 afløstes da Kvægtienden, saaledes at der for hvert Føl betaltes 10 Sk., for en Kalv 8 Sk., for et Lam 3—5 Sk., o. s. v., en Ordning, som snart viste sig at være til Ydernes Fordel.

Tilbage stod Korntienden, der (i Flg. »Danske Lov« 2—23—1) omfattede Rug, Byg, Havre, Hvede, Boghvede, Ærter og Vikker. Ogsaa den tænkte man paa at afløse. Men ved Struensees Fald 1772 indtraadte der en brat Standsning i hele Reformarbejdet ogsaa paa dette Omraade. Ude i Landet derimod vedblev Spørgsmaalene at være lige brændende. Med den foreliggende Afløsning af Kvægtienden for Øje maatte selvfølgelig alle Tiendeejere af al Magt modsætte sig en lignende Ordning for Korntiendens Vedkommende. Man kunde jo aabenbart ikke vente at blive behandlet efter Moseloven, hvor det hedder (3. Moseb. 27, 31), at om nogen vil løse noget af sin Tiende, skal han lægge den femte Part til. — Og Bønderne, paa deres Side, søgte vistnok i Reglen at gøre Oppebørslen saa drilagtig som muligt for Tiendetageren. Endnu i 1839 kan St. St. Blicher i sin Beskrivelse af Viborg Amt (S. 98 f.), efter at have omtalt Kornets Rensning med Haandskovle, tilføje den Bemærkning: »Det agterste Korn — det

¹⁾ Bergsøe: »Naturaltiensens Afløsning«, 1850. S. 1. Anm.

er: hvad der under Kastningen falder nærmest — som indeholder det letteste og mest med Ukrud blandede Korn, leveres i Tiende og sælges til Købmanden«.

Nedenstaaende skal (i Uddrag) meddeles en Række sammenhørende Aktstykker¹⁾, der formentlig afgiver et ret godt Bidrag til Belysning af Tiendeforholdene i Horsens—Skanderborg-Egnen kort før de store Reformers Tid.

Den 12. Marts 1785 indgav nogle Bønder af Vor og Nim Herreder et Andragende til Kongen, fuld af Klager over Tiendeydelsens store Ulæmper, der yderligere øges af saadanne »Tiendetagere, som under skin af Lovens medhold for deres Begierligheds og Fordeels skyld udøve største Grovhed, paa adskillige Maader, imod Bonden«. — »Naar en Bonde«, hedder det, »er ved Guds og Weyrligets Bistand kommet saavidt, at hand har faaet sit Korn tør og tienligt, maae hand dog Bie (naar en tør Dag jndfalder) saa Langt op paa Dagen til Duggen er vel af Kornet, jnden hand sender Bud efter Tiendetageren, den Tied som medgaar, jnden Tiendetageren kommer, jnden Bondens Korn er vel Beset. Tælningen er forbi og Tienderne Bortført hvert til sit stæd, er ofte den Heele Dag, i det mindste den Bedste deel deraf forløben, naar nu Regn-Weyr /: som ofte skeer:/ den paafølgende dag jndfalder og det undertiden Bliver Langvarig, saa spildes ey alleene en stor Deel af Bondens Korn, jnden hand faar det tør igien, hvilken ofte kand strække sig til en 3dje eller 4de Deel deraf; men endogsaa det Sædekorn, som hand til det anstundende aar igien nødvendig behøver, kand af megen Regn giøres saa ubequem til at voxer, at ikke uden en ringe

---

¹⁾ Her efter en Afskrift, der tidligere fandtes i Katstrup Præstearkiv, nu i Kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. Fol. 368 b). De originale Akter findes i Rigsarkivet.

deel deraf kommer til nogen Grøde, Foderet deraf bliver og tillige bedervet, saa at der er ingen fynd derudj for Kreaturerne, hvorover ikkuns faae Kreaturer kand foeres dermed, af faae Kreaturer bliver ikkuns lidt Giødning, ved Lidet Giødning, Lidet sæd, saa at den skade, som ofte foraarsages af bemelte Tiender er utrolig stor, og j sandhed undertiden større, end den endnu af os allerunderdanigst er anført; dette ville derfor blive et vigtig trin og Opkomst til Landets vel dersom denne skade blev forebyggt paa een Billig Maade, saavel for Tiendeyderen som Tiendetageren, der vilde efter faae Aars forløb, sees een Kiendelig forbedring paa Landet, saavel paa Bondestanden, som og den Taalelig priis paa Korn Vahre der vilde Blive for fattige. Det er Bekiendt at det er mestendeels Hovedgaarde, hvor de 2de Tiender bliver tilførte, disse har jo godt og megen høye (!) Aufl, saa de kunde undertiden auffle meere hvad Skiepper Korn angaar ved egen Giødske, endsom naar Bondens Foeder kommer dertil, hvilken foraarsager en overflødighed af Giødningen, som i velsignet Korn Aaringer driver Vaarsæden omkuld og foraarsager en megen (!) Ringe Top ved Kornet, dog Bondens Jord derover Bliver forsuldt, saa det er som Landets Ordsprog lyder, at formeget og forlidt kand forderve Alting. —

Thi er herved vores allerunderdanigste Bøn at Deres Kongl: Mayst Allernaadigst vilde lade Bestemme en Taxt i Pænge efter Billighed pr. Tønde Hartkorn at betales af Bonden til Tiende-Eyerne, og som saadan Bestemmelse mulig ikke er billig at være lige høye af Tønde Hartkorn, Saa er dog vores Allerunderdanigste Begiering at vores allernaadigste Konge vilde bestemme den høyste og mindste Taxt, som skulde betales efter Billighed af een Tønde Hartkorn og ved nogle anbefalede Com-

misarier at skee en Ligning derjmellem efter den Jordbrug enhver haver til sit Hartkorn.

Allerunderdanigst —

For *Yding* Sogn: Anders Nielssen, Niels Pedersen.

Paa Selv-Eyernes Vegne i *Ousted* Sogn: Jens Eskesen,
Anders Christensen, Peder Jensen, Jacob Jensen.

For *Kattrup* Sogn: Mads Jørgensen, Jens Jacobsen.

— *Ørritzlev* — Sakarias Jensen, Jens Hansen Winther.

— *Tolstrup* — Mikkell Nielsen, Knud Nielsen.

— *Lundum* — Peder Hansen, Jens Andersen.

— *Hansted* — Jens Jensen, Anders Jensen.

— *Nim* — Wulf Markussen, Jen Thomasen.«

Denne Ansøgning afgik saa til København, men fik 5. Apr. følgende Paategning af Kancelliet :

»Hans Kongelige Mayestæt vil allernaadigst, at Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift, herom med forderligste indsender sin Erklæring til videre Resolution og om Ophold skeer da Aarsagen at indberette«.

Den onskede Erklæring blev ikke afgivet lige straks. Den høje Stiftsovrighed i Aarhus lod Kancelliets Anmodning gaa videre til Amtmanden i Skanderborg, *Büllow*¹⁾, fra hvem Ejerne af de paagældende Tiender, Herkaberne paa *Steensballegaard*, *Serritzlevgaard*, *Hanstedgaard*, *Urup* og *Tammestrupgaard*, under 21. Apr. modtog en Afskrift af Andragendet med Anmodning om snarest at tilstille ham deres respektive Betænkninger.

¹⁾ Se Aarh. Stifts Aarb. I. S. 38, 46, 90.

Sagen har aabenbart sat de herskabelige Sind i Oprør. Der maatte gøres noget for at hindre, at det formastelige Andragende fik et gunstigt Svar. Man maatte vel helst snakke et Par Ord med Bønderne først.

Allerede den 21. Apr. mødte 2 af Underskriverne, Jens Hansen og Zakarias Jensen af Ørridslev, og afgav i Vitterlighedsvidners Nærværelse en Erklæring, hvori det bl. a. hedder, »at vi vel have underskrevet bemældte Memorial, men dertil ere blevne forførte af 2de Mænd fra Elling; da vi aldeles ingen Aarsag haver til denne Klage, siden vi ved Fæste-Brev af 28. April 1761 paa 4re Mænds Leve-Tiid hvoraf 2de endnu lever, ere forsikrede om bemeldte Ørridslev Sogns Konge- og Kirke-Korn og Quæg Tiender for en meget taalelig Pris, og derfor tilbagekalder vores Navns Underskrift under samme Klage, siden vi som eenfoldige Bønder alleene paa blot Overtalelse, uden at være vidende om den rette Indhold, som nu først er bleven oplyst for os(!), have underskrevet Klagen, og haabe, Hendes Naade Frue Geheimeraadinde Kragh Juul Wind ikke forandrer derover Hendes Bevaagenhed og den milde Behandling, Ørritzlev Sogns Beboere i Henseende til deres Tiender hidindtil have haft Fordeel af, og saaledes ønske og underdanigst bonfalde vi, at Amtets Øvrighed ville udslætte vores Navne af bemeldte Klage, hvilket vi her med vore Hænders Underskrift bekræfter«.

Vidnerne (Jørgen Nielsen og »Jacop Mækel Sen«) stadfæster med deres Underskrift, at Tilbagekaldelsen er sket frivillig. Ganske af egen Drift har de to Bønder dog næppe handlet ved den Lejlighed.

Men paa lignende Maade gik det i de andre Byer.

Fra Kattrup og Tolstrup Sogne kom der følgende Erklæring:

»Vi underskrevne tilstaaer herved, at vi i den Ansøgning, som Niels Dam og Eske Jørgensen fra Elling i Ousted Sogn har overtalt os til at underskrive for Katstrup Sogn om Tiendefrihed for Penge, ikke anderledes ere Lodtagne, end at vi for vore egne Persohner onskede det, naar det kunde skee uden Fornærmelse for Tiende-Eyerens lovlige Ret. — Vi har derimod ingen Deel i de usandfærdige, grove og urigtige Beskyldninger imod Tiendetagerne, hverken paa den eene Maade eller paa den anden; ligesaa lidet som vi biefalde de alt for svage Grunde, Concipisten har betient sig af til Sagens Bestyrkelse, og for at give den et Skin af Billighed. — Vi tilstaaer meget meere S: T: Hr. Kammerherre og Oberst Lieutenant von Beenfeldt til Serritzlevgaard som den, der retmæssig eyer Konge- og Kirke-Tienden af Katstrup Sogn, at hand aldrig har misbrugt sin Tiende-Ret, hverken med Ophold eller andre Omstændigheder, under hvad Navn være kand; meget mindre at os, saalidt som nogen Mand i Sognet, af ham eller udsendte Tiendetagere er beviist ringeste overlagte Grovhed eller Ulæmpe i nogen Maader, men at hand, som Tiende-Eyere, og hans Forvalter Møller med hos sig hafte Medhielpere til at tage imod Tienden, har bevist os ald den Føyelighed og hastigste Hielp baade ved Tiendens Udtagelse i Marken som og dens Modtagelse paa Serritzlevgaard, som vi har kundet forlange. — Saa at vi i ingen Maade over Høybemelte Hr. Kammerherrens, Hans Forvalter og andre Udsendtes Forhold haver noget at klage. —

Boorup og Møeballe i Katstrup Sogn d. 26. April 1785.

Mads Jørgensen.

Jens Jacobsen.

Som overværende:

C. Alberg. Baltzer Nielsen i Ørritzlev.

Det samme attesteres af os som Beboere i Tolstrup Sogn:

Eldrup d. 28. April 1785.

Knud Nielsen. Mikkil Nielsen.

Hvad *Ousted* Sogn angik, erklærede 10 Mænd fra *Riis, Eyer, Tebstrup, Biodstrup* og *Elling* d. 2den Maj, at de i ingen Henseende kunde klage over Fru Etatsraadinde de Lichtenberg til Tammestrup eller hendes Tiendetagere, ja, disse har »endog tilbuden i ubeständig Veyrlig Søndagene, naar ald Kirke-Tieniste var til Ende, at ville være villig at udtage Tienden om forlangtes, naar Kornet paa saadan Tiid fandtes tienlig tør«.

Endnu mere umuligt blev Andragendet for Yding Sogns Vedkommende ved følgende Attest:

»At de 2de Mænd Christen Rasmusen og Hans Sørensen af Saabye i Yding Sogn i vores Overværelse har udsagt og tilstaaet, at ingen Korn-Tiende, saalænge de kunde huske, var af Byen givet paa Kiærven, men den mangfoldige Aar selv har været raadig over Tienden mod aarlig Afgift i Penge, samt at de ey enten selv eller ved andre har givet Samtykke til den under 12te Martz dette Aar af Anders Nielsen og Niels Pedersen for heele Yding Sogn underskrevne Ansøgning om Tiende-Frihed for Pænge, m. m., det kand vi underskrevne herved sandfærdig bevidne.

Jørgen Henriksen, Kyhl,
Huusmand i Mondberg. Skovskriver paa Urup.

A: T: S:

siger Anders Thomasen,
Skovfoged i Sattrupholm.

Særlig kraftig var endelig den Skrivelse, Godsejerne modtog fra *Hansted*:

»Vi underskrevne Hansted, Kanderup og Egeberg Beboere, som de fleeste i Hansted Sogn, er gandske uventendes og uden vores mindste foregaaende Vidende bekiendtgjort (gjort bekendt med) en Supplique, underskrevet paa Hansted Sogns Beboeres Vegne af 2de Mænd i Raadved, hvortil de aldeles ey har haft mindste Samtykke eller Tilstaaelse af os. — Denne Supplique indeholder især en selvraadig Andragende paa vores Vegne neml. . . . [Andragendets Hovedindhold], med hvad meere usandfærdig som disse 2de Mænd paa vores Vegne og imod vores Villie paa en egennyttig Maade har underskrevet og uleyliget vor allernaadigste Konge med (!)« . . . . Der er ingen Grund til Klage. Tværtimod har Tiendetagerne »beegnet os med ald den Æmhed og hastigste Expedition, som saadan Tiid paaminder.

Vi har ey forlangt Commisariier at blive anordnet til at ligne i Tienden efter den Jordbrug, enhver haver til sit Hartkorn i Sognet for derefter at bestemme den høyeste og mindste Taxt for Tienden efter Forskiællighed, der ville føre mange Vanskeligheder med sig og vilde blive til alt for stoer Fornærmelse paa den eene eller anden Side. Vi har de samme Tiender for Penge, vi har haft i de forbiegangne Aaringer, saa deraf ey har reyset sig nogen Ulejlighed for os med at levere de Tiender in natura, som vi forhen har haft for Penge, eller at noget Korn er spildt, Sædekorn eller Foeder bedærvet, som alleene skeer ved de til Fylderie, Efterladenhed eller anden Liderlighed hengivne Bønder. —

Vi kand derfor ikke samtykke disse 2de Mænds egennyttige Andragende paa dette Sogns Vegne, men beder

og forhaaber, de for saadan Andragende tilbørlig bliver afstraffet, at de for Eftertiiden ikke skal andrage noget paa et heel Sogns Vegne uden deres (!) Samtykke og ved saadanne Vinkel-Skrivere iføre os en saa ganske uforventet For-Virring. —

Vi er forvissede om, de andre Sogner ligesaa ere be-
dragne af denne Vinkelskriver.

Nedenunder staar Navnene paa samtlige Haaested Bymænd (ialt 14) og Repræsentanter for Kanderup og »Eggeberg«.

Med Bilag som de nys anførte kunde formentlig en ganske kort Erklæring fra Godsejerne have været tilstrækkelig til at skaffe Bondernes Andragende Afslag i Kancelliet. Alligevel fandt man sig foranlediget til at gaa grundigere til Værks. Tiendeejernes Erklæring blev overordentlig vidtløftig¹⁾. Dette turde mulig have sin ejendommelige Aarsag.

Blandt de i Sagen interesserede Tiendetagere var, som før nævnt, Kammerherre *Beenfeldt* til *Serridslevgaard*, den samme Mand, der 5 Aar senere indlagde sig Navnkundighed ved den mislykkede Senderejse til Kronprinsen. Der er ingen Tvivl om, at det er *Beenfeldt*, der har affattet Tiendeejernes Fælleserklæring. Ikke blot har han bekræftet Afskriften, som findes i kgl. Bibl., hvad der naturligvis kan være en Tilfældighed, men Tiende-Afsnittet i hans Bog om Landboforholdene²⁾ er, med enkelte Tilføjelser, paa mange Steder en aldeles ordret Gengivelse af Argumenterne i det her omhandlede

¹⁾ Hvad der i det følgende meddeles, er kun Uddrag.

²⁾ »Samtale imellem trende danske Jordegodsieiere fra Sjælland, Fyhvn og Jylland o. s. v.« Kbhvn. 1787.

Aktstykke. Og netop fra Beenfeldts Pen maatte et Indlæg der, som dette, vedrørte Spørgsmaalet: Bonde og Herremand, nødvendigvis blive grundigt. Han var vistnok een af de forholdsvis faa blandt Modstanderne af Bondens Frigørelse, der ikke udelukkende handlede ud fra sine private Standsinteresser, men fuldt saa meget af virkelig Overbevisning.

Dette er han sig ogsaa selv bevidst. Derfor præges hans Deltagelse i Striden om Reformerne af den Bitterhed, som naturligt opstaar hos den, der føler sig miskendt. Nys havde en vis Engelbrecht søgt at stille Kammerherren i Gabestokken ved et mystisk Smædeskrift, saa at Beenfeldt i afvigte hellige Juletid havde maattet sende »Den Viborger Samler« et harmfuldt Dementi.

Indlægget i Tiendesagen er baaret af den samme bitre Stemning. Bøndernes arme Andragende trævles op og gendrives ubarmhæjrtigt Punkt for Punkt.

»Det er vel sandt«, hedder det, »at det var efter Bondens jndskrænkede Formeening fordeeltigere ved første Øjekast, at han ingen Tiende gav i Kiærven — for visse enkelte formuende Mænd kunne denne Sætning have sin Rigtighed. — Men for de fleeste lærer Erfarenheden, at naar de ey var ved Pænge, naar Betalnings Tiden kom, og skulde nødes til enten at sælge af deres Besætning til Pængene eller giøre Anstalter paa anden Maade for Betalningen . . ., da vilde det være af meget skadeligere Følger for Bonden . . . Har det i saa lang en Kiæde af Aar ingen skadelige Følger haft, saa lærer Overbevisning, at det aldeles ingen Farø har i Fremtiden. — Ørritzlev Sogn har i 24 Aar ikke leveret Tiende in natura: Beboerne i dette Sogn er dog ingenlunde rigere end deres Naboer, som yder Tiende i Kiærven; deres Korn staar aldrig bedre end deres Naboers.

... Der vilde blive meget Korn vaadt og grønt indført og raadne i Bøndernes Huuse, hvis ikke Tiendetagerne, som naturligviis (!) ey udtager Tienden, før Kornet er tienligt, afværgede det. . . Mange Bønder handler undertiden gandske uden Overlæg til deres egen Skade, naar de raader sig selv«.

At Misbrug ved Tiendens Oppebørsel har skadelige Følger, har Supplicanterne Ret i, men hvor sligt har fundet Sted, »der har Tiendeyderen næppe biet Natten over, før Sagen har været andraget for Øvrigheden, er bleven undersøgt og den skyldige sat i Rette«. Og Misbrugene sker ofte langt grovere ved Tiende-Ydelsen, naar »Bonden chicanerer Tiende-Tageren paa utallige Maader, deels med den ham medfødte (!) Uvillighed, snart med aabenbare Tiendesvig, deels med at binde falskeligen, at giøre een Kiærv af et Neeg, at rykke store Haandfulder Korn af Kiærven, naar den skal læsses, og lade ligge paa Ageren, med mange flere Paafund«.

Det er *usandfærdigt*:

»At Bonden nu ey saaledes som tilforn kand faa sine Tiender for Pænge«. — Attesten fra Ørritzlev beviser det modsatte, »ja, saa gar ere der Mænd blandt de underskrevne selv, som aldrig endnu i deres Leve-Tiid har givet nogen Tiende i Kiærven«.

»At Bonden overalt bier saa længe op paa Dagen, til Duggen er vel af Kornet, førend hand sender Bud efter Tiende-Tageren«. — »Adskillige Stæder bruger vi her i Sogtiene, at vore Udsendte, for at spare Bonden for at sende Bud, selv erknynder sig, naar han vil have sin Tiende udtaget«. Bonden faar selv som oftest Lov at udpege Agrene og tager forlods sit Sædekørn fra.

Endelig er det *usandfærdigt*:

»At de navngivne Mænd skriver for heele Sogner«.

Det er *urimeligt* og *eefoldigt*:

At »Bonden ved indfaldende Rægnvæjr skulle tage Skade paa den 3dje eller 4de Deel af sit Korn, fordj han giver Tiende deraf«. — Det vanskelige Vejr rammer jo ogsaa Hovedgaarden, og for Resten: saa vanskeligt har det dog /:Gud være lovet:/ aldrig været i denne Egn«.

At Tienden skulde betyde saa meget med Hensyn til Godning. Den er jo nemlig kun: »en tiende Deel, en lovlig Afgift, et Paabud, som længe har været og bestandigt bør vedblive efter Guds og Kongens Lov«. —

Mange Herregaarde vilde uden Tienden blive øde. Nu derimod kan de »have Hollænderier, holde Stutterier, frembringe Heste til Salg, Staldstude til Udlændere, Smør, Huder, Flesk etc., hvilket ved Bonden ikke kand frembringes til saa stor Nytte for Staten«. Endvidere er det »en virkelig Nytte af Tienden, at Jordegods-Eyerne, i trange Foeder-Aaringer ved Hielp af samme kand tiene deres Bønder, og uden Tienderne var der i sidst afvigte Aar¹⁾ mange Hundrede Heste og Høveder sultet ihjel i Landet, som blev reddede ved Herregaardene«.

De *grove Beskyldninger*, som Ansøgningen indeholder, haaber de at maatte drage vedkommende til Ansvar for.

¹⁾ Smlgn. en Hørsens-Købmands Optegn. i Saml. t. jysk Hist. & Topografi. 3. R. V. S. 596 f. : »A^o 1783: Dette Aar var Misvæxt paa alle Ting, jeg aulede ikke uden 16 Tdr. Rug efter 7 Tdr. Udsæd, Byg endnu ringere: 10 Tdr. efter 6 Tdr., Havre og Boghvede ligesaa ringe. I Foraaret 1784 var en bedrøvelig Tiid for Foeder til Creatureerne. Mange blev forarmet og døde af Hunger og ud paa Sommeren blev lige saa stoer Mangel for Rug og alle Slags Korn, som continuerte lige til Høsten«.

»Vi vide alle vore Pligter imod Bonden som Med-Christen og Medborger i Staaten«.

Hvad de anførte *Grunde* angaar, saa »har det gandske overgaaet Concipistens og Supplicanternes Formænds eller Anføreres Tænkekraft at afveye Bondens særskildte Nytte med Landets almindelige Vel«.

Hvis man afskaffede Tienden, »hvorledes skulle Kirker da holdes vedlige? hvad Tab blev det ikke for Høyskolerne i Landet? for Religionens øverste Lærere? for Videnskabernes Anførere? for saa mange offentlige Stiftelser? for Geystligheden? og for hver retmæssig Eyere«.

»I Krigstider eller ved andre indfaldende Vandheld(!) for Landet, naar Bønderne blive uformuende at betale de Kongl. Skatter eller deres Landgilde — hvorfra skulle da Tiende-Eyerne faa deres Afgift, naar de ey maatte tage den i Kiærven, og skulle den eene Undersaatt i saa Fald øde den anden med Proces og Rettergang, hvor nær vilde da Landet ikke være sin Ødelæggelse?«

Ansøgerne taler om Billighed. — »Naar den eene Medborger skal beriges paa den andens Bekostning, naar en Eyere skal miste det, han har kjøbt og dyre betalt, naar Folk gøres Indgreb i deres Indkomster og Levebrød, — hvor er da Billighed?«

»Om Bondestandens Vel i Almindelighed herved blev forbedret er uvis . . . . Nogle enkelte Selveyere vilde opnaa en Slags Fordeel — de vilde erholde en Tiendedeel meer^e at fortære. . . , men det blev at befrygte, at største Deelen ikke blev bædre derved hverken i Henseende til Formue eller Sæder. — Daglige Exempler viise, at saasnart mangan en Bonde paa een eller anden Maade kommer til Velstand, holder hand op selv at dyrke sin Jord, han holder en Avls-Karl meere i sit Stæd, lægger sig paa den dovne Siide og gjør sig det ret mageligt.

Har een imellem opvakt Overlæg (!) til at handle og prange med Hæste eller Fæhoveder, saa er dette dog een Haandtering, som ey kand beskiæftige ham heele Aaret igiennem, ikke heller hans heele Leve-Tiid. Naar han da indeholder dermed, skal han, siden han ey kand fordrive Tiiden med Læsning, da han ey har Lærdom og Underviisning i Ungdommen, ikke heller med anden nyttig Beskiæftigelse, thi til samme har han ey været anført i de yngre Aar, overlade sig enten til Tobaks-Piben eller Brendeviins-Flasken, og om hand endda veed at holde Maade herudj, bliver han dog omsider ikke andet end een Dagdriver. Her i Egnen behøver mand ey at soge længe for af finde Selveyer-Bonder, som ere rigere, end deres Stand tilforn har været vandt til, hvilke ere meere Lediggængere end nyttige Bønder, — og disse ere i ald Sandhed til større Byrde for Landet, end de bidrager til dets Opkomst.

Kornpriserne, som der tales om, »beror meget meere paa, hvorledes Avlingen lykkes paa Herregaarden end hos Bønderne. . . . Og naar en Fattig eller en trængende Bonde skal gaa til selv den meere formuende Bonde for at købe Korn, maa han stedse betale det dyrere, end han gjør hos sin Hosbonde eller paa Herregaardene. — Et Beviis paa den formuende Bondes Handle- og Tænke-maade imod den fattige Med-Bonde haves i de Sogne og Byer, som har deres Tiender for een accorderet Betaling, efter Forpligt at betale een for alle og alle for een; thi naar den fattige somme Stæder ikke prompte kand rede for sig, vil de formuende tage deres Tiende i Kiærven og betaler Tiende-Eyeren Pængene«.

Andragendet er dikteret af Egennytte, »der er visse enkelte Selv-Eyere herj Egnen, som i deres Tanker burde være langt over den Stand, Forsynet selv har be-

stemt dem. Disses Tænke-Maade lader til at have største Overensstemmelse med hiine Wallackers i Siebenbürgen, og de ere eenfoldige nok at lade dem forfore af jldetænkende og til Pænge trængende Vinkel-Skrivere til at troe, at de ved slige Opfindelser kunde giøre os Indgreb i vores lovlige Eyendoms-Ret. . . .

Vi maa derfor herved allerunderdanigst indflye til vores Aller-Naadigste Konges beskyttende Naade, ... at de Love, som vi ligesaa villigen som efter vores allerunderdanigste Pligt dybskyldigst adlyde, og som vi skatte efter, fremdeeles maa beskytte os. . . .

Vi anraabe ydermere Allerunderdanigst Deres Kongel: Maystæts Landsfaderlige Mildhed, at hverken Commissarier eller andre af vores Medborgere vilkaarlig maae faae nogen Indflydelse i denne Sag, som angaaer vore private Ejendomme, men i Fald disse Bønder ville videre indkomme med nogle eller fleere Ansøgninger og Forestillinger af dette Slags, at de da maae henvises til Lands Lov og Ret«.

»Og da Hr. Kammerherre v. Bülow som Amtmand har affordret os denne vores allerunderdanigste Erklæring til Betænkning, saa maae vi ærbødigt udbede os, at alt hvad som angaaer vores private Ejendomme maae meget meere være hans For-Ord hos Kongen og Collegierne end hans Betænkning anbefalet, og at denne vores allerunderdanigste Erklæring saaledes direkte maa jndsendes.

Om det i Ansøgningen, som strider imod Politie-Anordningerne, og Vinkel-Skriverens lovstridige Forhold, at jndbilde den eenfoldige Bonde slige Sætninger til vores Fornærmelse, tviler vi ingenlunde, Hr. Kammerherre v. Bülows Betænkning jo vil gaae derhen, at Coucipisten opdages og tiltales efter Fortieneste«.

Stensballegaard. Tammestrupgaard, Urup, Serritzlev-
gaard og Hanstedgaard dend 9de May 1785^{ve}.

Paa Hoy-Velbaarne Frue Gehejme-Raadjnde <i>Kragh- Juell-Winds</i>) ¹⁾ Vegne som fraværende <i>J. C. Ramsland</i> , som Forvalter.	B: H: Sal. <i>de Lichtenbergs</i>) ²⁾ F: L: C: v. <i>Beenfeldt</i> . Som Laugværge efter Anmodning for Frue Etatz-Raadjnde de <i>Lichtenberg</i> C. C. v. <i>Gersdorf</i> .	E. C. Sal. <i>Roths</i>) ³⁾ P. v. <i>Gersdorff</i> . Som Laugværge for Frue Etatz-Raadjnde <i>Rothé</i> v. <i>Lüttichau</i> .
---	---	--

Baade Tiendeejernes Erklæring og de 5 Attester blev nu tilstillede Stiftsøvrigheden og denne afgav under 10. Juni »en Allerunderdanigst Erklæring«, der i alle Punkter giver Tiendeejerne Medhold: Tiendeydelsen in natura er, hedder det, »i sig selv den naturligste og billigste Maade at tiende paa; thi Tienden proportioneres da hvert Aar efter Bondens Avl, men ved fastsættende Penge-Summer bliver den meeste Tid enten Tiendetageren eller Tiende-Yderen fornærmet, og ingen af Deelene bør skee. Vi skjønnede ey heller, at Tiende-Tageren kand forsikres om Betalingen i Penge paa de Steder, hvor der er fattige Bønder, om Tiendetagerne end bleve prioriterede næst efter Kongelige Skatter, som dog var en Fornærmelse for Hosbond eller Panthavere; thi at Tienden skulle betales, inden Kornet tages af Ageren, er ey at tænke paa, fordi det var umueligt for de fleste Bønder«. . . »Imidlertid staar det jo Tiendegiverne frit for, at accor-

¹⁾ Hun styrede Stensballegaard i Sønnens Mindreaarighed.

²⁾ Etatsraad Lichtenbergs Enke, Bodil Hofgaard, ejede Tammestrup fra 1769 til sin Død, 1796.

³⁾ Etatsraad Caspar Peter Rothe, der havde købt Urup 1777, var død 1784. Hans her nævnte Enke, Edel Cathrine Soelberg, solgte Gaarden 1787.

dere med Tiende-Eyerne om Penge-Afgift i Steden for Tienden in natura, og naar da en Tiende-Eyer seer paa denne Maade at kunne have den samme Fordeel af Tienden, som naar han selv oppebær den, hvilket er billigt, paatvivre vi ikke, at han jo foretrækker Penge-Afgiften, og derved sparer sig selv for megen Uleylighed . . . . . I hvilket saaledes til Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Godtbefindende og allerunderdanigst formodende Afvisning indstilles.

Allerunderdanigst af

O. Høgh Guldberg. J. Hee«.

Naturligvis kunde Kancelliet da ikke længere være i Tvivl om, hvad det skulde svare paa Andragendet:

Til

Geheime-Raad og Stiftsbefalingsmand Hr. Ove Høgh Guldberg og Biskop Hr. Jørgen Hee.

»Promemoria !«)

I Anledning af den fra Beboerne i endeel Sogner udi Woer-Nim Herreder under Schanderborg Amt indkomne Ansøgning, at . . . o. s. v., over hvilken Ansøgning Deres Excellence og Deres Højærværdighed under 10. Junii sidstl: har meddeelt Deres Erklæring, skulle man herved tjenstligst have dennem til videre Bekjendtgjørelse for Vedkommende tilmeldt, at det vil have sit Forblivende ved de herom giorte Anordninger uden for saavidt Vedkommende ellers i Mindelighed kunde foreenes.

Det Kongl. Dsk. Cancellie d/9 Julii 1785.

Luxdorph. Aagaard«.

Uden paa Akterne (i Rigsarkivet) staar følgende mystiske Ord, der maa hidrøre fra een eller anden af Kancelliets Penne:

1) findes ogsaa afskrevet i Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 413 c.

»D. 23. Junii 1785.

Ligeledes (!), det kostede Kong Knud den hellige Livet at indføre Tienden, man kand ej viide, hvor dyrt det kunde komme til at staae at afskaffe den«.

Bønderne havde tabt Slaget. Det var ogsaa daarligt forberedt. Om de oven i Købet, som Tiendeejerne slog paa i deres Erklæring, er blevne tiltalte for deres Uforskammethed, vilde maaske Justitsprotokollen kunne oplyse. For Resten blev den paafølgende Sommer meget ugunstig for begge Parter. I de tidligere omtalte Optegnelser fra en samtidig hedder det:

»A° 1785. Dette Aar var Misvext meest paa alle Ting, og saa ubestendig Veierlig i Høstetiden, at Kornet stod paa Agrene og groede i Negene, saa det kom bedrøvelig ind de fleeste Steder. Rugen fornemmelig blev strax dyer og kostede 4 Rdlr. 4 Mk. Tønden, og hafde der ikke kommet nogle Fartøyer sonder fra med Østersoesrug, hafde der intet været at faae for Penge«.

Derfor kunde Beenfeldt i sin Bog 1787 gentage en Sætning fra Tiendeerklæringen af 1785 temmelig uforandret: »Uden samme (Tienden) var der i *sidstafvigte* Aar mange hundrede Bønderheste og Høveder sultet ihjel i Landet«.

Mulig kan disse daarlige Aaringer have bragt Tiendeejerne til at tænke paa, om det alligevel ikke kunde være bedst at faa Tienden i Penge. I hvert Fald skriver Beenfeldt¹⁾: Jeg ejer selv Konge- og Kirketienden i tre betydelige Sogne, og jeg staar i Begreb med at bringe

---

¹⁾ »Samtale mellem trende Jordegodsejere«. S. 91, 103.

en Accord i Stand med mine Tiendeydere, som jeg smigrer mig af skal i sin Tid finde gunstig Bifald ved det Kongelige Rentekammer. — »Frivillige Accorder, efter locale Omstændigheder, bliver nok den bedste Middelvej til dette Ønskes Opfyldelse«.

I Virkeligheden var Beenfeldt, som før berørt, i mange Henseender en fornuftig Mand, saa at Bønderne i Serridslev og Omegn næppe har haft Grund til med Hensyn paa ham at istemme den Klage, som en samtidig Forf.¹⁾ forsøgsvis lægger en stakkels tiendeydende Bonde i Munden:

»Jeg slæbte, ja, som mit Kreatur slæbte jeg. Gud velsignede min Sved, men jeg maa med Taarer, nedtrillende af mine afmattede og blege Kinder, se Guds Velsignelse raadne paa Furrerne, fordi jeg forsinkes i min Høst ved Medmenneskers Ondskab«.

Regeringens første Foranstaltning med Hensyn til Tiendens Afløsning var da ogsaa kun — i Overensstemmelse med Beenfeldts Tanker — en Opfordring til at indgaa frivillige Accorder (1796). Siden den Tid har man ved Forordninger og Love (af 8. Jan. 1810, 14. April 1852, 8. Maj 1894, 15. Maj 1903) søgt at bringe Spørgsmaalet til en endelig Løsning. En saadan maa vel siges at være naaet, naar den nyeste Tiendelovgivning engang foreligger gennemført i Praxis.

---

¹⁾ A. C. Faber: »En Maade, paa hvilken Korn-Tienden in Natura best kan hæves«. Kbhvn. 1787. S. 8.

Det ældste Aarhus.

En Hypothese

af Bering Liisberg.

Aarhus danner ved sin Beliggenhed en Undtagelse fra de fleste danske Byer. Det er en af de faa gamle Købstæder i Landet, der ligger umiddelbart ved det aabne Hav.

Denne Beliggenhed var alene nok til at kendetegne Byen i Oldtiden, — eller maaske snarere Stedet, ti By i Nutids Forstand var der vel ikke meget af. Men talte man om Aa-Mundingen, saa vidste alle, der færdedes paa danske Farvande, straks Besked. Der kunde være forskellige Aa-Mundinger ved Havet, men den, som man frem for alle betegnede saaledes, var den brede dybe Aa-Munding med den fortræffelige Havn, hvorfra man sikrest. lettest og hurtigst sejlede med Baad fra Jylland over til Sjælland og omvendt.

Aar-os var det oldnordiske Navn for Aa-Munding; stavet Aros gik det i latinske Dokumenter over til Formen Arus, i danske til Aars og Aarhus. Denne sidste Form blev den almindelige, støttet af den tidligt opdukkende, urigtige Opfattelse af Navnets Afledning af Aarer og Hus, der alt 1608 fik sit Udtryk i Byens Segl. Men i Folkemunde vedblev den gamle Form at holde

sig, og ældre jyske Bønder kører stadig til Aa'os og aldrig til Aarhus.

Naar er Aarhus anlagt? Ingen ved det, og ingen kan tilnærmelsesvis angive det. Kun saa meget kan vi sige med Sikkerhed, at da Kristendommen begyndte at trænge ind i Landet, var Bopladsen her alt saa befolket, at Kirkens Mænd lod bygge Kirker her lige som i de anseelige Byer Hedeby og Ribe. Det skete under Kong Frode, for Gorm den gamles Tid. Under hans Efterfølger Harald Blaataand, i Aaret 948, blev den Sæde for en Biskop, for senere — under Svend Estridsen — at blive Hovedstaden i det da oprettede Aarhus Stift.

I Byens Barndomstid har Skibsfarten paa de danske Kyster sikkert kun været lidet udviklet. Da havde den særlig Betydning som Overfartssted til og fra Sjælland. Der var to Hovedveje mellem Hovedøen og Fastlandet; den ene gik over Roskilde eller Ringsted—Hærvig (senere kaldet Kalundborg) til Aars og Viborg, den anden over Korsør—Nyborg—Assens—Aarøsund til Sønder-Jylland. Det er da ogsaa som Overfartssted, at Aarhus betegnes af Adam af Bremen i hans Beskrivelse af Danmark, der er forfattet omkring Midten af det XI. Aarhundrede. Og denne Betegnelse taler bestemt mod den omtrent et halvt Aartusinde senere fremsatte Paastand, at Aarhus oprindeligt skulde have ligget næsten en Mil længere mod Nord, inde i Landet ved Byen Liisbjerg. Først Erik Ejegod skulde i Slutningen af sin Regeringstid have flyttet Byen til sin nuværende Plads.

Datidens Byer her i Norden var vidt forskellige fra den Forestilling, man i vore Dage gør sig om en By som en større eller mindre Samling af Stenhuse med rode Tage, overragede af Kirketaarne osv. Det Aarhus, der gik til Grunde ved Harald Haarderaades Overfald

omtrent 1050, har været en Samling af Jordhuse eller Hytter med enkelte mere anselige Træhuse og endelig med en — sikkert lav og lidet imponerende — Kirke af Træ. Det var maaske den under Kong Frode opførte Daabskirke, den ældste Kirke i Byen, der var helliget Trefoldigheden, som ved denne Lejlighed sammen med Byen gik op i Luer. Det berettes udtrykkelig, at Kirken brændte, og det hedder endvidere, at Byen efter denne Begivenhed laa øde i et halvt Aarhundrede eller saa. Et andet Sted siges der i god Overensstemmelse hermed, at Bispedømmet i Aarhus stod paa svage Fødder, og at det endog en Tid ganske blev nedlagt.

Kirkens og Byens Ødelæggelse, — hvor grundig en saadan end kunde være — vilde vel næppe være bleven betegnet som en Nedlæggelse af Bispedømmet. Først naar Biskoppen, den af selve Guds Statholder paa Jorden indsatte Hyrde, opgav at samle Hjorden paa dette Sted, — først da kunde der tales om en Nedlæggelse af Bispedømmet. Det er sandsynligvis det, der har fundet Sted efter Harald Haarderaades Overfald. Biskoppen og den høje Gejstlighed, der sad inde med Styrelsen, har mistvivlet om at kunne værne deres By mod lignende Angreb i Fremtiden. De har opgivet Stedet, der laa saa tæt ved Soen og saa udsat for Angreb af Sørovere, — de har forladt den og er flyttet op til Landsbyen Liisbjerg, der laa en tre Fjerdingsvej længere mod Nord med en stor og statelig Stenkirke oppe paa Bakken. en Kirke, der ikke blot var et langt anseligere Gudshus. end det, der var gaaet til Grunde nede i Aarhus, men som tillige kunde yde dem et sikkert Værn som Tilflugtssted, om Sørøverne skulde vove sig saa højt op i Landet.

De fromme Fædre kunde nu uden Tvivl leve i langt

store Tryghed her oppe i Liisbjerg end nede i Aarhus. Men der var den mislige Omstændighed, at Hjorden ikke var fulgt med, og at der her oppe ikke var Trivsel for en By. Havnen manglede; de af Byens Befolkning, der havde bjærget Liv og Frihed under Nordmændenes Angreb, vendte tilbage til deres gamle Bopæl ved Aaens Munding. saa snart de kunde, og lidt efter lidt voksede Byen frem paa ny. Og da der omkring Aar 1100 blev grundlagt en Stenkirke i Byen, eller maaske da der blev Tale om at bygge en saadan, flyttede den høje Gejstlighed — antager vi — tilbage til Aarhus igen.

Denne Stenkirke maa antages at være en af de fem Kirker, som blev opført i Danmark, efter at Erik Ejegod var kommet hjem fra Italien 1098 og havde medbragt en Del Relikvier af den nylig kanoniserede St. Nikolai. Disse Kirker blev alle indviede til den nye Helgen, og de fik sikkert hver sin Part af hans Relikvier.

Sandsynligheden taler for, at det er Erik Ejegods Opførelse af Stenkirken -- i det følgende Aarhundrede hører vi, at den er Domkirke og saaledes Hovedkirken — der har givet Anledning til Biskoppens og Kapitlets Tilbagevenden til Byen. Dette har naturlig bidraget mægtig til Byens Opkomst og Udvikling, og saaledes er det for senere Tider kommet til at staa, som om Erik Ejegod havde flyttet Byen fra Liisbjerg Bakke til sit nuværende Sted. Saa meget lettere som der virkelig synes at have fundet en Flytning af Byen Sted.

Medens Biskopperne sad oppe i Liisbjerg, — hvor, ifølge Pontoppidan, forskellige af dem skal være begravet — havde Aarhus Bymænd paa egen Haand begyndt at bygge deres By op igen paa det Sted, hvor den tidligere havde staaet, omkring den ældste Kirke. Da nu den ny St. Nikolai Kirke begyndte at rejse sig paa samme

Sted, og de mange Gejstlige, der gjorde Tjeneste ved en Domkirke, opførte sig Boliger i dennes umiddelbare Nærhed, har det ikke været længe, før Byen var rejst igen. Og om denne By faar vi en værdifuld Oplysning ved Udbyttet af de Undersøgelser, der har fundet Sted, af Murværket af nuværende Frue Kirkes Indre. Det har nemlig vist sig, at Vor Frue Kirke, der i sit Ydre væsentlig stammer fra anden Halvdel af det XIII. Aarhundrede, i sit Indre gemmer Murrester af en gammel Granit- og Fraadstens Kirke. Da Granit og Fraadsten er de almindelig brugte Materialer i vore ældste, romanske Kirker, kan der næppe være Tvivl om, at Vor Frue Kirke er bygget paa det Sted, hvor St. Nikolai Kirke stod, og til Dels med Benyttelse af dens Mure. Men deraf skulde man synes at kunne slutte med nogen Sikkerhed, *at det ældste Aarhus har ligget omkring Vor Frue Kirke mod Vest, i Modsætning til det senere, det middelalderlige Aarhus, der er vokset op ved St. Clemens Kirken mod Øst.*

Stedet, hvor Byen stod, ejede alle de Betingelser, som vore Forfædre i ældgammel Tid fortrinsvis søgte, naar de skulde vælge sig en Boplads. I det brede Dalstrøg¹⁾ fra Soerne mod Vest forte Aaen, der dengang var langt aneligere end i vore Dage, ud mod den høje Klint, som Nord fra skød frem mellem Havet og Aaen. Indenfor denne faste Knude, der tvang Aaløbet mod Sydøst, har Aaen oprindelig dannet en Sø, senere en stor Mosestrækning med flere Holme og gennemskaaret af et mindre Vandløb, der er kommet Nord fra og har haft forskellige Afløb gennem Mosen ned til Aaen. Aaen har forsynet Befolkningen med den første af alle Livs-

¹⁾ Dette Dalstrøg har utvivlsomt i en forhistorisk Tid dannet en Fjord i Lighed med de andre lange og smalle Fjorde paa den jydske Østkyst.

betingelser, fersk Vand, den har været rig paa Fisk — ligesom de store Skove, der dengang fra Nord og Syd strakte sig langt nærmere til Aaløbet end nu, var rige paa Vildt — og den har sat Stedet i umiddelbar Forbindelse med Havet. Mosen og Vandløbet skærmede Stedet mod Overfald fra Land, og Klinten eller Havbakken skjulte Byen, saa den ikke faldt i Øjnene fra Søen.

Vandløb mod Vest her i Nærheden af Frue Kirke omtales i et Dokument fra 1541 og mindes endnu i de oprindelige Navne paa de nuværende Gader Grønnegade og Garvergyde. De hed oprindelig Skidenstræde og Skiden-gyde, uden Tvivl fordi de, — ligesom Skidenstræde, nu Krystalgade i København — laa, hvor det gamle Vandløb havde ført, og hvor der i Aarhundreder efter dets Forsvinden har været fuldt af Dynd og Mudder som de sidste Rester af en engang klar og rislende Bæk.

Andre Navne minder endnu om hine ældgamle Naturforhold; saaledes Tangen, nu en Gade, men oprindelig en Landtange, der har skudt sig frem fra den Holm, paa hvilken St. Nikolai Kirke laa. Frue Kirkesti, der under en spids Vinkel støder til Tangen mod Øst, hed oprindelig ogsaa Tangen, og det kiledannede Terrain mellem disse to Gader, der bægge har faaet Navn efter de ved deres Bebyggelse foreliggende Forhold, markerer endnu den Dag i Dag en fra Vest i østlig Retning udgaaende Tange. Dernæst det nu forsvundne Gadenavn »Pustervig«, der indtil Tresserne i forrige Aarhundrede betegnede Strækningen mellem Rosensgade og Borgporten, altsaa Fortsættelse af Volden. Navnet Pustervig, der anvendes under ganske lignende Forhold som Stedbetegnelse i København, betyder en Vig, en Vand-

indskæring, der er bleven til et »Pus«, det vil sige et Morads. Og endelig har vi Gadenavnet Emer- eller Immervad. Man kan mulig finde flere Forklaringer paa den første Del af Navnet, men der kan sikkert ikke være to Meninger om, at den sidste Del har Hensyn til det Vadested, som det af den før omtalte Bæk udskyllede Sand havde dannet i Aaen. Den saaledes fremkomne Sandbanke dannede et Vadested, der blev benyttet til Overgang fra den ene Aabred til den anden, længe inden der var bygget nogen Bro.

Af dette gamle Aarhus findes vistnok ikke andre Bygningsrester, end dem, der gemmes i Frue Kirkes Mure. Men vi har andre Minder fra denne og endnu ældre Tid om Byen og dens Handel; vi har Monster, prægede i Aarhus saavel i Hardeknuds (1035—1042) som i Magnus den Godes Regering (1042—47), og under de urolige Tider 1147—1157. Og det kan endnu hænde, at Folk, der graver ud i Grunden til deres Ejendomme baade Nord og Syd for Vestergade, — altsaa ogsaa mellem Vestergade og Aaen, — kan opgrave gamle Ben og Hjerneskaller af Byens ældste, forlængst hensovede Borgere. Det har i alt Fald fundet Sted i Grunden til Svaneapotekets Gaard og til Forhusene af Nr. 3 og 5. Og det vil sige saa meget som, at den ældgamle Kirkegaard til St. Nikolai Kirke er ældre end Vestergade. Den har strakt sig længere mod Syd end nu, og Vestergade er først i en senere Tid — i det XV.—XVI. Aarhundrede — ført ud over dens sydlige Del.

Hoffmeyer synes at opfatte disse Begravelser (se Blade af Aarhus Bys Historie S. 99) som Rester af en Kirkegaard, der har hørt til Helligaandshuset paa Vest-siden af Immervad. Men det forholder sig næppe saa. Helligaandshuset her var ikke noget Hospital. Det laa som

saa mange andre lignende Huse ved Vadested eller Landingssted for at yde den vejfarende Mand Ly og Vederkvælgelse paa hans Vandring, hvor han kunde bede sin Bøn i Kapellet, inden han drog videre. De Folk, der søgte til Helligaandshuset ved Aars's Vadested, var Gæster og ikke faste Beboere.

Aa-Mundingen som ved sin Bredde og Dybde indtog den første Plads mellem alle jyske Aaløb, der udmundede umiddelbart i Havet, laa dengang ikke saa langt fra Aaknæet og Byen som i vore Dage. Der, hvor nu Gaden Røvet findes, laa i den tidlige Middelalder et Rev, en langt i Søen fremskydende Grund, Klinteknudens yderste Spids mod Sydøst, som skærmede Aaens Munding mod Vinde fra Nord og Nordøst og saaledes væsentlig bidrog til at gøre »Mindet« til en saa udmærket Havn. Endnu i det XVI. Aarhundrede og senere betegnede den gamle Toldbod i Aagade Midtpunktet for den egentlige Havn, og i det XII. Aarhundrede har der sikkert været Havn endnu længere mod Vest.

Men denne lette Adgang til Havet, der var saa vigtig for Byens Trivsel, medførte ogsaa sine Farer. Da Venderne begyndte at hærge paa vore Kyster, fandt de snart Vejen op ad den brede Aa. De har sandsynligvis aflagt flere Besøg i Aarhus, efter som en gammel Beretning lyder, at jyske Østkyst var saa medtaget af deres Plyndringer, at den var affolket og øde lige fra Skagens Strand til Ejderstrømmen. Men vi har kun sikker Efterretning om deres sidste Angreb paa Aarhus, ved hvilket Byen atter blev plyndret og brændt. Det fandt Sted 1157, — samme Aar som Valdemar den Store med Slaget paa Grædhede indledede sin berømmelige Regering.

Aarhus By laa atter i Aske, uden Tvivl ødelagt i Bund og Grund. Men denne Gang skulde det ikke tage

et halvt Hundrede Aar, inden den blev rejst paany og fik et Opsving som ingen Sinde før. Dette skyldtes ikke blot de lykkelige Forhold under Valdemarerne, men tillige en bestemt Mand, hvis Navn for bestandig er knyttet til Byens Historie, Aarhus Bys folkevalgte Værnehelgen, Hellig Niels.

Hellig Niels, der levede paa sin Gaard i Skejby og paa Kongsgaarden i Viby, har ikke gjort sit Navn berømt ved store og drabelige Gerninger, men ved Fromhed og Kyskhed. Dog skyldes hans Berømmelse maaske særlig den Omstændighed, at han — den unge Kongesøn, der kunde have levet som en Prins i Herlighed og Glæde, men foretrak stille Ensomhed og gik med den haarde Bodsskjorte paa den bare Krop — døde netop i det rette Øjeblik, nemlig paa det Tidspunkt, da Aarhus By havde mest Brug for Himmels Hjælp, og da der var særlig gunstige Betingelser til Stede for en aarhusiansk Helgens Trivsel og Vækst.

Det var i 1180. For godt en Snes Aar siden havde Venderne afsluttet deres Plyndringstog med en sidste Hærgning af Byen. Det er vel næppe at tvivle om, at den har været grundig, og netop paa denne Tid hedder det om Aarhus Bispedømme, at »det er saare fattigt og ringe«. Naar man saa, hvilken Fordel Odense havde af Knud Konge, og Ringsted af Knud Hertug, maatte ledende Mænd i Aarhus let kunne komme til at spørge sig selv, hvorfor denne By, det fattige og ringe Aarhus, ikke ogsaa skulde have en Helgen, der kunde kaste Glans over Byen og drage baade Folk og Penge til Stedet.

Aarhus var paa den Tid saa heldig at have en Række ledende Mænd, der havde baade Magt og Villie til at hjælpe Byen, nemlig Biskop Svend, Absalons ivrige Kampfælle og gode Ven paa Vendertogene, samt

hans Efterfølgere, Peder og Skjalm Vagnsen, der var Brødre og den mægtige Absalons nære Slægtninge.

Biskop Svend ønskede at faa den afdøde Kongesøn begravet i St. Nikolai Domkirke, der sikkert efter Vendernes Plyndring var yderst medtaget og nok kunde trænge til den Indtægt, den kunde faa. Men den hellige Mand havde ønsket at hvile i St. Clemens' lille Trækapel ude paa Havbakken. Det er vel nu et Spørgsmaal, om ikke dette Ønske — et Vidnesbyrd om den afdødes store Beskedenhed — ikke har været lagt ham i Munden af Mænd, der i Modsætning til Biskop Svend har ønsket at faa Byen — nu da den og dens gamle Kirke atter laa i Ruiner — flyttet fra Lavningen Vest og Nord for Vadestedet ud paa Havbakken mod Øst. Nu var der bleven skabt Fred og Tryghed paa Søen, Handel og Skibsfart voksede, — sandsynligvis har der alt nu paa bestemte Tider af Aaret — ved Olafsmessen — udfoldet sig et rigt Handelsliv i Markedstiden ude paa Havbakken lige for det Sted hvor Aamundingen var bredest og dybest og derfor lettere tilgængelig end længere henne i sit Løb. For en Havneby var Pladsen ude paa Havbakken langt at foretrække for den tidligere.

Men da skete det, at Stormændene, som var samlede for at overveje, om man skulde rette sig efter Bispens Villie — Bispens har gerne vildet skaffe sin Domkirke saa meget som muligt — eller efter den afdødes Ønske, en Aften saa en Stjerne dale ned »i Øst over Kapellet«, — de høje Herrer har altsaa været samlede i Aarhus By mod Vest, — og da de ilede derud, fandt de ved Kapellet en Fordybning i Jorden i Form som en Grav. Over for en saa tydelig Tilkendegivelse fra de himmelske Magter vovede Biskop Svend naturligvis ikke at sætte

sin Villie igennem, og Hellig Niels blev jordet i Kapellet som han havde ønsket.

Forst ved de mange Jærntegn og Undere, der skete ved Kongesonnens Grav og ved hans Kilde paa Havskrænten Syd for Byen, fik man ret at vide, hvilken hellig Mand han havde været. Han viste sig i sin Hjælp at være mere virksom og kraftig end baade Knud Konge og Knud Hertug, og de, der paakaldte ham, var ikke narrede. Det var der Vidnesbyrd nok om, og særlig et, der maatte gøre Indtryk i en Søstadsom Aarhus. Nogle Borgere fra Havn (det nuværende København), der var paa Rejse herover, blev overfaldet af Storm og kom i Havsnød. Skuden blev læk, kunde ikke holdes paa Pumperne og syntes at skulle slaas i Stykker af Soen, -- de var kort sagt om en Hals. I denne deres yderste Nød vidste de gode Mænd da ikke bedre Raad, end at kaste Lod om hvilken Helgen de skulde paakalde. Tre Gange kom Løddet ud for Hellig Niels, og næppe havde de raabt: Hellig Niels, kom os til Hjælp! for Storm og Sø begyndte at lægge sig. Kobenhavnerne kom frelste i Land, gik til Helgenens Grav med deres Gaver og glemte ikke at udbrede hans Ros. Som det var gaaet dem, gik det mange, Hellig Niels' Ry bredte sig mere og mere, Folk strømmede til, og Skatten ved hans Grav blev større og større.

Men Hellig Niels havde ogsaa sine Modstandere. Den ivrigste Modstand rejstes mod ham fra Biskop Svends kære Cistercienserkloster i Øm, — Biskop Svends Parti har aabenbart aldrig kunnet glemme, at Hellig Niels tog sig saa varmt af St. Clemens Kirke, — og denne Modstand var saa kraftig, at det aldrig lykkedes hans Venner, Præsteskabet og Lægfolk i Aarhus — trods alle Anstrængelser — at faa ham anerkendt som virke-

lig Helgen af Paven i Rom. Dog det gjorde intet Skaar i hans Folkeyndest. Allerede inden Valdemar Sejrs Estlandstogt i 1219 var der kommet saa mange Penge i Helgenens Skrin, at Kongen, paa Familienskabets Vegne — Hellig Niels var jo en Søn af hans Morbroder — og uden at spørge om Forlov, kunde gøre et større Laan hos ham.

Om Hellig Niels' Helgenry og Betydning for Byen staar Domkirken som et talende Vidne. Alle Vegne fra strømmede der Gaver til hans Grav, og allerede i Slutningen af det XII. Aarhundrede, kunde Biskop Svends Afløser paa Bispestolen, Peder Vagnsen, lade det lille uanselige Trækapel nedbryde og begynde paa Opførelsen af St. Clemens' Kæmpebygning over Hellig Niels' Grav.

Det var Valdemarernes Tidsrum, Danmarks Størhedstid. Der herskede Ro og Orden i Landet, Fred og Sikkerhed paa Søen. Handel og Skibsfart blomstrede, og den ene Købstad efter den anden voksede frem paa de danske Kyster. Aarhus, der laa omtrent midt i Riget, med let Adgang fra alle Vandveje, ikke mindst fra Byerne »hinsides Havet« d. e. paa Skaanes og Hallands Vestkyst, har ogsaa været med i det almindelige Opsving. Paa Bakken oven over »Mindet« og Aaen voksede Byen op omkring den nye Kirke.

Det er uden Tvivl Stadens og Stiftets Herre, Biskop Peder Vagnsen, der har taget sig af Byens — Stiftshovedstadens — som af Kirkens Anlæg og først og fremmest sørget for dens Værn. Vel var der nu ingen Fare længer for Angreb fra de søroverske Vender, og Borgerkrigen var endt; men ingen kunde vide, hvor længe det vilde vare. En By, der rummede en Domkirke med alle de Skatte af forskellig Art, som i Tidens Løb samledes

om den, maatte nødvendigvis befæstes. Det var sikkert netop for at kunne gøre Byen mere fast, at Biskoppen flyttede den ud paa Klinteknuden eller Havbakken. Denne dannede og danner endnu en Trekant, der med sin længste Spids skyder ud i Sydøst, mellem Aaen og Havet, lavest inde mod Land og højest og i sin Tid med ret brat Fald ned til Vandet paa bægge Sider.

Naar det andetsteds er sagt, at Søen har dækket over store Dele af det Terrain, paa hvilket Aarhus er bygget, er det utvivlsomt rigtigt. Men det har vel at mærke fundet Sted i en forhistorisk Tid, længe før det Tidsrum, vi behandler. I en historisk Tid har Søen derimod gnavet væk af Klinten lige fra Mejlgedes Port og hen til Skolebakken. For at standse denne Bortskæring har Byens Borgere alt i Middelalderen maattet sætte Bulværk uden for deres Ejendom mod Søen. Senere lagde man en Stændæmning Øst for Mejlgade, der endnu efter Midten af det forrige Aarhundrede var den herligste Legeplads for Byens Dreng. Hvor en saadan Stændæmning ikke fandtes, som for Eksempel neden for Skrænten ved St. Olufs Kirkegaard, brød Søen stadig ind og skar bort af Landet. Sagen var vel den, at de enkelte Borgere skulde nok sørge for at værne deres Ejendomme, men med Kirkegaarden fik det gaa, som det kunde. 1548 faldt da Kirken ogsaa ned, og endnu saa sent som 1860—70 kunde man under ostlige Storme se Søen bryde mod Skrænten, saa Jorden slikkedes bort, og Benpiberne af de gamle, for længe siden hensovede Aarhusianere, — vaskede hvide af de brydende Søer — tillige med Kistetræ og Beslag stak frem af den sorte Jord. Først ved de store Oplydningsarbejder i Slutningen af det XIX. Aarhundrede skaffedes der endelig Sikkerhed for Landet.

Mod Øst har Byen næppe nogen Sinde været be-

fæstet. Der har den høje Skrænt maattet være nok. At hele Strækningen her, fra St. Olufs Kirkegaard til »Revet«, har været Skrænt eller Klint vil endnu være i ældre Aarhusianeres Erindring. Det fremgaar bl. a. ogsaa af det oprindelige Navn paa Skolegyde. Den hed nemlig »Skoletrappen« og førte stejlt ned til Stranden, ligesom »Stentrappen«, der først forsvandt ved St.Clemensbroens Anlæg, førte stejlt ned til Aaen.

Man skulde tro, at Aaløbet havde dannet tilstrækkeligt Værn for Byen mod Syd. Men det var dog ikke Tilfældet. Man har åbenbart ikke turdet haabe at kunne forsvare Vadestedet, der Vest for Byen, ved det nuværende Immervad, dannede Passage over Aaen for Folk og Fæ, der skulde Syd fra og Nord paa, ikke blot til og fra Aarhus, men fra Landet og Byerne Syd for Aarhus Aa Nord paa og omvendt. Det var Alfavej, og den var Aarhus By ikke mægtig at spærre. Vi finder derfor ogsaa Betegnelser som Sondervold, Sønderbro og Søndergrave. Mærkeligt nok findes ved flere af vore Byer Fler-talsformen »Grave«, hvor man efter Nutidens Sprogbrug skulde vente at finde Enkelttalsformen »Grav« eller »Graven«. Søndervold har ligget paa Kanten af Klinten langs Aaen, og Sønderport har uden Tvivl staaet oven for Stentrappen, medens Søndergrave maa antages at have ført rundt om Byens sydvestlige Hjørne, mellem Moradset, der værnede Byen mod Vest, og Aaen.

Om dette Morads mod Vest-mindes vi endnu ved Navnene Emervad og Pustervig. Midt imellem de Gade-strækninger, som bår disse Navne, har der sikkert ført en Vase gennem Mosen ind til Borgporten, det murede Porttaarn, der stod til 1685, og som værnede den vestlige Adgang til Byen. Hvor Pustervig ikke længer ansaas for tilstrækkelig til at hindre en Fjende i at gaa

ind i Staden, laa »Volden«, uden Tvivl et ved Kunst dannet Jordværk, ved hvis nordlige Ende der var gravet en Rende, som førte Vandet fra den foran, Side 111, omtalte, Nord fra kommende Bæk, lige mod Øst ud i Stranden. Denne Rende dannede Bygraven mod Nord. I Gaden »Volden« ses endnu Skraaningen af den gamle Voldbakke. »Graven«, — enhver indfødt Aarhusianer udtaler dette Ord paa Jysk som en Flertalsform, med sløjfet e og uden Stødtone — er, som Navnet antyder, fremstaaet paa Opfyldningen af den gamle Bygrav. Af denekunde man endnu i Tresserne af forrige Aarhundrede se en sidste Rest, nemlig et Vandløb, der førte det Vand, som stadig samlede sig i Gravens gamle Leje, under en Bro paa Mejlgade og ud i Stranden. Forfatteren af disse Linier husker endnu fra sin Barndom dette Vandløb, der gennem Malermester Kruses Ejendom førte ud i Stranden. Hoffmeyer har mærkeligt nok kun kendt det af Gravninger paa Stedet (S. 91.).

Bækken, som afgav Vand til Graven paa Byens Nordside, fik Navnet »Borrebæk« d. v. s. »Borgbækken«, — Navnet Borgerbækken, som Hoffmeyer tillægger den, maa anses for ganske urimeligt — et Navn, der synes at antyde, at Byen i sin Helhed, som den laa der paa den ophøjede Klinteknude, betragtedes som en Borg. Navnet overførtes i Tidens Løb paa en anden Bæk, der kom gennem Anlægget Vennelyst, og ligesom den første senere blev ledet hen til Studsgade. Begge Vandløb er nu overdækkede og maa nærmest betragtes som Spildevandsledninger. Men en Stump af den oprindelige Borgbæk er endnu synlig i Gartner Thomsens Have Vest for Munkegades Port, og Navnet, der findes angivet paa det af C. Heinen for den Kgl. General-Vejkommission 1796 udførte Kort, er endnu ikke glempt paa Stedet.

Borgbækkens Afledning fra dens gamle Løb gennem Gravene har sandsynligvis fundet Sted i Begyndelsen af det XVI. Aarhundrede. I et Brev fra omtr. 1509 raader Lensmanden paa Kalø, Niels Klemmensen, de beskedne Mænd, Borgmestrene i Aarhus, til at grave Byen »omkring« paa den nørre Side først, »og lader Skylden ikke findes hos eder og gør eder By fast, som eder Magt ligger paa«. Paa denne Tid lægges der altsaa en ny Bygrav længere ude, ti Raadet blev sikkert taget til Følge. Hvis vi kun havde haft Enkelttalsformen »Graven«, vildt det ikke have været let at bringe Overensstemmelse mellem de to Kendsgerninger, at der allerede 1461 var bygget Hus paa Graven, og at Vandet i Graven først blev ledet ind i et nyt Leje omtrent 1509, men netop da vi af Flertalsformen faar Oplysning om, at der i Tidens Løb er anlagt flere Grave, den ene uden for den anden, kan vi forklare os, hvorledes der efterhaanden kan være opført Bygninger paa de ældste, først tilsandede og opfyldte Vandløb, medens Vandet fra Borgbækken samtidig vedblev at have sit Løb gennem de nyere, ydre, indtil det endelig blev ledet længere mod Nord i en større Bue, saaledes at Bækken nu kom til at skære Mejlgade 400 Alen længere ude, ved det Huk, der stadig er synligt paa denne Gade, lige over for Smedegyden, gennem hvilken Borgbækken endnu har sit Udløb til Stranden.

Uddrag
af
Provst Jens Schmidts Optegnelser
om
Væhr og Nebel Sogne 1771—99.

Ved A. J. Gejlag er.

En kommende Tids Historieskrivere vil sikkert faa Grund til at klage over Mangel paa personlige Optegnelser fra den nulevende Slægt. De vil ganske vist faa et Utal af Blade og Tidsskrifter og skematiske Embedsprotokoller til Raadighed. Stoffet vil maasko være let overskueligt og historisk nøjagtigt. Men det vil tillige blive i høj Grad kedeligt. F. Eks. at blade en Kirkebog igennem, hvor Side efter Side er fyldt med intet-sigende Navne og tørre Aarstal. Der er ikke i Nutidens Embedsbøger Plads til en Bemærkning som den, jeg engang har set i en gammel Kirkebog, hvor Præsten skriver om en af-død, at »han var en gudsforgaaen Krop, som selv ikke jeg kunde omvende«, og om en anden, at »hun var en tyvebrændt Kvind«.

Hvor ubeherskede og haardt dømmende disse Udtryk end er, saa kaster de dog et forklarende Skær saavel over de Personer, hvem de er tilegnede, som over Præsten, der fælder den haarde Dom. De minder tillige om en Tid, der var mindre rastløs og mindre hæsblæsende end vor egen. Verden var dengang saa stor og Meddelelsesmidlerne saa faa og ringe, at man umuligt kunde følge med i alt som nu om Dage. Des mere fordybede man sig i sin egen lille Verden. Man agtede mere paa Smaatingene, og man havde Tid til at gøre grundigere Optegnelser. Saadanne Optegnelser vidner ikke alene om Punktighed og Interesse hos Nedskriveren; men de har tillige ofte kulturhistorisk Betydning som troværdige Vidnesbyrd om den paagældende Tids Samfundsforhold og Tænkemaade.

Her skal meddeles lidt om saadanne gamle Optegnelser og deres Ophavsmand, Provst *Jens Schmidt*, der var Sognepræst i Væhr og Nebel, Vor Herred, Skanderborg Amt 1771—99.

I.

Jens Schmidts Liv.

I *Wibergs* Præstehistorie faar Jens Schmidt det Vidnesbyrd, at han var en »aandfuld Taler og en punktlig Embedsmand«. Af hans Taler er der sagtens ingen opbevaret; men des rigere er det Stof, der beviser hans Punktlighed og store Ordenssans.

I Landsarkivet i Viborg opbevares bl. a. en *Kirkebog* og en *Provstejournal*, begge indrettede af Jens Schmidt. Disse to Bøger er forsynede med sjælden smukke Titelblade, tegnede af Præsten selv med forskelligfarvet Blæk. I Rammen om Tegningerne har han prentet sin Selvbiografi, der i Kirkebogen lyder saaledes:

»Jeg Jens Schmidt er født i Vardal under Totens Provsti, Aggershus Stift i Norge 1740. Opdragen i Nysted i Lolland fra Anno 1746 til 1757, da jeg blev Student. Blev 1760 Alumnus paa Regenzen og Closteret. Anno 1763 Baccalaureus¹⁾ og Anno 1765 Attestatus²⁾ og Capellan til Kundby i Sjælland. Anno 1770 blev jeg Cap. til Buttrup og Tutze i Sjælland. Anno 1771 Sognepræst til Wæhr og Nebel her i Jylland. Copuleret³⁾ i Lolland Anno 1772. Anno 1787 blev jeg Provst i Woer Herred. Har 2 Sønner og 3 Døtre. Min og mine Fædres Gud være ogsaa deres Gud, lede dem med sit Raad og antage dem til Ære«.

Af Provstejournalens Titelblad fremgaar det, at

¹⁾ Den laveste akademiske Grad.

²⁾ Embedseksamen. (Schmidt fik Karakteren: non contentendus = »Ikke at foragte«. Tredje Karakter).

³⁾ Viet i Østofte $13\frac{3}{5}$ 1772 til Ida Barbara Hørup, f. ca. 1748, død $27\frac{1}{8}$ 1791; vistnok Datter af en Godsforvalter paa Juellinge. (Wiberg).

Schmidts Fader¹⁾ var Kapellan i Wardal i Norge, men hans Stedfader var Jens Holmboe²⁾ Sognepræst og Provst i Provstiet Toten. Endvidere hedder det: »Jeg kom til Nysted i Lolland sidst i Aaret 1746, da min Fader sammest. blev residerende Kapellan. Efter privat Information i mine Forældres Hus deponerte jeg i Aaret 1757 og blev indskrevet som Student d. $\frac{30}{7}$ s. A. 1764 (kom jeg) til Provst Benzon i Kundby, Tudse II., en Broder til Provst B.³⁾ i Wæhr.

Endelig fremgaar det af Provstjournalens Titelblad, at der er født Ægteparret endnu en Søn, saa de har 3 Sønner og 3 Døtre. Den ene af Sønnenne, Henrik Christopher Schmidt, blev siden Faderens Eftermand i Embedet og var Præst fra 1800—48, Amtsprovst fra 1812—42.

Under $\frac{18}{5}$ 1774 læses i Kirkebogen: »Henrik Christopher Schmidt døbt (f. $\frac{5}{5}$) baaren af Cammerherreinde Søltoft, Tyrrestrup. Maanedsprædiken af Studiosus Jens Christopher Tønder¹⁾ af Horsens. Daaben forretet af Provst Jordhøy, Katstrup«.

1779 mistede Præsten en Søn, hvorom læses: » $\frac{15}{9}$ 79 døde min yngste Søn Jens (3 Aar gl.) og blev nedsat i

¹⁾ Henrik Schmidt, f. i Hole, Ringerige, Aggershus Stift $\frac{27}{2}$ 1709. Gift 1737 med Elisabeth Kirstine Bruun, Enke efter N.N. (Wiberg).

²⁾ Maa være Moderens første Mand, hvis Navn Wiberg ikke har kendt.

³⁾ Magister Peder Nielsen Benzon, Præst i Wæhr 1723—63. Provst $\frac{12}{10}$ 46.

⁴⁾ Under $\frac{10}{5}$ 75 læses: Stud. Tønder prædiker atter »som var en Ven af Huset og senere blev Præst i Havrum og Søby og Provst i Houbjerg H., Aarh. St. — Wiberg nævner ham som en gudfrygtig Mand og Digter, men har intet om, at han var Provst.

den aabne Præstebegravelse i Wæhr Kirke (NB. Han er siden i Aaret 1788 optagen tilligemed Sal. Provst Benzon og Hustru og nedlagt midt imellem dem i Kirkegaarden paa den nordre Side af Kirken ved Siden af Koret — det forlangtes af Gehejmeraadinde Kragh (Stensballegaard). Begravelsen skulde fyldes, og Kirken underkastes en Hovedreparation«.

Den lille Dreng havde faaet Navnet Jens »til en Erindring af min i dette Aars (1776) afvigte April Maaned ved Døden afgangne gode og uforglemmelige Patron Geheimekonferensraad, Baron Jens Kragh Juell Vind (Stensballegaard)«.

Af mærkelige Hændelser meddeler Kirkebogen under $\frac{6}{10}$ 71, at »Peder Bødker af Haldrup lod et dødt Drengsbarn begrave tilligemed en Vanskabning, der i Overdelen lignede en Fisk, men nedentil et Drengsbarn.« — Man har maaske lidt ondt ved at tro en saadan Meddelelse; men den gamle Præst har været en paalidelig Mand og meget samvittighedsfuld med sine Optegnelser. Derom vidner den Notits, som findes paa Bagsiden af Titelbladet i Kirkebogen:

»Da den gamle Kirkebog ved min Ankomst her til Kaldet fandtes ganske fuldkrevet for Wæhr Sogn, saa saa jeg mig nodsaget til at indrette en anden, hvilken jeg søgte at give en bedre Form og Indretning, og i denne ommeldte ny Kirkebog indførte jeg deels selv, og deels ved mine Skoleholdere de i min Tid copulærede, fødte og døde efter den af min gamle Degn, Sal. Peder Ullerslev¹⁾ holdende Bog over Ministerialerne. — Men da jeg ved nærmere Eftersyn og Collation med mine

---

¹⁾ Sognedegn for Wæhr og Nobel $\frac{1}{9}$ 1771—Maj 88. — (Kirkebogen).

egne Optegnelser har fundet bemeldte Bog saa aldeles fuld af Mangler og Urigtigheder, at jeg umuligen kunde lade den være uforandret eller lade den continuere, saa har jeg nu selv bekostet, indrettet og skrevet denne ny og forbedrede, og som jeg haaber feylfrie Kirke-Bog til min og mine Efterkommeres Brug. — Wæhr Præsteg. Febr. Md. 1789. Jens Schmidt«.

I Landsarkivet findes endvidere en »Protocoll Over Kongl. Anordninger og Rescripter etc., saavel som og andre Ting af Vigtighed, som ere fra vedkommende Steder communicerede og bør bevares til Efterretning for Præsterne i Wæhr. — Indrettet ved Jens Schmidt, Sognepræst s. St. Anno 1771«.

Heri forskellige Embedsskrivelser om Visitatser o. l., Forordninger ang. Hoveriet og især interessante Bidrag til Skolevæsenets Historie saavel i al Almindelighed som i Pastoratet i Særdeleshed.

Disse morsomme Skrivelser horer dog rettest hjemme i en særlig Artikel om Skolevæsenet, som maaske senere kan blive Genstand for Omtale.

II.

Om Præstekaldets Indtægter m. m.

Her skal kun anføres én »*Copie af Wæhr og Nebel Sogne-Kalds Herligheder og Besværligheder*«, hvori Præsten beskriver sit Embede saaledes:

»*Wæhr Sogn:*

I *Steensballe By*: 3 Heelgaards Mænd, 16 Halvgaardsmænd, 14 Boells Mænd foruden en Del andre Huus-Mænd uden Avling. Byens Hartk. = 83 Td. 6 Skp.

Meldrup: 4 Halvgaards Mænd og 2 Boells Mænd.
Hartk. = 17 Td. 2 Skp.

Blirup: 1 Heelgaards Mand, 6 Halvg. M. og 2 B. M.
Hartk. 25 Td. 1 Skp.

Haldrup: 1 Heelg. M., 23 Halvg. M. og 4 B. M.,
En Vandmand og nogle jordløse Huse. Hartk.:
80 Td. 1 Skp. 1½ Fdk. Ialt for Sognet 208 Td.)
1 Skp. 1½ Fdk.

Nebel Sogn:

Nebel By: 8 Halvg. M., hvoraf de tvende bebor An-
nexgaarden; herforuden et Boellsted. Hartk. 35
Td. 3 Skp. 2 Fdk. 2 Alb.

Serridslev: 14 Halvg. M., 13 B. M. og nogle jordløse
Huse. Hartk. 62 Td. 3½ Fdk.

Blell: 8 Halvg. M. og et Par jordløse Huse. Hartk.
27 Td. 2 Skp. 3 Fdk.

For hele Sognet 124 Td. 7 Skp. 1 Fdk. ½ Alb.

For begge Sogne tilsammen 333 Td. 3 Fdk. 2 Alb.

Korntienden betales for nærværende Tid efter
Accord af Stensb. Meldrup, Serridslev og Blell med Penge,
men af Nebel²⁾ med Korn i Skjæpper; af Blirup²⁾ og
Haldrup²⁾ tages derimod Tienden in Natura af Mangel

¹⁾ Ved Sammentælling af Posterne giver det kun 206 Td.
2 Skp. 1½ Fd.

²⁾ 1771 udgør Præstetienden for Blirup:

1 Td. 3 Fdk. Rug, 1 Td. 3 Skp. Byg og 2 Td. 1 Fdk. Havre.
for Nebel: 2 Td. 3¾ Skp. Rug, 2 Td. 7½ Skp. Byg og
3 Td. 2½ Skp. Havre.

1772 udgør den Haldrup Tiende:

Rug: 12 Traver og 5 Kjær, som gav 8 Td. 6 Skp. Korn.

Byg: 16 Traver og 5 Kjær, som gav 9 Td. 5½ Skp. Korn.

(Efter Jens Schmidts Regnskabsbog).

³⁾Til Bondernes Tractement ved Tiendens Ydelse for Øl,
Brænde-Viin, Tobak og Piiber = 7 Rdlr. 3 M. 4 sk.e. — Denne
Udgiftspost findes noteret under Regnskabet for 1772.

paa Fodring til Præstegaarden. Naar hele Korntienden skal anslaaes i Penge kan den beløbe sig til den Summa 200 Rdlr. Qvægtienden beløber sig Aar imod andet at beregne til 4 Lam, 8 Gæs og andre Smaakreaturer, hvoraf bør tiendes 8 Rdlr. i Penge. Stensballegaard svarer i Steden for Tiende af 14 Td. Hartkorns Land, som fordum er tagen fra Stensballe By og lagt under Hovedgaarden, aarlig til Præsten 2 Td. Rug, 2 Td. Byg og 2 Td. Havre efter en Convention imellem Sal. Baron Kragh og Præsten Hr. Stenhugger¹⁾.

Serridslevgaard svarer ligeledes af afbrudte Steder 6 Rdlr. og 4 Mark i Penge.

- 1) Offeret til de trende store Høytider, som beror paa den ulige Folkemængde, Folkenes ulige Godhed og Tidernes Forandring, lader sig just ikke saa lige bestemme men kand dog ansættes til 100 Rdlr.
- 2) St. Hans Renten ydes med 1 Pd. Ost à Td. Hartkorn udi Nebel Sogn, men i Væhr Sogn betales i Steden for det 4 Sk. à Td. Hartk.
- 3) Juule Rente nydes her intet af.
- 4) Paaske Rente nydes her heller intet af; derimod er den gamle Skik her i Sognene, at enhver Kirkegangskone giver Præsten et Par Høns og en Snes Æg, som er en bare ringe Indkomst.

Præstegaardens Beskaffenhed er som følger:

Den *Nordre Længe* bestaar af 34 Fag. De 16 Fager Stuehuset, hvori der befindes Dagligstue, Sovekammer, Studerekammer, Folkestue, Ammestue og nogle Smaakamre samt Kjøkken, Bryggers, Fadebur og Mælkestue. Disse 16

---

¹⁾ Laurits Andersen Stenhugger, Præst i Væhr—Nobel 1687—1714. (Wiberg).

Fag er formedelst deres forfaldne Tilstand ogslette Indretning af mig deels fra ny af opbyggede, deels mærkelig forandrede. De øvrige 18 Fag i denne Bygning indeholder Rullestue, Byglo, Havrelo og 2de Kornlader. Disse 18 Fag er en Del brøstfældige og til Reparation højst trængende.

Den *Østre Længe* bestaar af 14 Fag Stuehuus, hvori forefindes en Storstue, en anden Stue og 2de Gæstekamre, samt i en Udbygning, som nu beboes af min Sal. Formands Enke¹⁾, en Storstue, et Gæstekammer, en Dagligstue et Kiøkken og et Fadebur. Det meste af denne Længde er af mig med Fodstykker, Gulve, Vinduer etc. af nyt forbedret. Den *Søndre Længde* bestaar af 24 Fag til Gaarden, men 28 til haugen, som alt i dette Aar af mig er fra nyt gandske opbyggt. Hvori befindes 2de Hønschuse, 2de Tørvehuse, Svinehus, Haugekammer, Vogne-Remise, Huggehuset, Uldkammer, Faarehus, Fæstald, Rygterkammer og Halmhus.

Den *Vestre Længde* bestaar af 22 Fag, hvori Hestestald, Skjærelo, Karlekammer, tvende Kornlader og en Ruglo. Befindes denne Længde i nogenlunde god Stand. Endvidere befindes uden for Porten et Vognhaus, hvori kan rummes 3 a 4 Vogne. Præstegaarden er fri for Gæsteri og deslige.

Præstegaarden ligger i en Toft, som kaldes Stampe-mølletoften²⁾, som løber i Synder og Nord og er af $2\frac{1}{2}$ Td. Lands Størrelse. . . Den nederste Deel er et anseeligt Pile- og Ellekrat«. I dette Krat er »saa og tillige indrettet en Kilde, da Præstegaarden før min Tid har haft Mangel paa godt Vand«.

¹⁾ Enke efter Tonnes Schiøell, Sognepræst for W.—N. $\frac{20}{7}$ 1763— $\frac{21}{5}$ 71. (Wiberg).

²⁾ Hvor den ligger endnu.

Præstegaarden har i Marken intet for sig selv uden alene Lykken paa 12 Td. Land, som jeg har ladet indgrøfte og hegne. De øvrige Præstegaarden tilliggende Jorder ere fordelte paa 5 Byers Marker og ligger med dem i Fællesskab.

Præstegaardens Taxt i Matrikulen er 4 Td. 4 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. og har den kgl. allernaadigst bevilgede Skattefrihed.

Præstegaarden har jeg maattet indkiøbe af min Sal. Formands Enke for 450 Slettedaler, men da den befindes overmaade skrøbelig og for en stor Deel gandske faldefærdig, saa har jeg maattet koste dobbelt saa meget som dens Indkiøb paa at sætte den i Stand, som lettelig kand ses af det, som forhen er anført. Inventarium til Præstegaarden har jeg aldeles intet imodtaget, ved ikke heller, at noget saadant har været i min Formands Tid.

Annexgaarden anbelangende, da er der i Nebel Sogn og By 2 halve Gaarde eller 1 heel Annex Gaard, som for nærværende Tid beboes af Hans Jørgensen og Jens Povlsen, af hvilke Præsten intet andet nyder end Tienderne og Landgilderne, som betales med 2 Td. 4 Skp. Rug, 3 Td. Byg og 5 Td. Havre, dog har de i min og min Formands Tid i Stedet for Havre ydet 3 Rdlr. 2 Mark i Penge. Iøvrigt har Præsten aldeles intet Rettighed til dem, men Herlighederne med Indfæstning, Hoveri etc. har stedse tilhørt Serridslevgaard.

For Viin og Brod nyder Præsten af Steensballe Gaard efter Gammel Skik 2 Td. Ruug, 8 Td. Byg og 2 Td. Havre. Fri Ildebrand og Olden har Præsten Ingensteds Rettighed til, men det beror paa Kirke Patronens¹⁾ Godhed, hvad ham deraf kand forundes.

---

¹⁾ Ejeren af Stonsballegaard.

Pensionen til Enken i Kaldet svares af mig aarlig med 50 Rdlr., ligesom ogsaa min Formand svarede til sin Formands Enke, hvilken Tyngsel, naar den betragtes i Forening med den Allernaadigste paabudne Embedsskat¹⁾, Ekstraskat, Folkeskat og Familieskat samt de store Udgifter som en forfalden Præstegaard har forarsaget mig, er mere end tung nok.

Decimanternes²⁾ Formindskelse kan jeg for min Tid ikke klage over, men i salig Hr. Steenhuggers Tid skal 16 Steder have været ødelagt og siden skal der og nogle Steder være bleven øde. Men at Decimanterne selv ere blevne for en Deel øde ved den bedrøvelige Kvægsyge³⁾, de haarde Tiider og trykkende Byrder, dette Erfarer Præsten, hvis Indkomster mere beror paa Decim.s Formue end paa deres Antal.

Mangel paa Høe og Foder vilde her vist være, dersom Præsten skulde holde Creaturer til at sælge, men til de fornødne Creaturer haves nødtørftigt Vinterfodring, naar 2de Byers Tiende in Natura Oppebæres.

Provst Schmidt har imidlertid ikke blot været punktlig som Embedsmand. Han levede i en Tid, da man havde Sans for det nyttige og praktiske, og praktisk har han aabenbart været. Straks ved sin Embedstiltrædelse har han ved Avlskarlens Hjælp skaffet sig en klar Oversigt over Præstegaardsjorderne, deres Beliggenhed og øjeblikkelige Tilstand samt grundig sat sig ind i Gaardens Drift.

---

¹⁾ Svares fra $\frac{1}{10}$ 1774 (efter Forordn. af $\frac{12}{6}$ 1770). Præsten i Væhr svarer 25 Rdlr. 2 Mark 1 Sk.

²⁾ De tiendepligtige.

³⁾ Rasede særlig i Danmark fra 1745—51.

III.

Om Avlingen.

Hans »Bog over Avlingen til Væhr Præstegaard, Indrettet Anno 1771¹⁾ maa sikkert endnu betegnes som mønsterværdig m. H. t. Orden, Overskuelighed og Akkuratesse. Men den giver tillige et troværdigt Vidnesbyrd om Landbruget i Slutningen af Fællesskabets Tid, ligesom den taler højt om Bøndernes fortrykte Stilling, idet disse foruden det betydelige Hoveriarbejde²⁾ i omfattende Grad maatte »yde Villighed« til Præsten³⁾.

Regnskabsbogen indledes med følgende »Fortegnelse over hvad Jorder og Agre, der ligger til Præste-Gaarden,

¹⁾ Opbevares i Væhr Præstegaards Arkiv.

²⁾ Ved Forordn. af $\frac{20}{2}$ 1771 blev Hoveriet noget indskrænket, men denne Forordn. ophæves atter $\frac{12}{8}$ 1773, da Guldberg havde afløst Struense, »og Bønderne tilholdes at gøre alt det Hoveri, som til Hovedgaardens Avlings Drift i alle Henseender behøves«.

³⁾ Ved Forordn. af $\frac{3}{5}$ 1684 tillodes det Præsterne at nyde Villighed af Bønderne, som Proprietairerne ej maa hindre«. — Ved Reskript af $\frac{1}{4}$ 1766 er Generalauditor Paasce bleven befaleet og paalagt ej at hindre Bønderne fra saadan Villighed.

(Protocoll over kgl. Anordninger).

Maaske dog enkelte Præster har stillet lovlig store Krav til Bøndernes »Villighed«. I hvert Fald anfører Provst Schmidt følgende Skrivelse fra Synoden til Provsterne 1771.

»Da man har set Prøver paa Almuens særdeles Tilbøjeligheder nu om Stunder til at udraabe Præsterne for en alt for haard og nærgaende Omgang med sammes Tiende og andre præstelige Indtægters Oppebørsel, saa advares Gejstligheden om at bruge des større Varsomhed og Forsigtighed hermed paa det at ildesindede Folk ej nogensteds skulde finde den Lejlighed som søges til at laste den hele Orden og gøre den alt mere forhadet. Især formaner Præsterne til at holde sig nøje efterretteligt som Loven byder.

(Protocoll over kgl. Anordninger).

hvor de er, hvad de kaldes, hvor store de er, og hvor meget der kan saaes i dem. (Her nævnes kun deres Beliggenhed, Navne og Antal):

I I *Balle Mark*:

- 1) Ved den Østre Siide i Tusdal ved Soen er 5 Agre.
  - 2) Ved den Vestre Siide i Tusdal paa Veyen er 7 Agre.
  - 3) En lille Ager paa Subjerg. 4) Paa Farsballe 2 Agre.
  - 5) I Lahøj er 2 Agre. 6) Balle-Ager. 7) Paa Knaps-Ager er 2 Agre. 8) Leergravsblokken. 9) Tinghuus Agrene.
- Ialt 22 Agre eller 6 Td. $4\frac{3}{4}$ Skp. Land.

II. *Meldrup Lykke*:

3 Agre eller 3 Skp. Land.

III. *Bjerre Mark*:

- 1) Hovsdals Agre, der er 2 Agre. 2) Ved Eegemoos er 1 Ager. 3) Paa Lecrets Toften er 1 Ager. 4) I Maadals Werp er 1 Ager. 5) Paa Præste-Fald er 8 Agre.
- 6) Ved Steen-Aaven er 2 Agre. 7) Ved Sondermaae er 4 Agre. 8) Paa Hestebjerget er 1 Ager. 9) Ved Hooll-Siiv er 1 Ager. 10) Ved Jepes Kiær er 2 Agre.

Summa: 23 Agre. 10 Td. 6 Skp. Land.

IV. *Braadenhøj-Marken*:

- 1) Paa Gaasebjerget ere 4 a 5 Agre (NB. Friderich var ikke vis paa hvormange). 2) Ved Blirup Mose en lille Ager. 3) Ved Blirup By 1 Ager. 4) Ved Braaden-Høj 1 Ager. 5) Ved Ahl-Weyen er 1 Ager. 6) Ved Siden af samme Ager 1 lille Ager. 7) Paa lille Gaasebjerget er 3 Agre. 8) Ved Wæhr Mose er en meget god Ager.

Summa: 14 Agre. 6 Td. 1 Skp.

V. *Lykken*:

- 1) Ved den Østre Siide ere 8 Agre. 2) Ved den Vestre Siide ere 7 Agre.

Summa: 15 Agre. 12 Td. 1 Skp.

VI. *Crediten* :

Indfatter et Stykke Jord, hvori kand saaes 1 Td. 1 Skp. Ruug eller Byg, altsaa 18 Skp. Havre, som er 9 Skp. Land.

VII. *Paa Serritzlev Mark*:

1) Paa Nedre-Muulefald ved Maabec er 4 Agre. 2) Ved Muule-Høv ere 2 Agre. 3) Paa hin Siide Serritzlev ere 2 Agre. 4) Paa denne Siide Serritzlev er et Stykke Jord, som Jørgen Carstensen i Serritzlev har i Bruug. (NB. herom vidste Friderich ingen ret Besked), som skal holde omtrent 2½ Skp.

Summa: 9 Agre. 7 Td. 2 Skp.

VIII. *Stampemolletøften*:

Indfatter 5 Agre, som tilsammen holder 20 Skp. L. Altsaa ligger til Præste-Gaarden tilsammen paa fornævnte 8 Steder omtrent 90 a 95 Agre, som holder 46 Td. 6 Skp. 3 Fdk.

Derefter følger et Afsnit om »*Aclingens forefundne Beskaffenhed ved min Tiltrædelse*«, hvori der gives Oplysning om Brugen af hver enkelt Ager for det kommende Aar. Der skal f. Eks. saas Havre 11 forskellige Steder. Høet skal bjærges fra 18 vidt adskilte Jordstykker, hvoraf nogle kun giver et halvt Læs og i »en lille Smuule Mose-Land ved Knaps Kiær avles kun en Sækfuld«.

Dette Afsnit slutter med nogle Bemærkninger om Gærdselhugst, hvortil »Præste-Gaarden har Rettighed tillige med Huusmanden Søren Juul i Blirup udi et Skifte, som kaldes Præstens Fælle, hvor Præsten kand faa hugget 4 til 5 Læs Giærsel om Aaret. Hertil er kom met ved min Anstalt og Bekostning udi Efteraaret 1772 og Foraaret 1773 en liden Luund af henimod 600 Piile og 1000 Æller, alt til Giærsel-Hugst i sin Tid«.

I næste Kapitel om »*Gjødning og Hegning og Hauge-dyrkning*« ses, hvad Provsten har gjort for at forskønne Præstegaardens nærmeste Omgivelser.

»Paa Haugen er i Aar (1772) bekostet som følger. Gartneren anlagde i July og August Maaned 3de lange og brede Gange i den Østre Hauge, som forhen laa fralukt og udyrket, men nu skal være til Kartofler og Kommen. . . . I September Maaned blev en Stue-Plads indrettet uden for Stor-Stuen til at drikke The paa samt uden for samme anlagt Gehejme-Raad Juell Winds og Frues Navne-Træk med Buksbom. I samme Maaned og Oktober blev Gangen om Stue-Huset forbedret og forandret, nogle Træer kappedes og andre satte. I November Maaned blev runden om Haugen plantede Stikkelsbær og andre Træer langs med Steen-Diget samt Hække satte ved Gangene af Hæsler fra Steensballe-gaards Skov. Herforuden har jeg i Aar ladet sætte og bekoste et Planke-Værk mellem Baggaarden og Haugen og et Stakit-Værk mellem Kiøkken- og Lysthaugen ligesom mellem Lysthaugen og Stak-Haugen og et Lysthus ned ad mod Søen. Endvidere lod jeg i December Maaned, foruden et Steen-Dige, som allerede blev sat for Kartoffel-Haugen mod Søen i July Maaned, kaste et højt Jord-Dige for den hele Østre Side af Haugen, som med Kirke-Herrens Tilladelse nu er udvidet helt ud til Enden af Kirke-Muuren. Saa lod jeg og i December plante en liden Skov af vilde og tamme Træer paa den lange Plads mod Kirke-Muuren, samt tillige forøge og udvide den gamle Huumle-Hauge og gøre Plan til en stor ny«.

Han lod Lykken inddige ved »et prægtigt Diige og dobbelt Grøft, bekostede en Port for Lykken ved Ind-

farten fra Landeveyen, samt beplantede hele Diiget med levende Giærde af Hviid-Torn«.

»I December Maaned formaade jeg Forvalteren til at lade ved Bønderne kaste Diiget op ved den Vestre Side af Lykken mod Holme Mark. Endvidere har jeg i Sommer ladet sætte en rar Kilde i den Søndre Ende af Stampe-Mølle-Toften samt plantet en liden Allé af Ælle-Hække til den og desforuden anlagt og plantet en Ælle-Skov paa den Østre Siide af Kilden af 1000 Æller. . . . I Slutningen af Aaret anskaffede jeg mig et Par Skiæpper Cartofler til at saa i Haugen, og lod til den Ende den Østre Banke vel pløje og grave«.

Udtrykket »anskaffede« kan maaske tyde paa, at Provsten har været en af de første, der kendte Kartofler paa denne Egn. Havedyrkning og Plantning har interesseret ham i høj Grad, ligesom han har haft Lyst til at indføre nye Træer og Frugter.

I Marts Maaned 1773 har han ved den ny Kilde plantet »en stor Mængde Piile paa Lollandsk Maade«, det kostede ham henimod 7 Rdlr.

Samme Aar plantede han »en Allé af Hæsler omkring Fæhuset« og »lod Krogen ved Mdm. Schiøells Dagligstue til Haugen tildække med Spalet af Apricoser og Lambergske Nødder«.

Senere faar han »14 Linde ved Degnen Peder Fugls Foranstaltning fra Urup Skov ved Lundum, hvoraf de 7 blev satte i en Rad for Møddingen her i Gaarden¹⁾ og de andre 7 i Haugen ved Diiget, de kostede mig ialt kun 24 sk. til Skovfogden.«

.8 »prægtige Linde fra Closter Mølle« kostede ham derimod 4 Rdlr.

---

¹⁾ Sikkert de samme, der staar endnu.

1777 blev plantet »24 Vintræer, som jeg forskrev fra Lübeck og kostede 4 Rdlr.«.

Endelig plantede han 1778 »en Jasmin-Hæk ved Stakit-Værket i Gaarden«.

Humleavlen har været ret betydelig; thi 1777 »skaffede Andreas Møller af Haldrup 200 Humlestager, som kostede 20 Mark. — Aaret forud beløb Humleavlen sig »af den ordinære til 1 Lpd. 1 Pd. og af den Engelske til 4 Lpd. 15 Pd. Deraf solgt 5 Lpd. for 10 Rdlr.

Af Kommen avlede han samme Aar 2 Skp. og lidt over, og af Sennep 1½ Skp. —

Regnskabsbogen er derefter inddelt i følgende Af-snit med den her angivne Rækkefølge: Ployning og Sæd med dertil hørende — Brændsel og Tørveskiær med Høe og Græs — Høst og Indavling med dertil hørende — Tærskning og Opmaaling — Kornvarernes Anvendelse — Fæ-Avlen af Heste, Qvæg, Faar og Svin etc. — Andre Avlingen vedkommende Indtægter og Udgifter — Balance-Regning over Udsæd, Høst og Udtærskning. —

Høhøsten udgjorde for 1772 28 Læs, hvoraf det sidste bragtes i Hus d. 12. August.

Af Tørv er der samme Aar hjemkørt 160 Læs. »14. August kiørte 3 Mænd fra Serritzlev de sidste 18 Læs Tørv hjem«.

Kornhøsten slutter den 14. September og Avlingen udgør af Rug: 64 Tr. 10 Kiær, Byg: 64 Tr. 3 Kiær, Havre: 62 Tr. 2 Kiær, Ærter: fire store Læs, og Boghvede 2 Læs¹⁾.

Af Besætning har Provsten anskaffet følgende 1771:

¹⁾ Udsæden havde været følgende: Rug 7 Td. 1 Skp., Byg 8 Td. 6½ Skp., Havre 13 Td. 6 Skp., Ærter 1 Td., Boghvede 6 Skp.

2 Arbejdsheste, »som blev kjøbt af Madne Schiøell for 26 Rdlr. Iligemaade 8 Stk. Malke-Køer for 80 Rdlr.«. Af Mad. Sch. fik han »fremdeles en Griise-So, som kostede 20 Mark. Iligemaade 4 Galte-Griise over Aar gl., hvoraf Stykket kostede 2 Rdlr. — den ene druknede i Martii 1772«.

Det følgende Foraar køber han endelig af Mad. Sch. to Kørehopper, 6 og 7 Aar gl. for 80 Rdlr.

Selv medførte han fra Sjælland en sort Ridelhoppe som var 10 Aar gl.

Af Faar er der i Oktbr. 72 25 Stk. Saa er der endda lige »slaget 11 foruden 5 Tiendelam og et overløbet gl. Faar«¹⁾

I Aarene 1774 og 75 foretoges en Mageskiftning, hvorved Præstegaardsjorden blev samlet og udløst af Fællesskabet²⁾. Jorden i Balle Mark blev samlet i eet Stykke. Bjerre Marken ombyttedes med en Del af Bliruppernes Jord i Balle Mark og ved Væhr Mose. Serridslev Jorderne blev erstattet med »Mulen« og Braadenhøjsmarken med Jord ved Væhr Mose.

Præstens Del af Fællesskoven blev ligeledes udskilt og samlet, ialt 30,070 □-Alen.

1778 bortforpagtes det meste af Præstegaardens Jorder til Meldrup og Blirup Byer.

Præsten forbeholdt sig følgende: 15 Td. Agerland,

---

¹⁾ Besætningen tæller 1774 9 Heste, 7 Malkekøer og 3 Kvier, 34 Faar og 11 Svin.

Blandt Hestene nævnes »2 sorte Stang-Hopper og 2 ditto Forløber-Hopper«.

Provsten har altsaa kørt med Firspand, hvad ogsaa hans Søn senere gjorde, til stor Ærgrelse forøvrigt for Kammerherren paa Stensballegaard.

²⁾ Forordn. om Fællesskabets Ophævelse kom først 1781.

Engslet til 11 a 15 Læs Hø, -Ret til ca. 4 Læs Gærdsel i Fællesskoven, til 150 a 160 Læs Tørv i »Riisering«, til Kløver i Lunden omtr. 6 Skp. Land og til Faaredrift paa Kirkegaarden(!) samt langs med Væhr Sø fra Bleg-haven til Tusdals-Engen.

Om Agerbruget i Egnen giver Provsten følgende Oplysninger:

»Naar Jorden har ligget i 4 Aar, eller om det er meget god Jord, i 3 Aar, saa giøder mand den ved Michelij Tiider. Saaledes ligger den strøet Vinteren over, og til Foraaret bliver den først lagt tidligst muligt, og igien pløyet til Byg omtrent 15 May, og naar den nu har baaret Byg, saa bliver den omtrent 10 Oktober pløyet til Ruug og saaet. Naar nu Ruugen følgende Aar er indavlet, saa ligger Jorden Vinteren over, og til Foraaret det 3die Aar bliver den atter uden Giødning pløyet til Byg og saaet ligesom det første Aar. Naar Bygget er høstet, ligger Jorden atter uden Giødning til det 4de Aar, da den i Foraaret ikkun pløyes eengang og saaes med Havre, som er den 4de og sidste Kiær, da Jorden til Vinter ligger i Hviile, og hviiler saa efter Jordens Beskaffenhed i 4 eller 3 Aar.

Er det Jord, som er beqvem til Ærter, da saaes de i det 4de Aar i Steden for Havre, næst efter den anden Byg Sæd.

Mand kan ogsaa i Steden for den første Byg-Sæd, saae først Boghvede i den gl. udhvilede Jord. Til denne Sæd bliver Jorden ikke forud giødet, men den pløyes dog 2 gange i Foraaret ligesom til Bygget, og mand saaer først i July Maaned. Naar Boghveden er indavlet, saa giøder mand henimod Michelij Tiider og saaer Ruug; Hvorefter Behandlingen er den samme som om-

meldt. Den hviilede Jord ligger 2 Aar i Baare c: imellem andre Jorder som bruges, og da tyres der paa den. De andre 2 Aar ligger den i Fællede, da hele Marken hviiler: Altsaa hviiler den 2 Aar i Ruug- og Byg Mark, og 2 Aar i Fællede. —

— Efter kyndige Land-Mænds Sigende skal der 10 Læs Møg til at giøde en Skp. Land Jord. Efter 1 Skp. Ruug Sæd skal kunne hostes en Trave Ruug, efter en Skp. Byg ligesaa, men efter 1 Skp. Havre dobbelt. Af 1 Trave Ruug, naar den er god, skal kunde udtærskes 1 Td. eller 6 Skp. NB. af en trebunden Trave, men bestaaer en Kiær kun af 2 Nege, saa er 5 Skp. gennemsnitlig det højeste af en Trave«.

For Fuldstændigheds Skyld kan anføres, at Provsten fra 1777 var en ivrig Biavler. Han har til Tider haft 15 Bistader, og det er en Selvfølge, at Regnskabet nøjagtigt anfører, naar hver enkelt Stade har sværmet, naar en Sværm er uddød eller en ny taget til. Til Oplysning om Udbyttet og Honningpriserne paa den Tid kan nævnes, at 7 Stader d. $\frac{20}{9}$ 78 gav 16 Kander Honning, som betaltes med 7 Rdlr. 2 Mark.

Præstegaardens Faar og Svin blev om Sommeren passet af Byhyrderne i de omliggende Byer¹⁾, hvorom Regnskabsbogen bl. a. har følgende Bemærkninger:

»D. $\frac{15}{9}$ 74 fik vi vore Sviin fra Svine-Hiorden i Nebel«.

»D. $\frac{15}{4}$ 76 kom mine Sviin paa Steensballe Fællede. De 10 af vore Faar kom til Blell paa Græs d. $\frac{27}{4}$, og de andre 10 kom til Haldrup samme Dag«.

---

¹⁾ Faarene tillige om Vinteren, da de undertiden »kommer hjem« i Foraaret.

D. $\frac{31}{8}$ kom vore Sviin i god Behold og vel græssede fra Steensballe Hiorde, som derfor fik en Daler«

D. $\frac{14}{10}$ blev nogle Svin »brændte paa Skov«.

»D. $\frac{13}{9}$ 77 kom vore Sviin hjem fra den Nebel Hjord, nemlig 8 gl. og 6 unge; hand fik 6 sk. for hver af de gamle og 2 sk. for hver af de unge«.

»D. $\frac{24}{7}$ 78 maatte vi tage den ene So fra Steensballe, hvor hun skulde have gjort Skade samt ædt sine Griise«.

»D. 26 Augustus døde den sidstommeldte So af Sult, saa som Folkene i nogle Dage ey havde flyttet hende fra det Sted ved Soen, hvor hun stod tøyret«.

Som for nævnt giver Regnskabsbogen endelig udmærkede Bidrag til Belysning af Bøndernes fortrykte Stilling paa den Tid. Her skal anføres nogle af de mest karakteristiske Bemærkninger.

»D. $\frac{28}{9}$ 73 begyndte vor Møgagning, da vi havde de 7 nederste Mænd af Serritzlev, *som ey tilforn have villet gjøre os nogen Villighed*. De 7 andre har kiørt Tørv for os i Sommer«.

»D. 29. kiørte vi atter Møg ved nogle af Steensb. og Nebel; d. 30te havde vi nogle af Steensb. og Haldrup. d. 1. Oktober havde vi nogle af same Byer, d. 2den ditto nogle af Steensb., Haldr. og Nebel«.

»D. $\frac{20}{9}$ og $\frac{3}{10}$ 75 fik jeg heele Balle Lykken indkastet ved de Steensb., Haldr., Meldrup og Blirup Karle — som var ialt omtr. 520 Favne, og *kostede det mig 18 Potter Brænde-Viin, 4 Pd. Tobak, 3½ Ldp. Brød og 1 Ldp. Ost*, som alt kunde regnes for 5 Rdlr.«.

D. 2den Nvbr. samt d. 3die, 8te og 9de ditto fik jeg Braaden høvs Lykken indkastet. — Wæhr Sogns Karle og Huusmænd gjorde Arbejdet, som beløb sig

omtr. til 222 Fv. og kostede omtr. 2 Rdlr. Men formedelst den indfaldende Vinter blev noget tilbage af den Lykke, som ey blev indkastet, da nogle af Haldrup og Meldrup ey kom paa den beleylige Tiid.

»Min Andeel af Fællesskoven blev af Steensballerne forrettet i Henseende til Hegningen, hvorimod jeg betalte dem 1 Rdlr.«

»D. $16/9$ 76 kiorte 7 af de Serritzlev Mænd Møg ud.— NB. de 5 af Serritzlev kiorte Tørv, saa at de 12 Mænd i Aar har gjort Villighed, men *Rasmus Nielsen og Søren Nielsen har i al min Tiid endnu ingen gjort.*

»D. $12/2$ 73 fik vi ved Wæhr Sogns Bønder vor Brændsel-Udviisning hiemkiort fra Steensbg.s Skov, som bestod i 39 Læs«.

»Der blev kiort 120 Læs Torv ind af Mændene fra Serritzlev og Blell.«

»D. $22/11$ 75 skovede vi det største af de 2de Træer, som Geheimeraadn har udviist os, og beløb det sig ialt til 28 smaa Læs, som de Steensb., Meldrup og Blirup Vogne hentede os«.

I Foraaret 76 henter de Haldr. og Steensb. Vogne 41 Læs Brænde i Steensballegaards Skov.

»Den 1. Oktbr. 77 hentede 12 Vogne fra Serritzlev 4 Fv. skiært Brænde, som jeg havde købt ved Auktionen i Bislum ved Thestrup for 5 Rdlr. 2 sk.«

D». $21/6$ 79 om Eftermiddagen blev alle mine Tørv kantede ved Steensballerne, som alene fik en Mellemmad og en Skænk. Paa samme Maade blev og alle Tørvene stakkede paa en Eftermiddag af same Folk d. 28de ditto. Tørvene — 112 Læs — kørtes ind af Mændene fra Serritzlev og Bleld.

Af Notitser i Afsnittet om »Kornvarernes Anvendelse« skal nævnes nogle enkelte.

D. $\frac{12}{8}$ 74 »fik Hiorden i Steensballe 4 Skp. Byg« og d. $\frac{31}{10}$ fik han »det øvrige af sit Hyrde-Korn — 4 Skp.«¹⁾.

D. $\frac{10}{12}$ 74 »foræret Degnen i Steensb. 1 Td. Boghvede«.

D. $\frac{29}{4}$ 75 »solgt paa Credit til Jac. Nielsen i Blirup 1 Td. 4 Skp. Boghvede. NB. betalt d. $\frac{9}{12}$ 75«.

Samue Dato »solgt paa Credit til Gert Sørensen i Haldrup 1 Td. 2 Skp. Byg (NB. betalt Nvbr. 76).

1779 sælges Korn »paa Credit« til Rasmus Sørensen, Søren Rasmussen, Haldrup (2 Gange), Henrik Skræder, Jens Nielsen i Steensb., Jac. Pedersen, Haldrup og Claus Jørgensen, Nebel.

Flere Gange har Provsten »overladt« Korn til en eller anden, f. Eks. til »Jakob Snedker af den nye Ruug 2 Skp.« til »Niels Kudskes Søster Johanne i Steensballe 1 Skp. Ruug« og »Friderich Skoleholder 1 Td. Byg.

Hvorvidt dette »overladt« skal betyde, at Provsten har foræret det bort, lader sig vel ikke afgøre. Men at Provsten har været en godgørende Mand, derpaa tyder dette, at han hvert Aar »bortskænkede« til de 3 Skoleholdere i Steensb., Haldrup og Serridslev hver 2 Læs Tørv og til Gartner Winther i Stensb. 3 Læs.

— Som endnu et Bevis paa den gennemførte Orden, der har været raadende i Præstehjemmet kan anføres, at Provstens Hustru ogsaa har ført Regnskab; thi flere Gange nævnes »min Kones Husholdningsbog«. — —

1) Hyrden i Bleld faar 1778 ogsaa 4 Skp. Byg. Serridslev Hyrde s. A. 1 Td.

I December Maaned 1799¹⁾ tog Provst Jens Schmidt sin Afsked og overlod Embedet til sin Søn. Ved sin Fratrædelse skriver han i Kirkebogen:

»Da jeg Jens Schmidt resigneret Provst i Woer Herred og hidtilværende Sognepræst for Wæhr og Nebel Menigheder formedelst Alderdom og Svaghed allerunderdanigst har ansøgt og under 20de hujus modtaget ifølge Kongeligt Rescript af 13de ditto allernaadigst Tilladelse at fratræde mit Præste-Embede, hvortil nu min Søn og hidtilværende Capellan Henrich Christopher Schmidt af Kirke Patronen S. T. Hr. Baron Jens Carl Kragh Juell Wind, Stamherre til Steensballe Gaard under 27 hujus paa forventende Kongl. allernaadigst Confirmation er kaldet og beskikket. Saa overleverer jeg nu denne Kirkebog til ommeldte min Søn og nedlægger da i Jesu Navn med dette Aar og Aarhundrede mit havde Embede, sigende Gud og Fæderen Tak for alle Ting i Vor Herres Jesu Christi Navn.

Wæhr d. 31 December 1799. Schmidt«.

Provst Schmidt døde d. 16. August 1801.

Medens Sognets Befolkning nok ved et og andet at fortælle om »Amtsprovsten«, Henrik Schmidt, saa er Jens Schmidts Navn og Færd forlængst gaaet i Glemme; men Lunden ved Wæhr Præstegaard staar dog endnu som et smukt Minde om den flittige og stræbsomme Præst.

---

¹⁾ Wibergs Præstehist. Pag. 64 har her en Trykfejl, idet der staar 1779.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT fortsatte i Aaret 1909 sin Virksomhed med Udgivelsen af Aarbog II og en Række Foredrag af Kaptajn *Rockstroh* om Svenskekrigen omkring Aar 1659. Aarbogen betegnede baade i Omfang og Udstyrelse et Fremskridt i Sammenligning med den foregaaende, ligesom nærværende Bind er større end det forrige.

Paa Samfundets Generalforsamling i Aarhus den 4. Juli 1909 godkendtes Regnskabet for 1908. Paa den fra Rigsarkivar V. A. Secher m. fl. fremkomne Indbydelse til at danne en Fællesforening af Institutioner og Foreninger, der virker for historisk Oplysning, vedtoges det at svare, at Samfundet foreløbig for 1 Aar tiltræder Samvirksomheden, og paa »Dansk historisk Fællesforening«s konstituerende Møde i Kobenhavn den 20. November repræsenteredes Samfundet af Bestyrelsens Formand. Et af Samfundets Generalforsamling stillet Ændringsforslag til Fællesforeningens Udkast til Love, gaaende ud paa, at ikke enhver Forening eller Institution skulde vælge én Repræsentant til Fællesforeningens Delegeretmøder, men at Foreningerne skulde kunne vælge én Repræsentant for hver 150 Medlemmer, blev ikke vedtaget. Et af Samfundets Generalforsamling stillet Ændringsforslag til Fællesforeningens Love angaaende Nedsættelse af den foreslaede Adgangsbetaling til dens store Møder gav Anledning til, at den vedkommende Bestemmelse om Adgangsbetalingen helt udgik af Lovene, hvorefter Fællesforeningens Ledelse i hvert Tilfælde vil

kunne bestemme Betalingen, efter som Forholdene menes at gøre det ønskeligt.

Paa Generalforsamlingen genvalgte de efter Tur afgaaende 15 Bestyrelsesmedlemmer samt Revisorerne, og Bestyrelsen overdrog det hidtilværende Forretningsudvalg at fungere indtil næste Generalforsamling.

Samfundets Regnskab for 1909 vil findes i Uddrag andet Steds i Bogen.

Medlemstallet er nu som i Fjor Foraar ca. 460.

Paa Finanslovsforslaget for 1910—11 er Samfundet opført med et Statstilskud af 300 Kr.

For al Tilslutning og Støtte bringer Forretningsudvalget herved alle vedkommende Samfundets Tak.

H. V. R.

•

**Kasseregnskab for „Historisk Samfund for Aarhus Stift“ for Tiden fra
1ste Januar til 31te December 1909.**

Indtægt.

Udgift.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Kassebeholdning fra forrige Aar ..	178	61	Rest for Trykning af Aarbogen for 1908	22	80
Medlemsbidrag	927	90	Clichéer til Aarbogen for 1908	19	60
Gave fra Landbosparekassen	25	00	Annoncer, Tryksager m. m.	70	46
do. » Arbejdersparekassen	25	00	Porto, Brevkort m. m.	71	65
do. » Aarhus Amtsråd	25	00	Forfatterhonorarer for Aarbogen for 1909	190	00
Laan i Landbosparek. ÷ Renter 2,50	197	50	Betalt à Konto for Trykning af Aar- bogen for 1909	370	00
			Clichéer til Aarbogen for 1909	11	34
			Udgifter ved Kapl. Rockstroh's Fore- drag i Odder, Aarhus, Hammel og Skanderborg	196	30
			Indfrielse af Laanet i Landbospare- kassen + Renter	202	94
			Andre Udgifter	46	90
			Kassebeholdning ved Aarets Udgang	177	02
			Kroner...	1379	01
	1379	01			

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>K. C. Rockstroh</i> : Samsø under Svenskekrigen 1657—1660. Med et Kort over Samsø.....	1
<i>Chr. Heilskov</i> : Gamle Indskrifter i Horsens. Med 4 Bil- leder.....	63
<i>Jakob Lykke</i> : En Tiendestrid i Vor og Nim Herreder.	86
<i>Bering Liisberg</i> : Det ældste Aarhus. Med et Kort over Aarhus	106
<i>A. J. Gejlager</i> : Uddrag af Provst Schmidts Optegnelser om Væhr og Nebel Sogne 1771—99	123
Aarsberetning for 1909	146
Regnskab	148

Historisk Samfund for Aarhus Stift

har i 1908 og 1909 udgivet *Aarbøger* med følgende Indhold:

1908:

Martin Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelses og Bebyggelses Historie.

Ludv. F. A. Wimmer: Den sidst fundne Runesten i Aarhus.

Chr. Heilskov: Træk af Livet i Skanderborg.

Povl R. Povlsen: Damsstenen.

Chr. Axel Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet Kirke. Hoveriet paa et østjydsk Gods v. *A. J. Gejlag*er.

1909:

Bering Liisberg: Skanderborg.

Jakob Lykke: »Heksemordet« i Brigsted.

Chr. Axel Jensen: Claus Cortsens Gaard i Horsens.

Evald Tang Kristensen: Tovstrup By og dens Beboere.

N. Ø. Lassen: Sagn og Minder fra Aarhus—Silkeborg-Eggen.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Bestyrelsens Formand, Redaktør H. V. Rasmussen, Nørre Allé 76, Aarhus, købe disse to Bøger for 1 Krone.

Til Medlemmerne!

Redaktionsudvalget gentager Opfordringen fra tidligere Aar til ethvert af vore Medlemmer om at deltage i Samfundets Virksomhed ved at meddele, hvad der i de forskellige Egne lever af Fortællinger om Fortiden, f. Eks. om de slesvigske Krige eller af Sagn, knyttede til bestemte Steder. Udvalget modtager ogsaa med Glæde topografisk-historiske og personalhistoriske Meddelelser. Alle Bidrag, der optages i Aarbogen, honoreres.

Dernæst opfordrer Udvalget alle Medlemmer til at arbejde for Forøgelse af Medlemstallet. Der maa større Midler til, end der i Øjeblikket haves, for at Foredragsvirksomheden rigtig kan komme i Gang. Indmeldelser modtages af alle Bestyrelsens Medlemmer. Henvendelser til Redaktionsudvalget bedes adresseret til Underbibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus.

REDAKTIONSUDVALGET.